

HISTORIE ČASOPISU POLITICKÁ EKONOMIE (ČÁST IV: 1967 – 1970)

Jiří ŘEZNÍK

1. Výchozí situace

Ekonomický výzkum se věnoval rozboru vývoje čs. ekonomiky ve světle mezinárodního srovnání se zbytkem světa, jeho teorii a metodám. Podle J. Krejčího „z hlediska mezinárodního srovnání rozdíl mezi naší koncepcí národního důchodu a mezi koncepcí OSN nezáleží jen na podílu nemateriálních služeb pro osobní i pro společenskou spotřebu, nýbrž i na struktuře daňové, na rozsahu nemateriálních služeb poskytovaných výrobním podnikům (zde hraje roli zejména úrok a nájemné) a na rozsahu amortizace soukromých obydlí“ (1969, s. 325). Podle téhož autora (1968, s. 891, 893, 897) „hrubý národní produkt na jednoho obyvatele byl v roce 1966 v Rakousku o 16 % a ve Velké Británii o 46 % vyšší než v Československu. Podíl spotřebitele na národním produktu v ČSSR není nízký kvůli investicím. Část pracovní energie je neutralizována v neúčelných výkonech. Vědomí této mezery je zostřováno ‚trhem prodávajícího‘, kdy spotřebitel dosahuje stejného kvanta zboží a služeb s vynaložením větší námahy, než je tomu v zemích s převládajícím ‚trhem kupujícího‘“ (viz též Klacek-Pleša, 1967, s. 613).

V Československu bylo dle Slámy a Štrauba (1968, s. 423-424) – za cenu snížení efektivnosti, ohrožení kvalit pracovních schopností (a to přes růst kvalifikace) v důsledku působení tendence k průměru ve vzdělání i v práci atd., oslabení organizovanosti pracovní síly, potlačení tržních tendencí na účet dříve vytvořeného národního bohatství a nedostatečné reprodukce některých jeho prvků – dosaženo stavu plné zaměstnanosti, rozšíření výrobního aparátu a industrializace nevyvinutých oblastí, přestavby oborové struktury hospodářství a jejího podřízení politicko-hospodářským prioritám, rozšířil se sortiment průmyslové výroby a výzkumné a technické práce pro jeho udržení a rozvoj, změnila se strukturální a teritoriální orientace vnějších vztahů, zvýšily se vstupy a v poněkud menší míře také výstupy národního hospodářství i životní úroveň a bylo dosahováno stálých a vysokých temp růstu společenského produktu.

Podle Olšovského (1970) „od r. 1948 do r. 1969 reálné důchody na jednoho obyvatele se zvýšily o 170 %, osobní spotřeba o 160 %. Nominální mzda stoupla do roku 1969 proti roku 1957 dvaapůlkrát a reálné mzdy dvojnásobně (při růstu indexu životních nákladů o 20 %). Československo se dostalo mezi přední státy v kalorickém objemu spotřebovaných potravin, ve spotřebě textilu a obuvi, ve vybavení domácností předměty dlouhodobé spotřeby (až na automobily), v bezplat-

ném zajištění školního vzdělání a zdravotnických služeb, v rozsahu a výši sociálního zabezpečení a nemocenského pojištění, v délce pracovního týdne. Z hlediska vybavenosti ekonomiky výrobními prostředky a stupně dosažené úrovně mohla být dynamika nevýrobní spotřeby (rozvoj životní úrovně) rychlejší. Příčiny jsou známe – náročnost výroby na výrobní fondy, suroviny a energii. Z hlediska vztahu výrobní struktury a stavu osobní spotřeby je nevýrobní spotřeba relativně vysoká a je jednou z příčin napětí v hospodářství“ (s. 579).

Podle Štrauba (1968) „pro státy východní Evropy se vyrovnání ekonomické úrovně se Západem ukázalo požadavkem, na němž závisí zachování jejich existence. Tyto státy nedosahují tohoto vyrovnání tak rychle, jak si pod tlakem nutnosti vytkly. Pro relativní technickou zaostalost žijeme ve stavu obležení. Nízký stupeň rozvoje udržuje nedostatek, a tím i rozpory mezi různými skupinami naší společnosti (a socialistických zemí vůbec) i pocit ohrožení ze strany zemí vyspělejších. Obojí vede i v době míru k centralistickým formám vlády s jejich negativními, mrzačícími vlivy na veškerý život“ (s. 1093).

Rok 1967

Klaus citoval Engliše ne jako buržoazního ekonoma, ale jako autora, který explicitně formuluje poptávku po bezhotovostních penězích (s. 635). Při čtení *Statistiques de base de la Communauté* o hospodářském postavení EHS J. Večeře „nepřekvapuje, že životní úroveň v USA je vyšší než v EHS. Životní úroveň SSSR dostihla či předstihla západní Evropu, pokulhává za EHS jen v bytech, autech a televizorech“ (s. 860).

Také po konferenci ve Smolenicích vystupovaly delegace čs. ekonomů v socialistických zemích jako nerozborný kolektiv. Podle zpravodajů PE z Moskevské mezinárodní konference k 50. výročí od vydání Leninovy knihy *Imperialismus jako nejvyšší stádium kapitalismu* z předložených tezí „vyplývá, že jde ve vývoji sovětské teorie o pokrokové hlasy. Sporné jsou závěry, popírající možnost plánovitého rozvoje kapitalismu. Pod vedením L. Urbana vystoupení čs. delegace charakterizovala snaha teze obohatit rozvinutím progresivních myšlenek v nich obsažených i kritikou konzervativního přístupu ke kapitalismu, kde od 30. let po odhalení neadekvátnosti tržního mechanismu roste význam státního regulování, které nesleduje jen ziskové zájmy, ale stále více i zájmy všech tříd. Přechod k socialismu se může uskutečnit v průběhu rozvoje kapitalismu, v němž se hromadí nekapitalistické prvky, tlačící kapitalismus k socialismu. Před vystoupením čs. delegace se projevy pohybovaly v rámci vymezeném předloženými tezemi, po tomto vystoupení diskutující považovali za nezbytné se těmito myšlenkami zabývat“ (Rumler-Tíkal, s. 719-721).

Na počátku ročníku byla uveřejněna stať „Produkční funkce a hospodářský růst Československa v letech 1954 – 1964“, v níž Toms a Hájek s použitím Solowem modifikované Cobb-Douglasovy produkční funkce dokazovali, že zdroj rozdílného vývoje produktivity práce při stejném růstu vybavenosti je nutné hledat v pozitivní nebo negativní aktivitě neinvestičních parametrů růstu národního důchodu a dospěli k závěru, že „hospodářská situace vyvolává zdání, že obnovení dynamiky lze řešit zvýšením akumulací míry a akcelerací tempa růstu věcného kapitálu. Hospodářský růst [v ČSSR] má zdroje ve faktorech integrální produktivity, může čerpat ze zvyšování využití existujících zdrojů, rozvoje vzdělání, služeb, zdokonaňování úrovně řízení a organizace, aplikace výsledků vědeckého výzkumu za předpokladu odpovídajícího modelu růstu a reorientace jeho mechanismu. Negativní působnost řízení, organizace a konglomerátu obdobných faktorů (zejména institucionálních) způsobuje, že tohoto potenciálu není využito“ (s. 26-27). Podle Tomse a Klacka (1970) „růst v Československu závisí na dynamice zaměstnanosti. Vztah mezi produkcí a zaměstnaností popírá působnost ‚zákona‘ klesajících výnosů v krátkém období“ (s. 1086).

Do diskuse o produkčních funkcích přispěli Tlustý a Strnad statěmi k čtyřicetiletému výročí formulování Cobb-Douglasovy produkční funkce a o použití modelů růstu v plánování. Další autoři věnovali své příspěvky strukturálním změnám

pracovní síly ve světle mezinárodního srovnání (Kosta), srovnání typů modelů růstu (Chyba-Menzel), vztahu produkce a základních fondů v čs. průmyslu v letech 1919 – 1965 (Novotný), modelování vývoje odvětvové struktury hospodářství ČSSR (Koumarová-Vaner-Bernovský), působení osobní spotřeby na technický rozvoj (Štraub). Pro Štrauba „problémem pro direktivní soustavu řízení jsou investice do lidí. Direktivní soustava řízení využívala možností odkladu investic do výroby spotřebních předmětů a do nevýrobní sféry. Přecherpávání prostředků z jednotlivých úseků národního hospodářství a jejich koncentrace na ty úseky, kde hrozí disproporce, je jednou z dočasných předností této soustavy. Prostředky takto získané představují dluh, jehož splatnost se blíží, jak odčerpáváním postižené úseky zaostávají a přibývají negativní důsledky tohoto zaostávání“ (s. 887, 890). Podle analýzy výdajů na lidského činitele (Stíbalová, 1969) „pořadí zemí podle úrovně výdajů na lidského činitele je odlišné od pořadí měřeného úrovně hrubého domácího produktu na obyvatele. Lze-li úroveň výdajů na lidského činitele vyjádřit v procentech úrovně Švédska (= 100 %), řadí se země takto: Norsko 87 %, NSR 75 %, Anglie 88 %, Dánsko 84 %, Francie 86 %, Belgie 78 %, ČSSR 54 %, Rakousko 53 %, Itálie 52 %“ (s. 455).

V Akademii vydal EÚ ČSAV 12 čísel XV. ročníku PE. První číslo bylo předáno do tisku 20. 11. 1966 a vyšlo v lednu 1967, poslední číslo bylo předáno do tisku 24. 10. 1967 a vyšlo v prosinci téhož roku. Rozsah ročníku se zvětšil o 40 stran na 1140, přestala vycházet Statistická příloha. Vydávání zajišťovala redakční rada: Bohumil Komenda (vedoucí redaktor), Josef Brčák (zástupce vedoucího redaktora), Vladimír Anděl, Jaromír Císař, Svatopluk Černý, Drago Fišer, Milan Horálek, Jiří Chlumský, Antonín Chyba, Antonín Kerner, Zdeněk Kodet, Ivan Okáli, Josef Tauchman, Zdeněk Tlustý, Otakar Turek, Luděk Urban a Milan Smutný (výkonný redaktor). Radu opustil Jaroslav Dupal, Vladimír Gerloch, Vladimír Kadlec a Jiří Karlík, přišli Ernest Freistadt, Pavel Hrubý, Bohumil Prouza a Jiří Sláma. Presidium ČSAV jmenovalo vědecké kolegium ekonomie pro funkční období 1966 – 1970. V jeho čele zůstal Otto Šík (předseda) a Karel Kouba (místopředseda). Z příspěvatelů PE byli jeho členy Felix Oliva, G. S. Wheeler, Antonín Červinka, Vladimír Kadlec, Jiří Karlík, Čestmír Kožušník, Věnek Šilhan, Otakar Turek, Bohumil Urban, Luděk Urban, Zdeněk Vergner a Eduard Vopička (s. 78). Redakční rada řadila jednotlivé příspěvky do rubrik: Statě, Diskuse, Konzultace, Přehledy, Z vědeckého života, Poznámky, Informace a Recenze. Dvojčíslo 7-8 obsahovalo seriál studií k rovnovážnému vývoji čs. ekonomiky. V rubrice Informace byly zveřejněny analýzy o (společných) tendencích rozdělování národního důchodu v kapitalistických zemích (č. 7-11): USA (Kociánová), NSR (Hilbertová), Velká Británie (Kociánová), Francie (Hilbertová) a Rakousko (Kociánová). Na tyto analýzy navázal v č. 12 přehled o rozdělování národního produktu v kapitalistických zemích (Hiršl), podle něhož „větší soustředění národního produktu do rukou státu je v řadě zemí důsledkem růstu transferů a investic ze státních zdrojů“ (s. 1105). O rok později Hiršl zveřejnil stať o společenské spotřebě obyvatelstva ČSSR. PE informovala o kandidátských pracích z oboru ekonomie v r. 1966 (např. Kýna, Budínové a Kosty). Předplatné bylo stanoveno na 54 Kčs (6 USD, 2,3,0 GBG). Podle Zukala byl v r. 1945 kurz koruny za USD stanoven na 28,60 Kčs, po měnové reformě na 50,- Kč, v r. 1967 na černém trhu se za 1 dolar platilo 36,- Kčs, v oficiálním kurzu 7,20 Kčs, pro soukromé turistické cesty se měnil za 36,- Kčs, nakupoval se za 16,20 Kč a ve Vídni na černém trhu se prodával za 40,- Kčs.

Součástí časopisu zůstaly rubriky Anotace, Nové knihy, ale i Přehled zahraničních časopisů, přinášející obsah následujících časopisů: *Kommunist* (Moskva, ruský text), *Voprosy ekonomiky* (Moskva, ruský text), *Mirovaja ekonomika i meždunarodnyje otnošenija* (Moskva, ruský text), *Ekonomista* (Varšava, polský text), *Wirtschaftswissenschaft* (Berlín, NDR, německý text), *Köszgazdasági szemle* (Budapešť, maďarský text), *Probleme economice* (Bukurešť, rumunský text), *Ikonomičeska misl* (Sofia, bulharský text), *Cahiers du Communisme* (Paříž, francouzský text), *Économie et Politique* (Paříž, francouzský text), *Revue économique* (Paříž, francouzský text), *Rinascita* (Řím, italský text), *Rassegna economica* (Neapol, italský text), *Problèmes économiques* (Paříž, francouzský text), *The Economic Journal* (Londýn, anglický text), *The American Economic*

Review (Stanford, anglický text), The Journal of Political Economy (Chicago, anglický text), The Quarterly Journal of Economics (Cambridge, Massachusetts, anglický text), The Review of Economics and Statistics (Cambridge, Massachusetts, anglický text), Survey of Current Business (Washington, anglický text), The Review of Economic Studies (Cambridge, anglický text), The Economic Journal (Londýn, anglický text), Bulletin of the Oxford University (Oxford, anglický text), Wirtschaft und Statistik (Wiesbaden, německý text). V dalším roce byl přehled zahraničních časopisů obohacen o Planovoje chozjajstvo (Moskva, ruský text), The Canadian Journal of Economics (Toronto, anglický a francouzský text), Schweizerische Zeitschrift für Volkswirtschaft und Statistik (Bern, německý a francouzský text), Giornale degli Economisti e Anali di Economia (Padova, italský text), Ekonomist (Zagreb, srbochorvatský text), Weltwirtschaftliches Archiv (Hamburk, německý a anglický text).

Konzultace byly věnovány teoriím rozvoje a zaostalosti hospodářsky méně vyvinutých zemí. „Jednotlivé konzultace zachytí nazírání na problém u více autorů“ (Holub, s. 54). Příspěvky se zabývaly zaostalostí a rozvojem v ekonomické teorii (Freistadt), koncepcemi zaostalosti, tj. teorií začarovaných kruhů a teorií dualismu (Holub), teorií velkého podnětu (Freistadt), teorií vyváženého a nevyváženého růstu (Pleskač), teorií přechodu od startu k samočinnému růstu (Freistadt), teorií o úloze zemědělství (Klokočník-Tauber), koncepcemi vnitřních a vnějších strukturálních změn, tj. teoriemi industrializace (Štemberková-Ghassemlou), úlohou zahraničního obchodu (Dankovičová), úlohou zahraničního kapitálu a hospodářské pomoci (Ulrich), úlohou státu (Holub), teorií o plánování rozvoje (Foltýn), modely růstu (Ghassemlou-Kuře), teorií o úloze lidského činitele (Navrátil-Textler), teorií financování rozvoje (Fárek-Ondráček). Na tuto tematiku navázala poznámka o podnětech a překážkách zahraničních investic v rozvojových zemích (Ondrouch), speciálně v Latinské Americe (Mareš).

Člen redakční rady Fišer spoluzaložil skupinu pro studium teorií mechanismu fungování ekonomiky (Budínová, Červenková, Mervart, Mach, Marhoulová, Soukupová, Hronovský, Rybářčková, Klacek, Nováček) při Ústavu marxismu-leninismu pro vysoké školy jako volného sdružení ekonomů pracujících podle kolektivně vypracovaného plánu. „Vymezení rozsahu a členění strukturovaného mechanismu fungování ekonomiky nelze chápat pouze prostřednictvím kategorií „plán“ a „trh““ (Fišer, s. 831). Jako další neformální struktura se profilovala skupina „rozhněvaných mladých ekonomů, kteří nechťejí, aby se u nás politická ekonomie tradovala jako dojemné nebo hrůzostrašné povídky starého zbrojnoše“ (Kříž). Někteří z těchto ekonomů, kteří výsledky svých výzkumů také zveřejnili na stránkách PE, o rok později založili Klub mladých ekonomů (KME) při ČSE (24. 6. 1968) jako platformu pro mladší ekonomy z oblasti teorie i praxe ke konfrontaci názorů a k formulování svých stanovisek k problematice československého hospodářství.

V svolání Přípravného výboru Klubu se uvádí: „Po kritice stalinského pojetí ekonomie vzniklo vakuum. Proti formalistické teorii Šikova škola při užití metodologie, nástrojů i jazyka klasické ekonomie postavila argumenty vycházející ze zájmové struktury a z požadavků řešení věcných problémů národního hospodářství. Byli jsme vychováni v takto pojetém nazírání. Hospodářská politika, založená na těchto předpokladech, byla neúspěšná, protože Marxova ekonomie nebyla koncipována ani jako teorie národního hospodářství, ani jako teorie hospodářské politiky. Analýza ekonomického vývoje učinila pokrok jen tehdy, když se vzdávala marxistických východisek, nebo se měnila v empirický popis. Není něco v pořádku uvnitř systému samotného. Chceme pátrat po příčinách tohoto stavu z potřeby se vyrovnat s nedostatky chápání ekonomické skutečnosti, poznat, které poučky je nutno uvádět v pochybnost nebo zda je možno místo nich vytvářet nové. Teorie budopřebuje získat logickou konzistenci, nebo je třeba provést destrukci univerzality ekonomické vědy až k jejímu rozdělení na politickou ekonomii v Marxově smyslu a národohospodářskou vědu. Je možné vytvářet pozitivní teorii fungování ekonomiky, neohlížet se na nic jiného než na potřeby praxe. Na písku empirie nelze teorii budovat. Proto budeme za před-

poklad teorie považovat zhodnocení postulátů marxistické ekonomie i pochopení Marxových názorů. Tyto úkoly vyžadují se sjednocovat na generační základně z vědomí vlastní slabosti, která jinak vede k přebírání názorů a hledisek předcházejících generací ekonomů, protože to snižuje možnost ve spleti argumentů najít cestičku, která by nás vyvedla ze situace, do níž jsme se spolu s ekonomii dostali. Jen ve střetání názorů je možno dojít k pravdivým poznatkům“ (1968, č. 9, s. 882-883).

Tuček ve formě zhodnocení Rosovy publikace *Komplexné finančné plánovanie a ekonomický rast* zformuloval konkrétní úkoly stojící před ekonomikou: „Je možné fungování ekonomiky racionálně dokonalejším plánováním? Jaký má být vztah finančních bilancí a finančního hospodaření jednotlivých hospodářských subjektů (státní rozpočet, národní výbory, podniky, obyvatelstvo)? Jak si představit v perspektivě fungování socialistické ekonomiky? Do jaké míry mají být hospodářské procesy vědomě řízeny ekonomickým centrem a v jaké míře má jednání hospodářských subjektů být řízeno podmínkami a požadavky trhu zboží, financí (peněz, kapitálu) a práce? Je nutné přihlížet k požadavkům, které jsou kladeny na finanční plánování v podmínkách trhu? Jde jen o kategorii ceny, mzdy a financí, nebo o zboží peněžní vztahy na trhu? Mají být finanční orgány jen oponenty a kontrolory plánu?“ (1968, s. 613-614).

K rezervovanému postoji k Marxově ekonomii Kříž uvedl, že „bylo to stopadesáté výročí Marxových narozenin, které nás přimělo k tomuto chmurnému ohlednutí na problém citlivého, pozorného a tvůrčího přístupu k Marxovu vědeckému odkazu. Marxovi je vytýkáno, že marxistická ekonomická teorie je špatným základem pro vedení centrální banky nebo pro předvídání vlivu změn diskontní sazby. Je to tak vtipné, jako kdyby se někdo zlobil, že pomocí glóbu nemůže určit, kde bude o dovolené stanovat“ (1968, s. 530).

Patnáct let diskusí vedlo ke kritickému nazírání na vývoj marxistické ortodoxie: „První, kdo položili otázku o možnosti racionálního hospodaření v socialismu a rozvířili diskusi na toto téma, byli von Mises, Hayek, Robbins. Marxisté se v tomto směru ocitli v situaci, podobné hercům, když se dostanou na scénu. Nevědí, co mají zahrát a – improvizují“ (Hronovský, s. 965). Pubescent, který jaksí nemůže zapřít svůj ideologický původ, k tomu má možnost: „Na letošní podzim připadá sto let od vydání prvního dílu Marxova Kapitálu a padesát let od VŘSR. Pro marxistickou teorii je to příležitost k zamyšlení nad svou cestou, jejími výsledky a dalšími úkoly. Po půlstoletí vývoje socialismu se jeví jako leitmotiv této teorie vztah trhu jako prostředí, zděděného a převzatého z předcházejících formací, a plánu jako prvku, který do mechanismu fungování ekonomiky vnáší socialismus. Marxistická teorii se nepodařilo vyřešit vztah plánu a trhu a vybudovat konzistentní teorii plánování“ (Hronovský, s. 961).

Autoři se zabývali ekonomikou informací (Schermer), sociologií ekonomických vztahů a činností (Tenzer), marxistickou teorií absolutní renty (Lipták), teoriemi mezinárodních ekonomických vztahů (Chvojka), fungováním zlatých a papírových peněz v mezinárodních měnových vztazích (Chvojka), teorií ekonomického komplexu ve světové ekonomice (Tauchman), činnosti odboru světové ekonomiky ve Výzkumném ústavu národohospodářského plánování (Čížkovský), dilem V. G. Venžera (Nikl), agroprůmyslovým komplexem (Sokol), osobní spotřebou (Adam), vztahem rozpočtového přebytku a schodku k peněžní rovnováze (Novotný), kurzem československé koruny (Zukal), diferenciací mezi družstevními rolníky, dělníky a zaměstnanci ve společenské spotřebě obyvatelstva (Čiháková), typem cen a nepřímým řízením ekonomiky (Grünwald), tvorbou zásob v administrativním systému řízení (Linc), surovinovými zdroji jako faktorem strukturálních změn československého průmyslu (Šafář-Hlaváč), unikem pracovníků ze zemědělství, snížením jejich počtu mezi roky 1936 – 1965 o 64 % (Václavů), strukturou zemědělských pracovníků a jejího vlivu na diferenciaci vztahu družstevníků a JZD (Brhlvič), charakterem a strukturou ekonomických zájmů pracov-

níků (Ernst), nerovnováhou v čs. hospodářství (Šik), efektivností zásob a jejich řízením (Bouchal), zahraničními investicemi v rozvojových zemích (Ondrouch), investicemi v Latinské Americe (Mareš), vědeckou organizací práce v SSSR ve dvacátých letech (Kutta), maloobchodními cenami a přerodělováním osobních důchodů (Adamíček), domácí produkcí a tvorbou trhu v rozvojových zemích (Večeř), jugoslávskou ekonomikou: diskusí jugoslávských ekonomů o podmínkách její stabilizace (viz např. Kubíček) a investičními cykly (Čobeljič).

Předmětem pozornosti byly různé aspekty ekonomiky v kapitalistických státech: plánování (Fišer), rozhodování korporací (Mervart), strategické plánování firem a národohospodářské plánování (Marhoulová), růst mezd v západoevropských zemích (Ježek), rozvojové aspekty ekonomiky USA (Zawadzki), řízení stability tržních cen federálními institucemi USA (Petr), státní politika a hospodářský růst (Velíšek), jaderný průmysl a hospodářský růst (Izák), daňové systémy zemí EHS (Cikánková), oblastní řízení (Zbořil), Evropské sdružení volného obchodu (Tikal), efektivnost zahraničně obchodních operací na trhu EHS (Klacek-Pleva), peníze, ceny a růst (Klaus), teorie poptávkové inflace (Klaus), keynesovská teorie inflace (Janda), státní intervencionismus v zemědělství (Goulli), harmonizace daňových soustav při vytváření integračních celků (Cikánková), strukturální změny ve výrobě a spotřebě průmyslových hnojiv (Král).

Recenzenti nabídli čtenářům zhodnocení těchto publikací: E. D. Domar: *Eseje o teorii ekonomického rastu* (Baudyš), *Problémy vývoje a plánovitého řízení reprodukce v JZD* (Choma), *Moderní metody řízení v soudobém kapitalismu* (Kocanda), J. Šilar: *Specifické rysy odměny v socialistických zemědělských družstvech* (Schimmerling), *Techniques de Prévision Economique* (Janáček), K. K. F. Zawadzki: *The Economics of Inflationary Processes* (Klaus), S. Smola: *Úvod do teorie organizace* (Marek), J. Goldmann-K. Kouba: *Hospodářský růst v ČSSR* (Hrubý), P. A. Baran-P. M. Svezey: *Monopoly Capital. An Essay on the American Economic and Social Order* (Wheeler), A. Brůžek: *Mezinárodní měnový systém a inflace* (Hrnčíř-Klaus), E. L. Maněvič: *Problemy obščestvennogo truda v SSSR* (Hábová), O. Kraus: *Vnitřní obchod a nová soustava řízení* (Rulf), G. S. Wheeler: *Kapitalismus a doprava* (Zátopek), V. Anděl: *Socialistická výrobní akumulace* (Hlaváč), E. Löbl: *Úvahy o duševnej práci a bohatstve národa* (Soukup), J. Strumiňski: *Polityka cen detailických* (Matoušková), B. Korda aj.: *Matematické metody v ekonomii* (Rychetník), J. Karlík aj.: *Československé zemědělství a pracovní síly* (Eremiáš), H. Flakierski: *Studium o stopie akumulacji w USA w latach 1929-1962* (Machová), *Statistická ročenka ČSSR 1967* (Nachtigal) a I. Okáli: *Naše starosti s JRD a národný dochodok* (Choma). Wheelerova recenze knihy Barana a Svezeyho *Monopoly Capital* vyvolala polemiku mezi jejím autorem a Rychetníkem o multiplikačním účinku vyrovnané změny v rozpočtu (s. 936-937).

Implementace nové soustavy řízení uvedla do pohybu ceny, mzdy, úvěry, záso- by a rozestavěnost. Prohlubování makroekonomických nerovnováh se koncentrovalo na Slovensku (Turek, 1968), kde přestavba soustavy velkoobchodních cen, úvěrové zatížení investiční výstavby, konstrukce odvodů a odpisů ze základních prostředků a stabilizačních odvodů, působících proti aktivizaci nevyužitých pracovních sil, zhoršila důchodovou situaci podniků (Turčan, 1968). Lantay napsal ve stati o rozvoji Slovenska, že „působení trhu má omezený okruh účinnosti, své hranice. V souvislosti s realizací nové soustavy se objevily iluze o působení tržního mechanismu, například představa, že aktivování trhu znamená nastolení automatismu v dlouhodobém rozvoji. Trh nedává informace o komplexu politických, ekonomických, sociologických a jiných faktorů, které jsou důležité pro makroekonomické rozhodování“ (1968, s. 231).

2. Preference, pracovní teorie hodnoty a transformační problém

Teze o nutnosti revize poměru k Marxově ekonomii, vyjádřené v provolání Přípravného výboru KME, nalezly své rozpracování v diskusích o pracovní teorii hodnoty a transformačním problému. Podle Klause (1967) „teorie hodnoty patřila mezi pilíře každé teorie a byla lakmusovým papírkem, který od sebe odděloval stoupence jednotlivých teorií. Každý skok v teorii přináší diskuse o hodnotě, a protože marxistická ekonomie v šedesátých letech je v období takového skoku, proto se znovu nastoluje otázka pracovní teorie hodnoty. Ekonomická teorie se vrací ke skutečné vědě, kdy úkolem se stává pomoc ekonomické praxi. Zároveň dochází k posunu předmětu politické ekonomie. Odlišný úkol si před sebe klade výzkum ekonomického systému za účelem dokázání jeho neracionálnosti a neefektivnosti. Jiný úkol vyvstává před ekonomem, který se snaží najít optimální tempo růstu národního hospodářství. Hledáme-li dnes v československém hospodářství cenu, která by pomohla znovuvytvořit ekonomickou rovnováhu a jeho proporcionální rozvoj, nelze zůstat u poučky, že cena je peněžním vyjádřením hodnoty“ (s. 128-129). Podle Budínové (1968) „v diskusích ekonomů se množí otázky, které se dotýkají pracovní teorie hodnoty: Je přidržení se pracovní teorie hodnoty znakem marxistického ekonomy? Jaká je poznávací hodnota teorií vybudovaných na předpokladech protichůdných pracovní teorii hodnoty, teorií, které vycházejí z produktivity výrobních faktorů – tedy i kapitálu a půdy? Jaké stanovisko zaujmout vůči keynesiánským modelům, kde zdrojem není práce, ale investice. Je správné připustit, že nejen živá práce je zdrojem hodnoty? My v Československu se dnes na sklonku šedesátých let potřebujeme (mimo jiné) velmi naléhavě zabývat kvalifikovanou národohospodářskou analýzou. Doktrinářské zaujetí pro pracovní teorii hodnoty v její „čistě“ podobě může proto představovat medvědí službu jak socialistické ekonomii, tak marxismu“ (s. 821, 828). Na praktičtější aspekt této diskuse upozornila též J. Robinsonová (1969): „Problém hodnoty a cen se stává otázkou k řešení v reálném životě. Hospodářské reformy v socialistických státech mají zvýšit efektivnost výroby. Tato změna si vyžaduje racionální soustavu cen a nákladů. Ceny, za které jsou statky prodávány spotřebitelům, musí zahrnovat přebytek nad jejich vlastními mzdovými náklady, aby umožnily spotřebu i pracovníkům zaměstnaným ve výrobě investic, v obraně, administrativě, neplacených službách atd. (v kapitalistické ekonomice musí být k tomu přidána ještě spotřeba z nepracovních příjmů). Ve staré soustavě byl tento přebytek (nadprodukt) soustředěn převážně pomocí daně z obrátu, určené více nebo méně arbitrárně, a plánovaných zisků podniků, jež byly stanoveny tak, že nepříznivě ovlivňovaly efektivnost. Nyní diskutovaná otázka zní: v jaké formě by měl nadprodukt vstupovat do cen statků prodávaných veřejnosti?... Tento poslední námět rozvíje-la i Grünwaldova stať „Regulace velkoobchodních cen a rozdělení důchodů“ (1969).

Podle Ernsta je názor Burešové (1966) o neplatnosti vztahu produktivity práce, hodnoty a ceny při změně tzv. hodnotové struktury společnosti (při změně podílu společenské práce mezi první a druhou skupinou společenské výroby, případně mezi výrobní a nevýrobní sférou) založen na metodické chybě: „Závisí na produktivitě práce, která je dána počtem výrobků, který připadá na určité množství (jednotku) práce, a je hodnotě nepřímo úměrná. Růst sumy hodnoty společenské výroby nebo jejich skupin může být způsoben přidáváním práce, aniž dochází ke změně produktivity práce nebo hodnoty jednotlivých výrobků... Mezi hodnotou a cenou leží např. nabídka a poptávka, konkurence, monopol apod. Cena jako peněžní výraz hodnoty vyjádřená ve zvláštním zboží (ve zlatě) je další příčinou odchylného pohybu těchto kategorií... Pro kapitalistické ekonomiky a jejich pohyb jsou charakteristické změny v cenovém mechanismu, způsobující vzestup-

nou tendenci cenové hladiny bez cyklických výkyvů. Tyto změny jsou způsobeny jednak změnami na straně nabídky - oligopolní strukturou, která je příčinou relativní stability a vzestupného trendu cen, a změnami na straně poptávky - její regulace, regulace jejího vztahu k nabídce i samotné nabídky státními zásahy do ekonomiky, které zabraňují jejím hlubokým cyklickým výkyvům v ekonomickém růstu a ve vývoji cen. Dochází k tzv. 'úniku vpřed', který umožňuje lépe řešit třídní rozpory, zejména zvyšováním nominálních mezd i stabilitou a růstem životní úrovně značné části obyvatelstva. Jde tu proto o jednu z možných forem projevu zákona hodnoty v cenách. Platí to konec konců i pro pohyb ceny a hodnoty zlata, jejichž vzájemná, 'přirozená' relace vzhledem k ostatním zbožím je odchýlena na základě umělého monopolu státu" (1967, s. 44-45).

Klaus v již uváděném příspěvku, v němž nechtěl vyřešit problémy hodnoty ani ceny, ale nabídl inflaci jako dostatečný výklad zvyšování cen v kapitalistické ekonomice, nenacházel „žádný důvod a důkaz, že změna kvantitativního poměru prací umožňuje růst cen a hodnot spotřebního zboží. Ale zároveň se mýlí cílem kritika Ernsta, který směřuje vývoj hodnoty jednoho výrobku, o nějž jde Burešové, a objem hodnot všech vyrobených výrobků a kritizuje Burešovou na úrovni objemu hodnot, kde by šlo o metodologickou chybu, kterou Ernst přirovnává k zákonu zachování hmoty" (1967, s. 133).

Tomsův úvodník „K problematice pracovní teorie hodnoty“ (počínaje A. Smitthem), prodiskutovaný s J. Císařem, P. Ernstem, J. Havelcem, P. Hrubým, J. Chlumským, V. Klausem, A. Klvačem, A. Kotulanem, Č. Kožušníkem, M. Rumlerem a zejména s T. Karasem, v obecnějším rámci pak s K. Brunnerem, J. Janišem a R. Richtou, „měl upozornit na předpoklady teorie hodnoty a na možnost jejich zeslabení a chtěl ukázat, že za těchto předpokladů je teorie hodnoty konzistentní. Klasická politická ekonomie a Marx se množství, kvalitu a intenzitu vynaložené práce v daném časovém období snažili redukovat do jedné veličiny.“ Pokud se problém redukce nepodaří rozřešit, „těžko se lze bránit námitkám, že kategorie hodnoty je filosofickou kategorií, kvantitativně těžko postižitelnou. Podle Ricarda za předpokladu shodné vybavenosti práce kapitálem ve všech odvětvích by cena určená na základě hodnoty udržovala rovnováhu. V dlouhotrvajícím trendu je pouze práce omezeným zdrojem. Ostatní zdroje lze lidskou prací zvětšit. Marx shodnost organického složení kapitálu chtěl opustit a zachovat pracovní teorii hodnoty. Ekonomický hlavolam Marx řešil ve své transformaci hodnoty ve výrobní cenu. Marx sumu nadproduktu dělil úhrnem kapitálu a obdržel průměrnou míru zisku, jíž násobil výrobní náklady a získal průměrný zisk, tj. de facto transformuje míru zisku a nemění velikost výrobních nákladů, které ponechává v hodnotách. Nyní je zjevné, že se jedná o omyl. Změny v ceně jednoho výrobku se promítají do cen ostatních. Transformace musí měnit nejen velikost míry zisku v jednotlivých odvětvích, ale zároveň i ceny výrobních nákladů. Marx předpokládal, že výroba zboží není strukturálně spjatá. Potom transformační problém spočívá v redistribuci nadhodnoty mezi jednotlivá odvětví a celkový zisk se musí rovnat celkové nadhodnotě a dokonce úhrn hodnot se musí rovnat úhrnu výrobních cen. Současně se nemůže ani změnit míra vykořisťování, nedojde ke změnám v rozdělování národního důchodu. Tento předpoklad neodpovídá realitě a mimo to je příčinou porušení rovnováhy prosté reprodukce. Vyjdeme-li ale z Marxovy obecně teoretické koncepce transformace, potom lze na základě výzkumu Dobba a Meeka transformaci provést. I když je možnost transformace hodnoty na výrobní cenu stále diskusní záležitostí, nic to nemění na tom, že transformace hodnoty ve výrobní ceny patří k největším Marxovým 'inovacím'. Výrobní cena je bodem rovnováhy konkurenčního kapitalismu. Nemarxistická ekonomická teorie, co se týče této základní teze cenové tvorby, nepřinesla nic nového. Její myšlenka, že cena rovnováhy konkurenční ekonomiky musí pokrývat běžné výrobní náklady a průměrný zisk na kapitál, zůstává doktrínou cenové teorie. Marshallova normální dlouhodobá cena nabídky i Walrasova cena nevyjadřují nic jiného. Jsou zde ovšem rozdíly v obecné interpre-

taci, ve směru kauzality a komplexnosti“ (1967, s. 1044, 1046, 1050, 1058-1059). Diskuse k článku Tomse pokračovala celé další tři roky.

Toms „vytvořil předpoklady k tomu, aby se otevřením diskuse mohly vedle pojetí zahraničního uplatnit i badatelské výsledky domácí“ (Kříž, 1968, s. 317). Kříž v úvodníku „Transformační problém v užším, širším a nejširším smyslu slova“ (1968, č. 6) vycházel z konstatování, že „řada ekonomů přebírala Bortkiewiczův základní omyl (nerozlišování výrobní ceny od ceny), o vedlejších omylech nemluvě (přehlížení specifičnosti pracovní síly jakožto zboží, které se obnovuje, aniž by se vyrábělo; přehlížení rozlišení zálohovaných a vynaložených kapitálů), neboť Bortkiewiczův výklad zapadá do stavby a stylu Kapitálu. Marx otázku strukturální závislosti výrobních odvětví neřeší. Toms nevzal na vědomí rozdíl mezi cenou (jakožto množstvím zlata, tedy jako jevou formou hodnoty) a výrobní cenou (jakožto modifikovanou hodnotou). Rozdíl mezi cenou a výrobní cenou je přehlížen i tehdy, když jde o zlato, které nemá a nemůže mít cenu (nepřihlížíme-li k tzv. mincovní ceně). Marxova zjednodušení při vyšetřování přeměny hodnot ve výrobní ceny, především abstrahování od modifikovaného významu ceny nákladů, nenarušují podstatu jeho učení o tvorbě všeobecné míry zisku. Ke specifickým a podstatným znakům marxistické politické ekonomie patří poznání, že i pracovní síla je za kapitalismu zbožím, které kapitalisté nakupují pro výrobní potřeby. Zatímco pracovní síla je nezbytnou součástí kapitálu vynaloženého (výrobních nákladů), tak tato pracovní síla nikdy nemůže být prvkem kapitálu zálohovaného, podobně jako jím nemůže být třeba elektrická energie. Teprve přihlédnutí k rozdílu mezi zálohovaným a vynaloženým kapitálem se ukáže, jak se změnami v rozsahu jednotlivých výrobních odvětví se mění i soustava rovnic, jejichž řešení vede k určení všeobecné míry zisku i modifikačních koeficientů. Řešení transformačního problému je jeden ze základních kroků pro přechod k dynamickému modelování zboží výroby“ (1968, s. 524-531).

Do těchto diskusí vstoupila též V. Hábová (1968) svou informací „Zamyšlení nad učením M. I. Tugana-Baranovského o cennosti a hodnotě za socialismu“ (č. 6). Na Tomsův článek reagovala též Budínová (1968). Toms „tam, kde pojednává o genezi pracovní teorie hodnoty, posouvá tyto diskuse o výrazný krok kupředu tím, že celý problém hodnoty formuluje jako problém určitého ekonomického modelu, který zobrazuje určitý aspekt ekonomické reality. Pro teoretický model je ovšem nezbytné, aby předpoklady, na kterých je budován, byly explicitně formulovány, nebo aby čtenář si jich byl vědom, i když formulovány nejsou. Kritika ekonomické teorie by měla rozlišovat jednak vnitřní logiku modelu, chyby v dedukcích a nerespektování dříve vytyčených předpokladů, jednak samy tyto předpoklady, které mohou být příliš úzké, v rozporu s empiricky zjištěnými fakty, nerelevantní vzhledem k historické situaci, triviální, svévolně volené atd. Teorie hodnoty odpovídá na otázku, co je ‚bohatství národů‘, co vytváří hodnotu, jaká je substance nově vzniklé hodnoty, co zvětšuje hodnotu. Kritérium bohatství, tedy toho, co určitá společnost považuje za bohatství, je výsledkem existence určité preferenční stupnice. Ekonomická teorie ve své většině předpokládala, že bohatství je totožné s rostoucí spotřebou užitečných hodnot, zatímco jiné formy bohatství (např. volný čas, neporušenou krajinu a přírodní prostředí atd.) odsouvala na nižší stupně. V předindustriálním období nikdo nepřirazoval kapitálu (nahromaděným výrobním prostředkům) jakoukoli hodnototvornou funkci. Vznik pracovní teorie hodnoty je spjat s rozvojem manuálního kapitalismu, kde převládala rukodílná práce a limitujícím faktorem byl nedostatek pracovních sil. Od třicátých let 19. století převládá v nemarxistické ekonomii tzv. teorie výrobních faktorů. Podle ní práce, kapitál, přírodní zdroje spoluvytvářejí hodnotu, neboť na základě jejich součinnosti probíhá výrobní proces. Podíl každého z těchto faktorů na tvorbě nové hodnoty je vyjádřen odměnou tomuto faktoru. Marx si byl vědom důležitosti kapitálu ve výrobním procesu, a proto předpokládá součinnost všech výrobních faktorů při tvorbě užitečných hodnot. Teorie tržní rovnováhy byla zpočátku založena na subjektivním pojetí hodnoty, kde kategorie mezní užitečnosti (na základě zákonů psychologie) vyjadřovala určitou kvantitu hodnoty. Podstata hodnoty spočívala v subjektivním hodnocení určitého zboží určitou osobou. V ceně nabývala hodnota objektivní podobu, přičemž cena vznikala na základě střetnutí subjektivní hodnoty nabídky a subjektivní hodnoty poptávky. Zatímco subjektivní psychologický přístup může být plodný pro chování spotřebitele na trhu, tedy analýzy poptávky, zůstává sterilní při analýze nabídky (mají-li se použít

principy subjektivní mezní užitečnosti pro analýzu nabídky, je třeba zavést nereálné předpoklady, např. absolutní omezenost množství zboží, které může být nabízeno – třeba v podmínkách obleženého města). Proto se ekonomie (počínaje Marshallem) vrací k výrobním faktorům jako tvůrcům hodnoty a k výrobním nákladům jako určujícím pro cenu nabídky. Moderní teorie chování spotřebitele při zkoumání tvorby poptávky už nepřikládá meznímu užítku substancionální význam. Užitečnost není nutné přesně měřit. Tato kategorie vyjadřuje fakt, že spotřebitel na trhu uskutečňuje své nákupy v určitém pořadí preferencí (s tím souvisí opuštění tzv. kardinálního pojetí užitečnosti a přechod na pojetí ordinální). Opuštěním psychologického pojetí hodnoty a návratem k výrobním nákladům jako základu ceny nabídky (z dlouhodobého hlediska) přestala nemarxistická ekonomie zkoumat problém podstaty hodnoty v souvislostech, o kterých zde hovoříme, a implicitně vychází z teorie výrobních faktorů. Další aspekt otázky, co tvoří hodnotu, byl v dějinách ekonomických teorií spojován s problémem rozdělování. Proto měl ideologické či spíše etické zabarvení. Pro Ricarda zde spočívalo těžiště hodnoty. Jestliže je hodnota plodem součinnosti tří výrobních faktorů, je eticky správné, že nově vzniklá hodnota se rozpadá na důchody tří tříd. Jestliže nová hodnota je plodem živé práce, ze skutečnosti, že důchod se rozděluje na důchody tříd, vyplývá vykořisťování dělnické třídy, které je produkt její práce zcizen. Ve 20. století vlastnictví i práce mění svou tvář. Rozhodovací procesy (jako složka vlastnictví) ve velkých korporacích (nebo v státních podnicích) zpravidla vylučují individuální rozhodování a jsou funkcí početných kolektivů, neboť zpravidla předpokládají vysoký stupeň odbornosti. Rozdělovací procesy (jako další složky vlastnictví) také probíhají v odlišné podobě. Individuální vlastnictví výrobních prostředků přestává být zdrojem parazitního příjmu, protože individuální vlastnictví přestává hrát důležitou úlohu ve vyspělých ekonomikách. Pouhé vlastnictví v právním slova smyslu jako držba určitých aktiv ještě nepředstavuje samo o sobě nárok na podíl na důchodu. Akcionáři velkých korporací dostávají zpravidla úrok z půjčeného kapitálu, nikoli plný podíl zisku, a ani za kapitalismu právní spoluvlastnictví každého občana na státním vlastnictví mu nezaručuje úměrný podíl na produktu. Dochází tedy k rozluce mezi vlastnictvím (jako držbou nebo jako rozhodováním) a rozdělováním. Odpověď na otázku, co tvoří hodnotu, nelze ztotožnit s otázkou, jak je třeba vytvořenou hodnotu rozdělit mezi členy společnosti. Teprve za předpokladu, že zavedeme normativní soud o tom, že je správné, aby ten (nebo to), kdo (nebo co) vytváří hodnotu, ji celou obdržel v procesu rozdělování, vzniká souvislost mezi oběma otázkami. Pouze záměna obou otázek dává i substancionálnímu pojetí hodnoty normativní ráz. Teorie hodnoty řeší ještě jeden, 'čistě' ekonomický úkol. Na jejím základě se vytváří obecné měřítko, 'metr' nebo společný jmenovatel, jehož pomocí se souměřují naturálně různorodé statky. V tomto pojetí je teorie hodnoty podkladem pro teorie ceny. Z hlediska transformace hodnoty v cenu je substancionální povaha hodnoty lhostejná pro potřeby souměřitelnosti různorodých statků, pro potřeby převodu různých užitných hodnot na nějakou stejnorodou jednotku. Jestli nelze prostě sčítat a porovnávat množství práce v každém výrobku, ale je třeba množství práce nejprve transformovat na výrobní náklady a míru zisku, vzniká zároveň možnost přiřknout výrobním nákladům parametrický ráz, tj. považovat je za cosi daného a pracovat s nimi už jako s hotovou věcí a v dalším rozvíjení teorie ceny nezkoumat jejich původ. Výrobní náklady ovšem představují ceny výrobních faktorů – a proto jejich substance může být jak pracovního původu, tak původu jiného. Zpravidla ovšem takové použití jednotek práce vede k záměně hodnoty a ceny, k tomu, že se transformační problém nebere v úvahu, že na základě pracovní teorie hodnoty dochází ke krátkému spojení mezi substancionální povahou hodnoty a množstvím práce jako měrnou jednotkou. Model pracovní teorie hodnoty je v některých souvislostech pro marxistu nepostradatelný, v jiných lhostejný a v některých jistou překážkou soudobé ekonomické analýzy. Relativní samostatnost substancionálního pojetí hodnoty a hodnoty jako numeraire neznamena, že obě pojetí spolu nesouvisí. Odpověď na otázku, co tvoří hodnotu, určuje odpověď na otázku, jak tuto hodnotu měřit. Zatímco druhá otázka má ryze explicitní charakter, první otázka obsahuje implicitně normativní prvek, a to myslím dostačuje k tomu, abychom potřeby národohospodářské analýzy (explikace) oddělili od normativního pojetí všech těch otázek, které se substancionální povahou hodnoty souvisí. Jestliže se nějaká souvislost jeví 'logickou', nemusí to ještě nijak svědčit o její vhodnosti, užitečnosti nebo správnosti. Především se změnila úkoly a cíle národohospodářské analýzy. Marx nebyl národohospodářem, kladl si ve svém díle daleko širší a

podstatnější cíle; redukce marxistické politické ekonomie na národohospodářskou teorii je zkrácením úlohy Marxe ve vývoji společenských věd“ (s. 821-828).

Podle poznámky A. Kotulana (1968) „K. Marx a obecná ekonomická rovnováha L. Walrase“ „klíčem k řešení vztahu Marxovy teorie výrobní ceny a Walrasovy teorie ceny dané jeho modelem obecné ekonomické rovnováhy je analýza Marxovy definice ‚společensky nutné práce‘. Tato definice původně se týkající jednoho zboží je aplikována na ‚masu zboží na trhu, která tvoří produkt celého výrobního odvětví‘. Jakým způsobem však do určení ‚společensky nutné práce‘ vchází nabídka-poptávkové vztahy? Marx přenáší tuto ‚nabídkovou‘ definici z I. dílu do III. dílu [Kapitálu] na masu zboží. V opačném případě by už dávno muselo být vyvráceno tvrzení, že Walrasova teorie ceny (bez teorie užitku a bez teorie výrobních služeb) je protikladná či jinak v rozporu s Marxovou teorií výrobní ceny – a že není její určitou formalizací. Předpokládejme, že individuální hodnoty se neliší od tržních hodnot, že existuje pro každý druh těž individuální hodnota rovná tržní ceně. Marx ukazuje, že z toho, že na každé jednotlivé zboží bylo vynaloženo společensky nutné množství práce neplyne, že bylo vynaloženo společensky nutné množství práce na celou masu daného typu zboží vrženého v určitý okamžik na trh. Zde hraje roli užitná hodnota těchto zboží, kterou nemají, jestliže po nich neexistuje poptávka, čili ‚společenská potřeba‘. Z toho faktu však Marx nevyvozuje, že by měla velikost poptávky ‚spoluurčovat‘ tržní hodnotu – a tedy i výrobní cenu – nýbrž tvrdí, že tím je dána odchylka tržní ceny od tržní hodnoty, resp. výrobní ceny. Nabídka a poptávka se podle Marxe projevují nejprve v ‚běžné tržní ceně‘. Nabídka a poptávka regulují pouze kolísání tržních cen, vysvětlují, proč tržní cena zboží stoupá nad nebo pod hodnotu, resp. výrobní cenu – neřkají však nic o hodnotě (výrobní ceně) samé. Jestliže však na druhé straně Marx tvrdí, že v okamžiku, kdy nabídka a poptávka jsou navzájem v rovnováze – a kdy tedy přestávají navzájem působit – se kryje tržní cena zboží s jeho skutečnou hodnotou, pak je to v rozporu s jeho tvrzením, že nabídka a poptávka nám nic neřeknou o samotné hodnotě, neboť zde Marx tvrdí, že skutečná hodnota (výrobní cena apod.) vyrovnává nabídku a poptávku. Snahou Marxe bylo zachovat ‚nabídkové‘ určení hodnoty. Nyní by bylo třeba ukázat, že teorie výrobní ceny vycházející z nabídkových i poptávkových úvah, totiž: a) vyrovnávající nabídku a poptávku, b) přinášející stejnou míru zisku, se nemusí dopouštět ‚uvažování v kruhu‘ a že navíc přesto odpovídá Marxově teorii zisku. Výrobní cena musí být určena z obou stran: z ‚nákladové‘ (nabídkové) i ‚poptávkové‘. Teorie ceny, beroucí v úvahu pouze jednu stránku, se – jak známo – dopouští ‚petitio principii‘. Leon Walras však ukázal, že tomu tak není, jestliže připustíme, že ‚rovnovážná‘ cena je určena současně oběma stránkami. Tento jeho objev, stejně jako jeho model obecné ekonomické rovnováhy, je nutno řadit mezi největší činy v ekonomické teorii kdy učiněné. Walrasův model a) vychází z teorie užitku, b) opírá se o teorii služeb, kterou Walras převzal od J. B. Saye. G. Cassel teorii užitku považoval za ‚zbytečnou okliku‘. V jeho interpretaci vychází Walrasův model z nabídkových a poptávkových funkcí. Není jasné, proč by měly tyto funkce mít jím předpokládané vlastnosti, resp. určitý tvar. Protože se chceme soustředit na adekvátní teorii výrobní ceny, připustíme Casselův postup. Walras-Casselův model se opírá o Sayovu teorii služeb. Podle ní odpovídá každé složce ceny určitý náklad (input). To je v rozporu s teorií klasické buržoazní ekonomie (především Ricarda) a Marxe, kteří chápali zisk jako přebytek, jako tu část ceny, které neodpovídá žádné ‚input‘. Formálně se projevuje odlišnost těchto dvou teorií v ‚počtu stupňů volnosti‘ obecného ekonomického modelu: podle teorie služeb je model plně determinovaný – počet nezávislých rovnic je roven počtu neznámých, tedy celkovému počtu cen a množství, zatímco podle druhé teorie musí model obsahovat jeden stupeň volnosti, neboť zisku neodpovídá žádná ‚sayovská‘ služba. Ekonomický obsah formální odlišnosti je takový, že podle teorie služeb vyplývá existence zisku z existence nákladů ‚kapitálu‘, kdežto podle Marxe je zisk přebytkem, nezaplacenou částí čistého produktu dělníků. V tomto druhém případě musí rovnovážné řešení ekonomického systému záviset na rozdělení čistého produktu mezi dělníky a kapitalisty a není tedy dáno ‚strukturou nákladů‘ nebo jejich technologickými vztahy. Kauzální řetězec je zde obrácený: systém se přizpůsobuje rozdělení – danému vně systému – čistého produktu na mzdy a zisky. Vzhledem k jednomu stupni volnosti lze dokonce ‚předepsat‘ výši mezd, která by odpovídala ‚hodnotě pracovní síly‘. Nezávislost Walrasova modelu obecné ekonomické rovnováhy a jeho teorie ceny na obou zmíněných teoriích lze ilustrovat následující interpretací Walras-Casselova modelu výroby. Vyplývá

z něho teorie výrobní ceny daná jak ze strany nabídky, tak poptávky, teorie nedopouštějící se „uva-
žování v kruhu“, nepoužívající teorie užitku a služeb a odpovídající Marxově teorii zisku jako pře-
bytku. Mezi poptávkovými funkcemi a danými množstvími zdrojů musí platit vztah (který lze
nazvat Marx-Walrasovým zákonem): V rovnováze platí: suma cen zdrojů (včetně sumy mezd) ná-
sobená „mírou zisku“ je rovna sumě cen spotřebních statků“ (1968, s. 979-983).

V roce 1969 byla zveřejněna stať Joan Robinsonové „Hodnota a cena“ (č. 4),
kterou přeložil M. Toms: „V ekonomické teorii existuje mnoho příkladů, že problé-
my, které vyvolaly velké a zmatené kontroverze, se ukázaly zcela jednoduché, jak-
mile byly jednou vyřešeny. Patří mezi ně i transformace hodnot v ceny. Jejím řešení
podal Piero Sraffa v práci *Výroba zboží pomocí zboží*. Až dosud nás neoklasičtí
ekonomové klamali. Tvrdí, že jednoduchá pracovní teorie hodnoty nebere do
úvahy zisky a proto že je správná jejich vlastní teorie. Böhm-Bawerk se posmíval
teorii výrobních cen z III. dílu *Kapitálu* jako „zcela obyčejné teorii výrobních
nákladů“. Jeho vlastní teorie však není udržitelná. Pro zahrnutí zisků (nebo v jejich
terminologii – úroku) do teorie cen je nezbytné nějak změřit kapitál. Snaha měřit
jej v jednotkách výrobního období selhala, jak doznal Wicksell. „Zcela obyčejná
teorie výrobních nákladů“ je tím, co neoklasici a neo-neoklasici nebyli až dosud
schopni nalézt“ (s. 304).

Hrubý ve svém příspěvku „Transformační problém jako pseudoprobém“ uvedl, že „Toms se-
známil čtenáře PE s tzv. transformačním problémem tak, jak byl postaven Böhm-Bawerkem a ře-
šen Bortkiewiczem, Winternitzem a Meekem. Podobnou metodou postupovali v padesátých
létech jugoslávští teoretikové A. Bajt a M. Samardžija. Samardžijova práce řeší otázku výrobní
ceny a transformace nejen z hlediska kapitalismu, ale i jako příspěvek k pochopení socialistické
výrobní ceny. Originálním způsobem a s daleko větším využitím soudobé matematiky řešil trans-
formační problém Kříž. Jeho příspěvek je cenný proto, že postupoval zcela jinými metodami než
dosavadní řešitelé, takže nastolil mnohé otázky, které zůstávaly až dosud při transformačním
problému nepovšimnuty. Naznačil též, v čem se dosavadní řešení zabývala vlastně pseudoprob-
lémy. Transformační otázka tak jak ji odpůrci Marxovy teorie postavili, je pseudoprobémem.
Bortkiewicz, Moszkowska, Winternitz, Meek a M. Samardžija vycházejí z předpokladu prosté re-
produkce, to znamená, že si dali protivníky vnutit pole, na němž svádějí bitvu. Vezme-li se za zá-
klad rozšířená reprodukce, přichází v úvahu dynamická rovnováha, jejíž pojem je méně rigorózní,
avšak odpovídá podmínkám hospodářství. Rozšířená reprodukce poskytuje prostor k tomu, že
kapitalisté mohou část nadhodnoty akumulovat, část uspořít a část spotřebovat, přičemž poměr
těchto složek není předem dán. Dynamická rovnováha při transformaci hodnot ve výrobní ceny –
i za předpokladu, že cena nákladů není transformována – nečiní při rozšířené reprodukci žádné
potíže. Ve skutečném hospodářství problém dynamické rovnováhy málo závisí na transformaci
hodnoty ve výrobní cenu“ (1969, s. 719).

Také Janda v diskusním příspěvku „Transformace: problém nebo pseudoprobém“ uváděl, že
„nejnovější příspěvek k diskusi o problému transformace podal Hrubý, který přenesl pole diskuse
do oblasti rozšířené reprodukce, což se mi jeví jako nový podstatný moment. Můj příspěvek se
proto bude zabývat problémy transformace ve schématech rozšířené reprodukce. Jestliže lze
transformační problém chápat tak, jak byl původně pojímán, nejen jako nalezení rovnováhy, ale
jako problém transformace cenové struktury, vzniklé fungováním hodnoty v roli ceny dlouhodo-
bé rovnováhy, na cenovou strukturu, vytvořenou fungováním výrobní ceny jako ceny dlouhodo-
bé rovnováhy, pak zde musí být brán zřetel i na modifikaci ceny nákladů. A reprodukční schémata
Hrubého otázku modifikace ceny nákladů obcházejí tím, že ji neberou na zřetel. Marxova transfor-
mace je adekvátní v dimenzích genese kategorie výrobní ceny, ve kterých ji Marx užil. Není se svý-
mi zjednodušujícími předpoklady adekvátní rozboru reprodukčního procesu. Zkoumání
reprodukčního procesu předpokládá jen jeden typ ceny dlouhodobé rovnováhy jako jednotky, ve
které se měří reprodukční poměry. To ostatně ukazuje Marx i svým přístupem k teorii reprodukce,
neboť jedinou cenou dlouhodobé rovnováhy jeho schémat je právě cena typu hodnoty. Při dyna-
mizaci, tj. u Marxe při přechodu ke zkoumání rozšířené reprodukce, ovšem vyvstává problém, jak

do struktury výrobních cen modifikovat cenu nákladů. A zde je skutečné jádro transformačního problému. Škoda, že se Kříž tímto směrem nezaměřil, protože v tomto směru je jeho podstata. Tato podstata je ostatně skryta nikoli hluboko pod slupkou analýzy Bortkiewiczze, Sweezyho a dalších, kteří se zaměřují na rozpor mezi statikou a dynamikou, i když jen implicitě, protože rovnováha při prosté reprodukci je statická. V tomto směru je nutno vzdát dík Hrubému za přenesení diskuse do dynamických rozměrů. Kříž považuje transformační problém za pseudoprobém. Důkaz podává tím, že (vychází striktně z Marxových předpokladů) dokazuje, že ani zavedením „modifikované ceny nákladů“ se na Marxových závěrech nic nezmění. Zvláště pak je cenný jeho důkaz unicity vzniklé míry zisku, který je zcela originálním rozpracováním Marxovy teorie. Ovšem transformační problém byl zformulován zcela jinak a jsem si jist, že by nikdo z protagonistů diskuse o transformaci nepochyboval o platnosti Marxových závěrů pro modifikovanou cenu nákladů v té rovině úvah, ve které ji podává Kříž. Faktem je, že transformační problém se stává transformačním problémem tehdy, jestliže přistupujeme k analýze dynamické. A zde argumenty Kříže zůstávají mimo hru. Že je transformační problém pseudoprobémem by dokázal pouze tehdy, kdyby své úvahy přenesl do sféry (rozšířené) reprodukce. To činí Hrubý, ale nechává stranou problém modifikace ceny nákladů. Proto je jeho argumentace o pseudoprobémnosti transformačního problému neprůkazná. Podle této logiky transformační problém neexistuje právě proto, protože jej Hrubý obešel. Důkaz neexistence transformačního problému, tj. zkonstruování takových schémat, kde je splněn požadavek dynamické rovnováhy a další Marxovy předpoklady ($\text{suma cen} = \text{sumě hodnot} + \text{suma zisků} = \text{sumě nadhodnot}$), vyšel proto, že byl problém transformace přehlédnut. Toto přehlédnutí činí schémata neadekvátními kapitalistické reprodukci, protože jsou logicky rozporná. Problém transformace se jeví jako pseudoprobém jen ve statice, zatímco v dynamice, tj. při zkoumání reprodukce, nemůže být opomenut, neboť neprovedení modifikace ceny nákladů odporuje logickému přístupu k problému. Provedení transformace podle metody, navržené Winternitzem, není v rozporu ani s Marxovými závěry ohledně rozšířené reprodukce, ani s logickým požadavkem modifikace ceny nákladů. Modifikace hodnot ve výrobní ceny při rozšířené reprodukci nemění nic na Marxových závěrech o možnosti realizace v kapitalismu. Modifikace hodnot ve výrobní ceny nemění nic na Marxových závěrech o rozdělování mezi třídami“ (1969, s. 1108-1109).

Plachký ve svém příspěvku „Transformační problém u L. V. Bortkiewiczze“ (1970) napsal: „před časem uveřejnila PE stať Kříže o transformačním problému, která reagovala na podnětný příspěvek Tomse. Křížova stať je pozoruhodná v řadě ohledů. Avšak nejproblematičtější je kritika Bortkiewiczze, která svědčí o neznalosti hlavní Bortkiewiczovy práce o problému transformace. Proto také kritika míří většinou do prázdna. Bortkiewiczova práce není kritikou pracovní teorie hodnot jako takové, alespoň pokud jde o její kvalitativní aspekty. Bortkiewicz vyzvedává význam této teorie a význam Marxova postupu pro objasnění zdroje zisku. Považuje však za výstižnější ho-vořit v souvislosti s teorií nadhodnoty nikoli o vykořisťování, ale o srážce (Abzug, proto Abzugthe-orie). Zároveň poukazuje na určitá úskalí pracovní teorie hodnoty. Snaží se ukázat, že pro vysvětlení skutečných směnných poměrů v kapitalistické společnosti není Marxova teorie hodnoty nutná ani účelná, spíše matoucí, neboť pomocí hodnotového vyjádření (Wertrechnung) se dosahuje jiných výsledků než pomocí cenového vyjádření (Preisrechnung), přičemž cenami rozumí Bortkiewicz výrobní ceny. Bortkiewicz upozorňuje na to, že velikost jednotlivých výrobních cen nezávisí jen na složení kapitálu, na výrobních nákladech a na výši průměrné míry zisku, ale také na tom, za jakých podmínek se vyrábí peněžní zboží. Pro rovnost souhrnu cen a hodnot je nezbytné, aby se výrobní cena peněžního zboží kryla s jeho hodnotou, což je však možné jen tehdy, odpovídá-li složení kapitálu ve výrobě peněžního zboží společenskému průměru, což může být splněno jen náhodně. Z tohoto hlediska se Bortkiewicz neztotožňuje s Marxovým stanoviskem, že součet cen se rovná součtu hodnot obecně, připouští je jen jako výjimku. Problémy, na které Bortkiewicz poukázal, Kříž prakticky vůbec neřeší, respektive dochází v zásadě ke shodným závěrům. Jen v jednom bodě jde vskutku nad Bortkiewiczze; podařilo se mu dokázat, že míra zisku je za daných podmínek určena jednoznačně. Nejsem s to vznést proti užitému postupu žádnou matema-ticky odůvodněnou námitku. Nemohu vyloučit, že podobný postup byl již při řešení podobného

problému uplatněn. Stav naší ekonomické teorie je ještě takový, že si málokdo může být jist, že neobjevuje již dávno objevené“ (1970, s. 84).

Nepřímou se k tomuto tématu interpretace a významu Marxovy ekonomie váží též stati „Vznik Marxovy politické ekonomie“ (Vraný, 1970), „Tendence ve vývoji míry zisku a Marxův ekonomický systém“ (Plachký, 1970), „Některé aspekty Leninovy teorie reprodukce“ (Janda, 1970), „Charakteristika zhodnocení kapitálu“ (Matějka, 1970) a „Alokační problém a pracovní teorie hodnoty“ (Morkovin, 1970). Podle Morkovina „interpretační potíže způsobuje soubor podmínek, podle nichž musí být ve výrobních procesech suma cen nákladů rovna sumě cen produkce, tj. zisky musí být nulové. Na prvý pohled tyto podmínky odpovídají nemarxistické koncepci, podle níž je cena produktu rovna sumě cen nákladů na jeho výrobu, a jsou neslučitelné s marxistickou pracovní teorií hodnoty a zejména s teorií nadhodnoty. Je to spíše záležitost interpretace. Jestliže budeme interpretovat kalkulační ocenění hodnoty vytvořené jednotkou živé práce (kalkulační míru hodnoty), nikoli jako mzdovou sazbu za jednotku práce, tak jak je to obvyklé v nemarxistické ekonomické teorii, bude interpretace podmínek v souladu se základními postuláty marxistické ekonomické teorie. Podmínky budou v této interpretaci znamenat, že v žádném výrobním procesu nesmí být hodnota produkce větší než celkové náklady výrobních faktorů (příčemž do těchto nákladů jsou zahrnuty celkové náklady živé práce, nikoli pouze zaplacené náklady živé práce – náklady nutné práce). Tyto podmínky znamenají, že hodnota produkce se rovná celkovým nákladům výrobních prostředků a živé práce na jejich vyrobení, protože v případě nerovnosti není příslušný výrobní proces používán. Mimořádné zisky jsou v použitých výrobních procesech (ve stavu optima definovaném výše formulovanou úlohou) nulové. Je možná jak neoklasická, tak i marxistická interpretace kalkulačních cen a s nimi spojených podmínek formulované duální úlohy. Jde o otázku, zda zisky mají být zahrnuty do ocenění faktoru ‚živá práce‘, či do ocenění nějakého uměle zavedeného faktoru typu ‚očekávání‘, ‚rizika‘ apod. Zisky jsou něčím, co je do interpretace dané úlohy dodáno zvnějšku. Pracovní teorie hodnoty a teorie užitečnosti bývají mnohdy prezentovány jako protikladné a navzájem se vylučující. Z hlediska alokačního problému jsou mnohem spíše navzájem komplementární. Teorie užitečnosti umožňuje vyjádřit podmínky na straně potřeb, pracovní teorie hodnoty na straně výroby. Teprve konfrontací těchto podmínek lze dospět k optimálnímu řešení alokačního problému. Užitečnost a celkové náklady práce (hodnota) hrají při řešení alokačního problému nestejnou úlohu. Funkce užitečnosti ovlivňují především vyráběná a spotřebovávaná kvanta jednotlivých produktů, zatímco ceny produktů jsou – až na libovolný koeficient úměrnosti – určeny celkovými náklady práce potřebné k jejich výrobě. Odchylky cenových relací od relací hodnot jsou vyhrazeny pouze pro odchylky od optimálního rovnovážného stavu. Takovýto závěr se zdá plně odpovídat marxistické pracovní teorii hodnoty. V případě více druhů zdrojů lze usuzovat na to, že je nezbytné vyjádřit agregátně celkovou zásobu výrobních zdrojů a náklady na výrobu jednotlivých produktů, má-li být dosaženo skutečně optimálního řešení alokačního problému. Tím se provedený rozbor stává závažným argumentem pro převod všech druhů zdrojů na společného jmenovatele. Protože této úloze společného jmenovatele nejlépe vyhovuje originální a při výrobě všech produktů používaný výrobní faktor práce, je tento argument zároveň důležitým argumentem na podporu pracovní teorie hodnoty. Tato agregace zdrojů a nákladů musí být provedena nezávisle na straně potřeb. Nelze tedy jednostranně jednotlivým výrobním faktorům (zdrojům) imputovat ‚hodnotu‘ odvozenou z mezní užitečnosti výrobků, jež z ní byly vyrobeny. Omezenost není v tom, že zásoby zdrojů jsou omezené, ale v tom, že jsou dány v neoptimálních proporcích. Z tohoto hlediska lze mít vážné výhrady proti interpretaci duálních cen jako cen optimálního plánu, pokud jsou zásoby jednotlivých zdrojů předem dány. Zdá se, že tyto ceny spíše jen vyjadřují omezenost jednotlivých zdrojů vznikající z toho, že jejich zásoby jsou zadány v neoptimálních proporcích. Nulové ceny, jež jsou přiřazeny neúplně využitým zdrojům, pak ukazují – pokud nejde o přírodní zdroje – spíše na to, že optima není dosaženo. Teprve při kladné ceně všech zdrojů (s výjimkou přírodních) lze hovořit o dosažení skutečně optimálního řešení. Obdobné námitky lze vznést i proti modelům všeobecné rovnováhy walrasovského typu. Má-li být takováto rovnováha rovnováhou skutečně optimální, je třeba hledat nikoli ceny produktů – ty musí být úměrné hodnotám a ty opět musí být předem zadány – ale vedle optimálních množství jednotlivých vyráběných a spotřebovávaných výrobků též optimální velikost zásob jednotlivých

druhů zdrojů. V souvislosti s uvedenými námitkami vyvstává též otázka, nakolik modely všeobecné rovnováhy (resp. podle jejich základních principů sestavené optimalizační úlohy lineárního programování) odrážejí fungování detailně centrálně plánované ekonomiky. Lze se oprávněně domnívat, že při skutečně racionálním plánování by muselo „ministerstvo výroby“ usilovat o optimalizaci zásob jednotlivých druhů výrobních zdrojů a nevycházet z nich jako z daných. Klasická pracovní teorie hodnoty poskytuje východisko z obtíží neoklasických modelů walrasovského typu. Přijetí pracovní teorie hodnoty walrasovský problém podstatně zjednodušuje. Ceny sice nejsou předem dány, ale z výsledků provedeného rozboru vyplývá, že ve stavu všeobecné rovnováhy musí být úměrné hodnotám. Uvedené závěry jsou ovlivněny předpoklady, z nichž má podstatný význam předpoklad konstantnosti jednotkových nákladů vzhledem k objemu výroby a zvláště pak předpoklad, že jednotlivé výrobní jednotky se snaží minimalizovat celkové náklady práce na vyrobení jednotlivých produktů“ (1970, s. 248-254).

K transformačnímu problému se ještě jednou vyslovil Hrubý ve stati „Transformace – pokus o nové postavení problému“. Uvedl, že svým článkem „Transformační problém jako pseudoproblém“ zamýšlel „přenést diskusi z oblasti statické do oblasti dynamické rovnováhy, tj. do oblasti rozšířené reprodukce a ukázat, že tento problém je v reálné kapitalistické ekonomice zcela jiný než jak byl odpůrci Marxe postaven i jak byl jeho stoupenci řešen. Problémy a svůj postoj k nim jsem pouze naznačil. Tak mohlo dojít k nedorozumění a námitkám i ve fundovaném článku Jandy, který dále propracoval schémata, která jsem ve svém článku uvedl, a zcela v jejich logice ukázal, jak je možno jinou volbou vztahů faktorů dosáhnout rovnoměrného vývoje. Cenná je – z hlediska tendence dosavadních řešení transformace – i metoda, kterou Janda transformuje cenu nákladů ve výrobní ceny v podmínkách rozšířené reprodukce. Zde však je transformaci nutno řešit opačným postupem. Považuji sice Bortkiewiczem postavené otázky i metodu jejich řešení za zajímavé a podnětné pro analýzu některých aspektů reprodukce, avšak nikoli za rozhodující pro skutečné řešení problému transformace v jeho realitě. Kdyby organická skladba kapitálu byla ve všech skupinách stejná, pak by se ovšem výrobní ceny rovnaly hodnotám a celá teorie výrobní ceny by byla zbytečná. Pokud obhájci Marxovy teorie přejímali myšlenkový postup odpůrců, nemohli řešit problém jinak než transformací cen nákladů (tj. $c+v$, o nichž předpokládali, že jsou v hodnotové formě) ve výrobní ceny pomocí velmi složitých vzorců. Ve svém prvním diskusním příspěvku na toto téma jsem se snažil ukázat, že větším přiblížením transformace skutečnosti – tj. na bázi rozšířené reprodukce – je problém dynamické rovnováhy řešitelný transformací nadhodnot v průměrný zisk, aniž by bylo třeba transformovat ceny nákladů, protože – jako ceny – jsou již transformovány. Zbývá proto jen najít vhodná čísla (proporce) třídvětvových schémat rozšířené reprodukce, která by – při transformaci nadhodnot v průměrný zisk – zajišťovala dynamickou rovnováhu při rovnoměrném růstu. Tím budou námitky typu Böhm-Bawerka a Tugan-Baranovského vyvráceny. Jsem si jist, že takové řešení existuje a je jen věcí ekonomických matematiků je nalézt. Podle Jandy takové řešení je sterilní; odporuje jednomu z požadavků reprodukce, neboť vstupy jsou oceněny v jiných cenách než výstupy a tím jsem problém obešel. Bude nutné, abych se jednak ještě více přiblížil skutečnosti, jednak předem vysvětlil logiku Marxovy teorie hodnoty a výrobní ceny. Předpoklad, že úhrn cen zboží se rovná úhrnu jeho hodnoty, vyplývá z gnoseologie a logiky: abstrahujeme-li od naturální směny, pak hodnota má jedinou jevovou formu ceny. Má-li být Marxova teorie hodnoty v praxi kvantifikovatelná a tím i národohospodářsky použitelná, musí z tohoto předpokladu vycházet. Z tohoto předpokladu pak dále vyplývá, že úhrn individuálních hodnot = úhrn tržních hodnot = úhrn výrobních cen = úhrn tržních cen. Do úhrnu zboží nutno počítat i peněžní zboží, tj. zlato. Je jasné, že cena zlata (jak výrobní, tak tržní) se v praxi může odchýlovat od hodnoty. Přesto však tato skutečnost má na hladinu cen ostatního zboží nepatrný vliv. Stlačení cen zlata pod jeho hodnotu nemá svůj původ v nižší organické skladbě kapitálu při těžbě zlata, ale v ekonomicko-mocenské převaze USA. Pro praxi můžeme s nepatrnou nepřesností (asi jedné šestiny promile) tvrdit, že – zcela v duchu Marxovy teorie – úhrn všech hodnot nepeněžního zboží se rovná úhrnu jeho cen. Nemůžeme požadovat, aby správnost Marxových teorií – jako všech společensko-vědních teorií – byla v praxi kvantifikací ověřena na 100 % (jako to bývalo zvykem ve fyzice). Ekonomické zákony i teorie mají vždy dosti výjimek, ze kterých ještě nelze vyvozovat jejich nesprávnost nebo nekonzistentnost. Stačí určitý zákon nebo teorii ověřit v 70 %

případů. Transformace hodnoty nezačíná u Marxe výrobní cenou. Jeho hodnota zboží abstrahovaná z prosté výroby zboží je teorií nadhodnoty transformována nejprve v podnikovou hodnotu zboží, potom v tržní hodnotu, dále ve výrobní cenu, posléze – s přihlédnutím k době obratu – v kalkulovanou cenu jednotlivého zboží a konečně v tržní hodnotu. Jak podniková hodnota, tak tržní hodnota i výrobní cena se týká úhrnu zboží (třeba různorodého), jež bylo vyrobeno za určité období v jednom kapitalistickém podniku, a nikoliv hodnot nebo cen jednotlivého zboží. Teprve celková výrobní cena všeho zboží vyrobeného v určitém podniku za určité období se – v duchu Marxovy teorie – rozpočítává podle doby obratu na jednotlivé zboží a tak dostáváme kalkulační cenu. Je-li např. průměrná míra zisku 20 %, může se k ceně nákladů u některého zboží počítat jen 5 %, u jiného 40 % zisku. Doba obratu má význam především při kalkulaci cen jednotlivého zboží, nikoliv při kalkulaci celkové výrobní ceny. Tato skutečnost znevažuje Bortkiewiczův postup při řešení transformace. Jinak jsou jeho úvahy podnětné a použitá metoda může mít význam při analýze reprodukce. Bortkiewicz upravil Dimitrijeovu metodu, aby si zjednodušil problém minulé práce. To však považuji při řešení problému transformace za nepřipustné zjednodušování, i když při jiných analýzách by mohla být podobná úprava přípustná. V kapitalistické praxi je postup transformace jevově opačný než postup teorie. Kapitalisté nacházeli cenu jednotlivého zboží na trhu – zejména ve volné konkurenci – danou. Jí pak musí přizpůsobit svou kalkulaci nákladů a zisku. Průměrný zisk a podniková výrobní cena jim vychází dodatečně porovnáváním účtu ztráty a zisku s konečným rozvážným (má být asi rozvahovým – pozn. J. Ř.) účtem. Zajímá je též míra zisku jak u jednotlivého zboží, tak k celkovému kapitálu i k jeho složkám. Pojmy hodnoty, nadhodnoty a míry nadhodnoty však neznají. Teprve po těchto tezích mohu přistoupit k jádru sporu s Jandou. Marx se v Kapitálu pohybuje ve své analýze na různé úrovni abstrakce. Vzhledem ke kapitalistické výrobě je na nejvyšší úrovni abstrakce v první hlavě prvního dílu. Na nižší úroveň abstrakce sestupuje v druhém díle a na nejnižší ve třetím díle, i když je zde úroveň abstrakce tak vysoká, že ji nelze aplikovat na kapitalistickou praxi bez zprostředkujících článků. V druhém díle Kapitálu při analýze reprodukce nebere ještě v úvahu výrobní cenu. Předpokládá, že ceny se rovnají hodnotám. Z těchto důvodů se reprodukčním schémátům – adaptují-li se na úrovni třetího dílu Kapitálu a uvažují-li se výrobní ceny – musí dát zcela jiná interpretace: Teorie výrobní ceny v třetím díle řeší zdánlivý rozpor mezi Marxovou teorií hodnoty a kapitalistickou tvorbou cen. Zde Marx pracoval teorií kapitalistické kalkulace míry zisku (i když povšechně v rámci celkové výroby podniku za určité období) a dokázal nejen, že zisk je transformovaná nadhodnota, ale i že úhrn nadhodnoty vyrobené v kapitalistické společnosti se rovná úhrnu zisku. Při transformaci hodnoty ve výrobní cenu uvažuje Marx o cenách nákladů a nepochybuje, že ve skutečnosti jsou ve formě výrobních cen. Marxovi – na úrovni třetího dílu Kapitálu – tedy ani na mysl nepřišlo, že by cena nákladů (tj. $c+v$) nebyla v praxi již transformována ve výrobní cenu a byla uvedena v hodnotové formě. Vždyť ve třetím díle jsme již natolik blízko kapitalistické skutečnosti, že předpokládáme skutečné ceny nákladů (i když globálně za odvětví) a skutečný zisk (i když celkový a průměrný). Tento celkový zisk představuje celkovou nadhodnotu, která přece nemá jinou jevovou formu. Proto je nutno transformovat pouze nadhodnotu, ceny nákladů již transformovány jsou. Janda se mýlí, domnívá-li se, že není možné, aby v počáteční formulaci transformace byla cena nákladů již transformována do výrobních cen a nadhodnota nikoliv. Naopak je to nutné a jedině možné. Což se snad domnívá, že by Marx – kdyby problém považoval za tak významný, že by vyvrátil konzistentnost jeho teorie hodnoty a výrobní ceny – nepoužil jiných propočtů? Marx podává tabulku, v níž předpokládá, že ceny nákladů se rovnají jejich hodnotám a hned konstatuje, že cena nákladů je výrobní cena a jako taková se může odchýlovat od hodnoty. Nepovažuje však za nutné se touto otázkou při problému transformace zabývat. Tuto Marxovu větu není možno vykládat tak, že by Marx transformoval hodnotu $c+v$ ve výrobní cenu, kdyby o problému uvažoval v souvislosti se schématy reprodukce. Naopak Marx konfrontoval svou teorii se skutečností. Důkazem je množství příkladů ze skutečnosti, uvedených v Kapitálu. Ve třetím díle Kapitálu pracuje převážně s jevovými formami, tj. cenou nákladů (nikoliv hodnotou $c+v$) a se ziskem jako transformovanou nadhodnotou. Protože úhrn zisku se rovná úhrnu nadhodnoty, musí se i úhrn cen nákladů rovnat úhrnu hodnoty ($c+v$). Může tedy v uvedené tabulce zjednodušeně předpokládat rovnost cen nákladů a jejich hodnoty. Teoreticky by zde ovšem vznikl tento problém: Marx předpokládá, že stejné množ-

ství živé práce vyrobí stejné množství hodnoty. Je-li v vyjádřeno v hodnotách, pak při míře nadhodnoty např. 100 % se velikost nadhodnoty, vyrobená v odvětví, rovná velikosti v . Je-li však v vyjádřeno ve výrobních cenách (tj. v cenách zboží tvořících ekvivalent reprodukce pracovní síly), pak velikost nadhodnoty nemusí odpovídat velikosti v , je-li cena v pod nebo nad hodnotou. V praxi se však nadhodnota vyskytuje jen ve formě zisku a je objektivizovatelná jen celkovou velikostí nadvýrobu. Úhrnný nadvýrobek je tak souhrn zboží, které přebývá nad zbožím spotřebované při výrobě (včetně zboží nutného k reprodukci pracovní síly). Protože však stejné zboží musí mít stejnou cenu, ať představuje ve svém souhrnu produkt c nebo v nebo m , je tím určena i velikost nadhodnoty, ovšem ne přímo, nýbrž prostřednictvím zisku. Úhrn zisku se rovná úhrnu nadhodnoty. Zde je dána pevná vazba a vztah mezi kvantem užitných hodnot a kvantem hodnoty i nadhodnoty. Proto je možno dosti přesně zjistit celkovou nadhodnotu a – za předpokladu volné konkurence – s jistou přibližností i nadhodnotu vyrobenou v oboru nebo odvětví. Není problém v tom, jak se domnívá Janda, že „imputy jsou totiž oceněny v jiných cenách než outputy“. Obojí jsou v praxi ve výrobních cenách, tj. v ceně nákladů plus průměrný zisk. Skutečné jádro transformačního problému nespočívá v tom, „jak do struktury výrobních cen modifikovat cenu nákladů“ (Janda). Ceny nákladů již existují ve formě výrobních cen, neboť vždy běží o tržní ceny výrobních prostředků a živé pracovní síly. Důkazním problémem je, jak tyto výrobní ceny transformovat zpětně do hodnotové formy. Další problém je, jak zjistit nadhodnotu skutečně vyrobenou v odvětví (oboru), když výrobní cena celého odvětví (oboru) je nad nebo pod její hodnotou. Ve svém prvním diskusním příspěvku jsem byl z uvedených důvodů oprávněn pokládat náklady již za transformované a nepokoušet se o jejich zpětnou transformaci v hodnoty. Transformace hodnot ve výrobní ceny totiž v praxi probíhá postupně. V každé fázi reprodukčního procesu se transformuje jen nadhodnota v průměrný zisk, zatímco cena nákladů byla již transformována v minulých fázích do formy výrobní ceny (tak bychom zpětně mohli postupovat do začátků kapitalistické výroby). Protože se však transformace děje sice postupně, ale vždy jen transformací nadhodnoty v průměrný zisk, postačí dokázat její možnost – při zachování rovnováhy – jen v jedné fázi. Problém dynamické rovnováhy je řešitelný na půdě rozšířené reprodukce, i když se zachová postup Böhm-Bavérka nebo Tugana-Baranovského a transformuje se jen nadhodnota. Tím jsem chtěl porazit „tzv. vyvrácení Marxovy teorie hodnoty“. Postup při důkazu možnosti transformace musí být tento: nejprve od výrobních cen k hodnotám a teprve potom nazpět k výrobním cenám. Problém transformace nespočívá především v transformaci cenové struktury, vzniklé fungováním hodnoty v roli ceny dlouhodobé rovnováhy na cenovou strukturu, vytvořenou fungováním výrobní ceny jako ceny dlouhodobé rovnováhy. V kapitalismu totiž úlohu ceny dlouhodobé rovnováhy neplnila nikdy hodnota, nýbrž výrobní cena. Engels omezuje působení zákona hodnoty na období prosté výroby zboží, tj. do 15. století. V kapitalismu platil vždy zákon míry zisku, tj. výrobní cena jako cena dlouhodobé rovnováhy. Spory o transformaci hodnoty ve výrobní cenu se vždy točily kolem problému nalézt rovnováhu ve schématech reprodukce. Snažil jsem se dokázat, že tento problém je poměrně snadno řešitelný na půdě rozšířené reprodukce, když se – podle skutečnosti – předpokládá, že cena nákladů je již transformována. Transformace přiblížená skutečnosti, tj. na bázi rozšířené reprodukce, sice snadno řeší problémy rovnováhy, které se na bázi prosté reprodukce řešily velmi obtížně, ale zároveň vyvolává problémy jiné. O jejich řešení se musí marxistická teorie pokusit poněkud jiným postupem než dosud. Protože jevovou formou hodnoty jsou tržní ceny jako forma výrobních cen a jevovou formou nadhodnoty je zisk, musí být postup řešení opačný a přitom komplexní – od výrobních cen k tržním hodnotám, od tržních hodnot k podnikovým (individuálním) hodnotám. V této souvislosti bude nutno řešit obecně i problémy kvantifikace hodnoty. Teprve potom bude možno nastoupit opačnou cestu: od hodnoty k výrobním cenám a znázornit ji časovou zkratku. Takové je – podle mého názoru – postavení problému transformace. Tento příspěvek do diskuse proto ještě nevede k řešení rozporných stanovisek, nýbrž jen na základě hospodářské reality k němu naznačuje cestu“ (1970, s. 1100-1106).

Rok 1968

Kříže těšila „skutečnost, že stopadesátého výročí narozenin Marxe jsme u nás vzpomínali v podmínkách, které poskytují jistou míru optimismu a naději, že se podaří překonat nakupeně deformace a po odstranění zhoubných produktů stalinského pojetí bude možno přikročit k rozvíjení Marxova odkazu, především v oblasti ekonomie, neboť tato stránka marxismu bude v nejbližších letech vystupovat do popředí“ (s. 531).

Odpověď Rychetníka „Vědeckost a demokracie v řízení národního hospodářství“ na příspěvek J. Slámy „O úloze vědy a politiky“ (1967, č. 3) je uvedena ve čtvrtém čísle PE (dáno do tisku v únoru 1968) redakční poznámkou: „Článek byl zaslán redakci 20. 7. 1967 a zařazen do čísla 11/1967. Jeho publikace nebyla povolena ÚPS“ (s. 347). Na konci článku autor ještě doplnil: „Tento článek vychází ve znění tak, jak jsem ho předal redakci. Snad bude čtenáře zajímat nejen jako historický dokument. Otázky svobody ve vztahu k dějinné nutnosti, poměru vědy a politiky, demokratizace plánování a hospodářské politiky, to vše je tím aktuálnější, čím reálnější jsou dnes možnosti je řešit. 26. 3. 1968“ (s. 354). R. Budínová a D. Machová začínaly mít také silný pocit, že jejich články jsou velmi poplatné době svého vzniku a že co nejpresnější určení data jejich vzniku musí být známo i jejich čtenářům.

Prologem k hlavním diskusím v letech 1967 – 1970 o vztahu politiky a ekonomiky jak v národním, tak i mezinárodním měřítku (RVHP) a vztahu centra a podniků a následně i inflačních tlaků se stala teze D. Fišera a O. Kýna, kteří shrnuli v retrospektivě „Mnohaletá mezinárodní diskuse o socialismu a trhu“ (1967) průběh a výsledky střetů o tržním socialismu (Gray, Hayek, Robbins). Na závěr svého pátrání o možnostech a mezích fungování tržního mechanismu v podmínkách nacionalizace produkčních faktorů (a její možné úplnosti) položili otázku, reagující na poznámku R. Kostky v Rudém právu 20. 4. 1967 o nemožnosti omezení rizika (ne)úspěšnosti podnikatelské akce jen na zainteresované podniky: „Pokud společnost nemůže svěřit roli podnikat a roli nést z toho nutně vyplývající rizika svým vymezeným částem a vytvořit subjekty reálně fungujícího trhu, nemůže obnovit fungující trh – jak se o to právě v Československu snaží – ale deformovaný trh [a pseudokonkurenci] z hlediska celospolečenských zájmů, tj. části společnosti (podniky) se podílejí na ziscích, ztráty musí nést společnost jako celek“ (s. 717). Autoři citovali Robbinse: orgány moci v plánované společnosti, jejíž raison d'être je vlastnictví a řízení z centra, spíše než k pseudokonkurenci, neumožňující podnikateli stáhnout kapitál, prodat svůj závod a zásoby a začít výrobu jiného druhu s právem rozbít administrativní jednotky, sáhnou k autoritativnímu plánování. Podle citace F. A. Haeyka (tamtéž) odpovědnost manažerů, kteří nemají vlastní majetek, je obtížným problémem. Pokud lze plánovací orgán chápat jako superbanku, která by měla veškerá vlastnická práva a půjčovala tomu, kdo nabídné nejvíc, nesla by veškerá rizika, proto by byla tlačena k centralistickému modelu.

3. Diskuse o vztahu politiky a ekonomiky v letech 1967 – 1968

Otázku souvztažnosti politiky a ekonomiky otevřel v obecné rovině J. Sláma v příspěvku „O úloze vědy a politiky při určování optimálního rozvoje národního hospodářství“ (1967, č. 3), když vystoupil proti těm stanoviskům Rychetníka (PE, 1966, č. 12, viz též PE, 2003, č. 3), resp. stati Rychetníka a Kýna „Poznámky k dlouhodobé prognóze ekonomického rozvoje v ČSSR“ (Plánované hospodářství, 1966, č. 5), „které se týkají vztahu politických a ekonomických kritérií při optimalizaci hospodářského rozvoje a úlohy vědy v tomto procesu. Stanovisko autorů bylo vyústěním jejich pojetí otázek národohospodářské optimalizace. Logika problému mne dovedla k tomu, abych rozvinul vlastní přístup k věci v pozitivním smyslu, a tak překročil okruh otázek, zmíněný autory“ (s. 233).

Ještě předtím PE přetiskla referát J. Rybáčkové přednesený na konferenci *Wirtschaftsfragen in Ost und West* v St. Galenu 5. 5. 1966, kde prohlásila, že „rozhodnutí rozšířit působnost tržních sil na úroveň národohospodářského plánu není tak převratné, jak se zdá některým západním ekonomům“, protože i „zavedení tržního mechanismu v období NEPu nebylo ničím jiným než realizací záměrů sovětské vlády, vyhlášených po revoluci. Politika administrativní socializace měla být zachována v klíčových odvětvích“ (1967, s. 175). S tím nebyl spokojen Hronovský, jemuž se zdálo být „nepochopitelné, že referát, který se zabývá místem tržního mechanismu ve vývoji socialistického myšlení, se nezmiňuje o tom, že u jeho kolébky stojí koncepce, která negovala tržní mechanismus v socialistickém hospodářství“ (1967, s. 490).

Rybáčková ve své odpovědi napsala, že „hodnocení NEPu jako návratu k původní ekonomické politice sovětské vlády na rozdíl od pojetí NEPu jakožto ústupu vyvolává polemiku. Pro ekonomii existují dvě možnosti, jak nahradit experimentální analýzu: prostorové komparativní studie a historické srovnání. Mně šlo o odpovědná otázku, zda nová soustava řízení nepřejímá nástroje ekonomické politiky soudobého kapitalismu. Zatímco v mém referátu se mluvilo o návratu k původní ekonomické a sociální politice, je v převážné části polemiky J. Hronovského tato rovina zkoumáním nahrazena úvahami o tzv. zbožní či nezbožní koncepci“.

Hronovský odpověděl Rybáčkové, že „NEP mění představu o cestách budování socialismu, nikoliv představu o socialismu jako nezbožní ekonomice. Neexistují programová prohlášení, z kterých by vyplývalo, že se sovětská moc od počátku orientovala na využívání trhu. Existují prohlášení, která svědčí o opaku. Její koncepce odpovídá snaze svést všechno na okolnosti a tím zastříť, že původní představy o přímém přechodu k socialismu byly chybné, nereálné (Lenin). Obdobně vykládal vývoj Stalin podle zásady „strana se nikdy nemýlí“, který ovlivnil celé generace“ (1967, s. 733-734). Hronovský se vrátil k tomuto tématu ještě v úvodníku „Karel Marx a cesta Říjnové revoluce“: „Řešení ekonomických problémů první socialistické země bylo ovlivněno původním marxistickým pojetím trhu a představami o socialistické ekonomice. Jestliže v podmínkách nezbožní ekonomiky se zdál být snadněji uskutečnitelný bezprostřední zájem dělnické třídy (odstranění vykořisťování) ukazuje se stále jasněji, že v těchto podmínkách nelze realizovat dlouhodobý zájem dělnické třídy – racionálně hospodařit“ (1967, s. 968). „Důraz na iracionálnost trhu měl i své metodické kořeny. Vzpomeňme na Marxovo (a Engelsovo) srovnávání společnosti, založené na soukromé práci s jinými formami výroby, například s občinou nebo dílnou. Nečiní se zde rozdíl mezi mikroobjekty a makroobjekty, projevuje se ztotožnění podmínek elementu a celku, jejich zákonitostí“ (1967, s. 968, 967).

V následujícím ročníku se k této diskusi o plánu a trhu ještě vyjádřil Klacek a Rybáčková v informaci „Trh, plán a konjunktura v sovětských diskusích dvacátých let“, kde porovnávali tehdejší koncepcí „s diskusí o plánu a trhu, probíhající mezi socialistickými ekonomy v současnosti. Jedni, vycházejíce ze zkušeností kapitalistických států, vymezují oblasti, ve kterých tržní mechanismus zajišťuje národohospodářské optimum a plán zde má funkci spíše poznávací. Tam, kde tržní mechanismus k tomuto optimu nevede, nastupuje plán jako řídící. Druhé pojetí vztahu plán – trh, i když připouští, že trh nemůže působit všude, shledává řešení v syntéze plánu a trhu, s jejich vzájemným ovlivňováním. Jde v prvním případě o koexistenci dvou subsystémů, zatímco v druhém případě o syntézu v rámci systému. Sledování národohospodářské konjunktury v období NEPu a za socialismu vůbec je spojeno s objevováním a využíváním tržního mechanismu, souvisí se stupněm autonomnosti v rozhodování ekonomických subjektů, což charakterizuje stupeň působnosti tržního mechanismu“ (1968, s. 293-294).

Sláma ve výše uvedené stati diskutoval tytéž problémy v širším rámci: „Spor mezi kapitalismem a socialismem se rozhodne podle efektivnosti obou systémů. Proces utváření socialistické ekonomické struktury je však závislý na politickém pohybu a nelze jej bez pohybu v oblasti politiky uskutečnit. Politická kritéria jsou v tomto smyslu nadřazena ekonomickým kritériím optimalizace ekonomického procesu a struktury. Svého druhu nadřazenost politiky vůči ekonomice se projevuje i v nadřazenosti volby v oblasti politiky... Politika musí stanovovat takovou míru kompromisu mezi požadavky rozvoje člověka a stupněm jejich společenského a individuálního sebeuvědomění, která by zajišťovala postupnou realizaci objektivně podložených cílů, pozvedání lidského sebeuvědomění, a to vše ne proti lidem s jejich subjektivními stanovisky, ale s lidmi,

nebo aspoň s jejich většinou... Jestliže Rychetník a Kýn za situace, kdy chybí propracování dlouhodobých tendencí rozvoje společnosti a kdy ve vědě i v praxi nezvládáme problémy národohospodářské optimalizace, vzdalují vědu od tohoto díla a považují o vědu opené stanovení optimalizačních kritérií za technokracii a přisuzují tuto úlohu politice pojeté jako prostředek ke zjištění a vyjádření převažujícího společenského mínění (aniž by vzali v úvahu složitý vztah objektivních vývojových tendencí člověka a společnosti, lidského a společenského sebeuvědomění) dělají špatnou službu jak vědě, tak i politice a ekonomice. Doporučují kritéria optimality, o která se má opírat politika, získávat zjištěním a sladěním preferencí občanů, které jsou jejich subjektivní záležitostí. Na jedné straně tím snižují roli vědy a na druhé straně neberou v úvahu to, že úkolem politiky je vedení společnosti na základě stále lépe poznanych vývojových zákonitostí a ve směru těchto vývojových zákonitostí – a to přirozeně takové vedení, které bere v úvahu subjektivní zralost společnosti a usiluje o její pozvednutí“ (s. 233, 235, 236).

Korda v článku „Věda a plánování“ replikoval tvrzením, že „plánovat můžeme veličiny kontrolovatelné... Přistupovali jsme k plánování primitivními metodami, hodícími se pro nevelké podniky. Věda není připravena k tak rozsáhlému plánování (k takové kontrole ekonomických procesů). Podkladem prognózy jsou zkušenosti z minulosti. Modely jsou testovány a jejich parametry odhadovány na základě předchozích pozorování. Společenské vědy nejsou na té úrovni, ani empirické zkušenosti v této oblasti nejsou tak bohaté a utříděné, abychom mohli podřídit kontrole (ve smyslu vědomého řízení) společenské a ekonomické procesy. Případná společenská funkce užitku (společenská preference) je v nejlepším případě výsledkem demokratického kompromisu různých preferencí různých osob a skupin. Pokud Rychetník a Kýn chápou politické rozhodování takto, je jim nutné dát za pravdu. Volba optimalizačního kritéria je věcí politického rozhodování, což nezabavuje ekonoma povinnosti analyzovat (dlouhodobé) důsledky té či oné volby a na tyto důsledky upozorňovat. Každá volba má nezamýšlené dlouhodobé důsledky a nemusí být ani dlouhodobě realizovatelná. Obavy Slámy z odtržení ‚vědy od politiky‘ jsou oprávněné jen potud, pokud se k rozhodování v politice přistupuje nevědecky. To se stává nejen v politice, ale i v ekonomice. Chtěli jsme podřídit kontrole více, než na co stačily lidské vědomosti a zkušenosti. Zrušili jsme řadu fungujících institucí včetně trhu jen proto, že sloužily za kapitalismu, aniž jsme měli podloženo, zda náhrada bude fungovat“ (1967, s. 670, 669, 671, 673).

Za Slámu se postavil Kouba tvrzením, že „v podmínkách socialistické ekonomiky nevystačíme s pojetím plánu jako modelu trhu ve smyslu anticipovaných tržních tendencí. Socialistická ekonomika překračuje rámec tržního systému a společnost usiluje o takové uspořádání ekonomiky i společnosti, aby se socialismus rozvíjel jako systém s vyšším cílovým chováním“ (1967, s. 781).

Ve své odpovědi se Rychetník domníval, že „Slámovy formulace připouštějí autoritativní výklad. Nic na věci nemění, že autoritou rozumí vědu. V řízení společnosti se s vědeckou teorií nevystačí. Není-li toto jasné, pak na prázdné místo vniká subjektivismus určité osoby nebo skupiny osob, skryt za autoritou vědy. Proklamovaná vědeckost se stává pseudovědeckou frází a pláštěm protidemokratičnosti. Požaduje-li Sláma vědecké určení preferencí, chce odvozovat hodnotící soudy z vědeckých poznatků na základě faktů. Předpokládá tím, že jsou dány objektivními zákonitostmi. Z toho plyne, že je objektivně vymezena i dráha budoucího ekonomického růstu. A jsme v naprostém determinismu. Vzniká otázka, kdo má učinit konečné rozhodnutí o preferencích? Budše postavíme na stanovisko diktatury, řekneme-li, že preference určuje diktátor, nebo na stanovisko technokratické, odpovídáme-li, že rozhodnou odborníci o své vůli, nikoli z demokratického pověření, a nebo na stanovisko demokratické, říkáme-li, že hodnotící soud ohledně společenských preferencí je právem plnoprávného člena společnosti. V demokraciích se hodnotící pravomoc přenáší na zástupce občanů – parlament nebo vládu, podstata zůstává stejná. Nechci se zabývat tím, jak se z individuálních hodnocení odvozuje celospolečenské hodnocení, společenské preference. Jak zajistit, aby hlas skupiny určitým způsobem lépe vybavených členů společnosti nepřehlušil ostatní? Jsou-li individuální hodnocení příliš rozdílná, nelze dospět většinovou metodou k jednoznačným konzistentním rozhodnutím (Arrow). Společnost bez antagonistických třídních rozporů má lepší možnosti vyřešit tyto problémy než buržoazní demokracie. Hodnotící soud je záležitostí politiky jako vyjádření zájmů a hodnocení všech členů společnosti, a nikoliv politické vědy. Společenské řízení má dvě odlišné, ale doplňující se stránky: odbornou a

politicko-demokratickou. První je zaměřeno na poznání podmínek a zákonitostí, které vymezují rámec lidského jednání, druhá postihuje proces rozhodování – svobodné volby. Národohospodářským řízením rozumíme koordinované centrální zásahy do ekonomiky s cílem regulovat ekonomické děje, usměrňovat je a tak spoluvytvářet budoucnost podle představ společnosti. Snaha řídit ekonomiku je výrazem přesvědčení, že průběh ekonomického dění není předurčen, že subjekt (organizovaná lidská společnost) má možnost volby v rámci určitého prostoru, který bychom mohli nazvat prostorem svobody. Poměr mezi politikou a společenskou vědou lze určit následovně: politik vychází z vývojové zákonitosti a konkretizuje ji, opíraje se o své politické zkušenosti, politické umění, prozíravost a moudrost. Formuluje tak konkrétní cíle, předkládané společnosti. Tato demokratická konfrontace je součástí konkretizace obecné zákonitosti, základním atributem vědecké politiky, neboť názory a reálné zájmy lidí jsou ve společenských vědách a v jakékoli společenské činnosti, tou rozhodující okolností. Souhlasí-li s předloženými cíli většina společnosti, politik je spolu s touto většinou realizuje. Je-li většina proti, znamená to, že se stala chyba buď v politikových úvahách, nebo může být chybná i obecná zákonitost. Politik může narazit na zákrut ve vývoji lidských zájmů. Nikdo a nic nedá politikovi jistotu o tom, se kterou z těchto možností se střetává. Největší chybou by bylo uplatnit moc proti většině. Politik i opozice se může pokusit změnit názor společnosti vysvětlovací propagační kampaní. Nezmění-li se situace, nezbyvá než zkorigovat své návrhy, nebo je politik vystřídán jiným s jinou politikou. Proto by socialistická společnost měla mít ve své institucionální struktuře zabudován mechanismus, který by umožňoval včasnou a hladkou „výměnu stráží“. Prosazuje-li politik svou koncepci s využitím moci proti většině, anebo, což je totéž, prosazuje-li ji za apatie společnosti skrytou cestou ve snaze vyhnout se demokratické konfrontaci, odtrhává politické centrum od lidu, brzdí tím proces sebeuvědomování, a tím vývoj společnosti. Tím ztrácí jeho koncepce oprávnění i z hlediska dlouhodobého vývoje. Toto nebezpečí je reálné především v systémech, kde moc je konfrontována do jedné skupiny osob, kde není provedena dělba moci a její kontrola ve státě, kde konstruktivní opozice nemá legální institucionálně zakotvenou platformu. **Cílem této poznámky není záluďně napadát systém jedné strany, ale věcně upozornit na jeho reálná nebezpečí.** Co nejširší demokracie, otevřenost, veřejná diskuse a demokratická veřejná kontrola činnosti centra je tím nejpokrokovějším systémem řízení státu, který umožňuje jeho zdravý vývoj. Demokracie je zárukou před nejhrubšími chybami. Formální demokracie, tato forma vlády, vzniklá jako samoorganizující se selektivní schopnost společenského vývoje, právě tak jako třeba zbožní výroba a trh, je vymožeností lidstva, která může být s prospěchem využívána jak kapitalistickou, tak i socialistickou společností. Formální demokracie je jediná forma, v níž se ve vyspělých zemích může projevit univerzalistický charakter komunismu; pro svůj univerzalistický charakter se komunismus stává nadějí lidstva – možností překonat krizi soudobého partikularistického světa. Jakékoliv jiné systémy, např. korporativní zřízení, vedou zpět k feudální „demokracii nesvobody“. Socialistické společnosti hrozí nebezpečí třídního partikularismu ze dvou stran. Jednak zdůrazňováním třídních preferencí příliš dlouho po vítězné revoluci a jednak možností obnovy tříd při hospodářské decentralizaci vznikem vztahu: vlastník a zaměstnavatel versus zaměstnanec. **Soukromé živnosti mohou u nás sehrát pozitivní roli při obnovování konkurenčního tržního klimatu a ozdravení ekonomiky, nelze připustit soukromozaměstnanecký poměr.** To ovšem ztěžuje možnosti růstu dynamických soukromých dílen ve větší podniky a staví ekonomy před problém vypracovat a experimentálně ověřit jiné cesty, atraktivní pro vlastníka dílny... Jestliže u nás stranická usnesení z posledních let zdůrazňují nutnost nepřeskakovat vývojové etapy a nutnost další demokratizace, vyhmataávají tím ten klíčový problém současnosti, který se po přijetí nového ekonomického systému stává tím rozhodujícím článkem dalšího rozvoje všech oblastí života společnosti. Např. úroveň řídicích kádrů je jednou z hlavních překážek hospodářského rozvoje naší země. V tomto ohledu nelze dosáhnout nápravy bez prohloubení veřejné politické kontroly, bez rozbití monopolu moci různých místních klik... Demokratizace plánování a hospodářského života vyžaduje, aby o zaměření hospodářského vývoje rozhodoval vrcholný zastupitelský orgán – parlament. Návrhy národohospodářských plánů musí být předkládány parlamentu v několika odlišných variantách. Například v různém stupni rizika a s ní spjatou ambiciózností politiky v různých mírách zbrojního zatížení hospodářství, v různé úrovni pomoci rozvojovým zemím, v přístupu k řešení nerovnováhy ekonomiky

apod. Parlamentem vybraná varianta by se stala základem podrobněji vypracovaného plánu“ (1968, s. 347-353).

Výše uvedený článek o úloze vědy a politiky v předcházejícím ročníku rozebral rovněž Schermer ve statí „O vztahu subjektu a ekonomické zákonitosti v hospodářských procesech“, podle něhož „adekvátním modelem ekonomické vědy je modifikovaný kauzální model, do něhož se vřazuje jako syntetická determinanta budoucnost, zprostředkovaná rozhodováním subjektů řízení hospodářských a jiných procesů. V nich se transformovaly očekávání i odhady konfrontované s hodnotícími kritérii. Pluralita možných budoucích stavů vyvolává problém forem soutěže mezi nimi, nutné míry optimálních hranic přecházení do skutečnosti v případech rivalizujících alternativních tendencí atd. Byl překonán stav, kdy jednak působí determinovanost vlastnickými poměry a jednak zprůměrování nahodilého chování masy individuí“ (1968, s. 136).

Sláma a Štraub jako další příspěvek k rozvíjení Kaiglovy doktríny ve statí „O možnostech socialismu ve světle poválečného hospodářského vývoje Československa“ si položili otázku, jak by vypadal vývoj čs. ekonomiky bez potlačení trhu, kdyby tato ekonomika měla charakter hospodářství s tržním chováním individuálních kapitálů a s jistým regulujícím vlivem státu na podnikání. „Vývoj jak v oblasti věcné struktury produktu, tak i v oblasti jeho struktury důchodové se vyznačoval ztrátou efektivnosti, kterou vyvolalo netržní chování ekonomiky jednak v makrostrukturálních vztazích, jednak svými mikroekonomickými důsledky. Zatímco by tržní přístup vedl k dělbě práce a k výraznějšímu technickému rozvoji, přinesl by politicky a hospodářsko-politicky motivovaný netržní přístup tendenci k hospodářské autarkii a technické stagnaci. Ekonomické a politické cíle se dostaly do rozporu a bylo třeba – v zájmu dosažení politických cílů – potlačit tržní chování ekonomiky. V zájmu prosazení politických priorit v chování ekonomiky nebylo třeba potlačovat tržní chování jejích jednotlivých částí v té míře, v jaké se to stalo. Bylo možné do značné míry zachovat tržní postavení jednotlivých částí ekonomiky a prosazení potřebných politicko-hospodářských priorit realizovat zřetelně a odděleně na účet státu. Tak bylo možno určit ekonomickou cenu, kterou stát platí za prosazení určitých politických priorit, i to, jak daleko má země jít v jejich prosazování v případě, kdy je to spojeno s poškozením jejích ekonomických zájmů. Strukturální chování ekonomiky by za tohoto předpokladu i při dodržení politických priorit vypadalo z ekonomického hlediska příznivěji. Ale politická situace v zemi a podle všeho i mezinárodně politická situace Československa by byla mnohem složitější a obtížnější. Omezení samostatnosti jednotlivých článků ekonomiky je omezením jejich odpovědnosti. Direktivní soustava řízení chrání téměř všechny, kdo se dostali do nesnáží a zajišťuje jim pomoc na účet úspěšnějších. Zaručuje stabilitu pracovních i existenčních podmínek vrstev obyvatelstva. Masám pracovníků vyhovuje (alespoň poměrně dlouhý čas) systém, v němž jejich bezprostřední nadřízení mají omezenou pravomoc, a tím svázané ruce. Nelze však obětovat hospodářskou efektivnost politickým a politicko-hospodářským prioritám v případě oslabování efektivnosti. Vzniká nebezpečí, že politická moc oslabí svou ekonomickou základnu. Jsou to i tato zjištění, která nás přivádějí k tržnímu ekonomicky racionálnímu chování a k odpovídající organizaci hospodářství. Může však socialismus zvítězit nad kapitalismem na základě tržních ekonomických stimulací, když je kapitalismus „světovým šampiónem“ v síle ekonomické přinucení? Vždyť v povaze kapitalismu je přinucení až po hrozbu ztráty osobní, podnikové, státní a ekonomické existence. Meze humanity, ke kterým se hlásí socialismus, jsou náročnější než jsou ty, které odpovídají povaze kapitalismu. Historicky podmíněně kladná úloha tvrdého a bezohledného existenčního tlaku, který má dodat pracovním silám potřebné pohyblivosti a přizpůsobivosti, mizí s tím, jak roste na jedné straně průměrná kvalifikace pracovních sil a náklady na její získání nebo změnu, a na druhé straně úloha širokých vrstev jako spotřebitele, který nesmí žít v přílišné nejistotě, nouzi a úzkostlivě šetřit, nemá-li být rovnováha reprodukčního procesu narušena... Relativní slabost těchto podnětů i za socialismu ve srovnání s kapitalismem sama o sobě bude rozhodující nevýhodou socialismu... Izolované zdroje čs. ekonomiky nestačí k tomu, aby zajistily rozvoj výrobních sil, odpovídající světovému trendu. Podněty k rozvoji, signály, upozorňující na zaostávání apod., které přicházejí z trhu, nebyly by mohly najít přiměřenou odezvu, vyznívaly by naprázdno i v případě, že by trh existoval. Trh čs. ekonomiky izolované od systému mezinárodní dělby práce by byl trhem obudně deformovaným. Ve své informační funkci by takový tržní mechanismus mohl být přirovnán k nervovému systému, kterým se v organis-

mu šíří pocit bolesti, aniž by vlastní příčina tohoto pocitu mohla být odstraněna. Vliv funkce tohoto systému na organismus je vysilující, negativní. Takovýto nerv má být umrtven. Výsledkem „operace umrtvení nervu“, provedené už před lety, je ekonomika se silně potlačenými a utlumenými tržními vztahy. Nejsou-li v soutěžení s kapitalismem dostatečné zdroje izolované čs. ekonomiky, jsou stejně nepochybně k němu dostatečné potenciální zdroje, kterými disponuje socialistický svět nebo i jeho vyspělejší země, sdružené v RVHP jako celek – zdroje přírodní, lidské a potenciální možnosti jejich využití, které poskytují socialistické výrobní vztahy. Ekonomické vztahy v socialistických zemích, včetně Sovětského svazu, obsahují množství prvků, které jsou více nebo méně vzdáleny obecnému modelu socialistické ekonomiky, které jsou tomuto modelu cizí, jsou s ním v rozporu, překážejí jeho fungování a jejich odpor musí být překonáván. Ať už sem byly přeneseny z minulosti a uchovávají se v relativně zaostalých sociálních skupinách, odvětvích národního hospodářství i geografických oblastech a v jejich vztazích ke skupinám, odvětvím a oblastem vyspělejších, nebo jsou následkem traumatizujících ekonomických a politických vztahů k ostatnímu světu, jejich existence a síla jejich vlivu je nesporná. Tyto nesnáze socialismus v podmínkách soutěže s kapitalismem poškozují. Bagatelizovat je jako okrajové jevy, je škodlivé. Znemožňuje to jak poznání možností a vyhlídek obou systémů v této soutěži vůbec, tak analýzu dílčích procesů, které uvnitř socialistického systému probíhají. Šance socialismu před kapitalismem spočívá v tom, že moc, kterou přináší socialismus a která představuje společnost, je jako moc pracujících současně takovou mocí nad společností, která je potenciálně ztotožněná s celou společností nebo s její většinou. Naproti tomu kapitalismus je v situaci, že moc, která představuje společnost a do určité míry může a musí hájit celkové zájmy, je svou povahou a vnitřní tendencí mocí společenské menšiny, mocí buržoazie. Jakmile se socialistická moc zbavuje této výhody a mění se v moc, která není ztotožněná s většinou společnosti, ale která nabývá povahy nadvlády společenské menšiny, úzké vrstvy společnosti a ne všech pracujících (v důsledku chyb v politice atp.), ohrožuje svou ekonomickou základnu. Za této situace musí být socialismus v ekonomickém smyslu méně efektivní než kapitalismus. To je rovněž důsledkem toho, že za kapitalismu moc ve značné míře existuje jako politická nadstavba nad silně autonomní ekonomickou základnou a impulsy pohybu této ekonomické základny jsou především v ní samé. Naproti tomu socialismus těsněji váže moc, politiku a hospodářskou strukturu. Defekty moci jsou proto daleko výrazněji sledovány rovněž defekty ekonomické struktury. Autonomie ekonomické struktury, kterou nyní vytváříme, je rovněž výrazem překonávání jistých deformování v oblasti hospodářství, ke kterým by mohlo dojít na základě chyb v oblasti politiky. Tím vytváříme v hospodářské struktuře podmínky pro získání skoro takových stimulací, které jsou vlastní kapitalismu. Proč skoro? To proto, že meze humanity jsou pro nás užší než v kapitalistické hospodářské praxi dřívější doby a v některých zemích i v době dnešní. K tomu je třeba zdůraznit, že tam, kde má kapitalismus co dělat se stejnými lidskými zdroji a s jejich stejnou růstovou úlohou, jako je tomu v současné době u nás, musí k ním být a také je daleko ohleduplnější než ve své klasické podobě. Tendence kapitálu ke zhodnocení v sobě totiž dnes ve specifických podmínkách nejvyspělejších zemí implicitně obsahuje více humanismu než dříve, i když vynuceného. Socialismus má zdroj efektivnosti v potenciálním ztotožnění moci s většinou.

Šance socialismu by se projevily jinak, kdyby socialismus fungoval na materiálně technické základně, ke které se kapitalismus v nejvyspělejších zemích blíží. Možnosti kapitalismu se nevyčerpají, dokud budou mít rozhodující význam pro hospodářský růst ekonomické motivace. To vytváří specifické podmínky pro hospodářskou soutěž socialismu a kapitalismu a pro dosažení ekonomické převahy socialismu. Socialismus se buduje tam, kde vznikla situace pro negaci kapitalismu, aniž by to současně znamenalo nejpříhodnější situaci pro pozitivní odpověď kapitalistickou hospodářskou strukturu. V tom je třeba vidět na jedné straně historickou nutnost, které nebylo možné se žádným způsobem vyhnout, ale současně klíčový zdroj těch obtíží, se kterými se setkáváme, když se snažíme vytvořit efektivnější strukturu, než jakou vytvořil a vytváří kapitalismus. Takto vznikající situace jsou vnitřně rozporné a mohou mít též tragické vlastnosti. Kapitalismus spěje přes intenzivní motivaci k situaci, kdy ekonomické motivace zmizí ze společenské scény. Růst bohatství společnosti a nasycování potřeb přináší materiální možnost odstranění hmotné bídy, tím kapitalismus podlamuje základ svého působení, ekonomickou motivaci“ (1968, s. 431-436).

F. Petrášek v poznámce „K diskusi o vědě a řízení společnosti“ chtěl „upozornit na skutečnost, že ta část lidské společnosti, která produkuje vědecké poznatky a používá jich ve své technice a vzdělání, se sama určitým způsobem mění a tím vznikají i požadavky na způsob řízení, který má zaručit největší naději na její přežití. Vědu pokládám za určitý způsob styku člověka s okolím, který maximalizuje pravděpodobnost přežití lidského rodu.“ Podle něj „akce člověka (ale i skupiny lidí) mají časovou i prostorovou uspořádanost, kterou můžeme pozorovat tehdy, rozložíme-li je na elementární akce opakující se v prostoru a čase. Obsahuje-li řídicí podnět informaci, pak se její využití člověkem v jeho akci projeví změnou uspořádanosti zmíněných elementárních akcí. Tuto změnu lze za určitých podmínek měřit (použitím entropie) a stanovit tak množství informace, které člověk přijal z podnětu pro svou akci. Informace, kterou získáváme z výsledku vědy (při použití vědeckých teorií) má mnohem silnější efekt na uspořádání lidských akcí a tedy i hmotné energetickou stránku než informace pocházející z životní zkušenosti. Tato tendence již byla využita v socialistických zemích, kde centralizace společenské moci umožňovala ve fázi kopírování existující světové vědecké techniky rychlou optimalizaci“ (1968, s. 1055, 1057, 1058).

Diskuse o vztahu politiky a ekonomiky vyústila ještě v roce 1968 v přemýšlení o rozpornosti společenskosti ekonomie, vyrůstající z protikladnosti ekonomické činnosti a fungujících mechanismů (Fojtík, 1968). Na tento článek reagoval poznámkou T. Karas, podle něhož „použité formulace svádějí k domněnce, že hodnotící stanovisko nemůže vynést vědec nebo skupina vědců, ale veřejnost. Marx analyzuje sociální nerovnováhu a její kvalitativní změny. Z procesu zvyšování míry svobody výrobců ve vztahu k vlastníkům dedukuje pohyb dějin. V pojmu sociální nerovnováhy, sociálního antagonismu, je již obsažen morální soud. Ale ne morální soud jednotlivce, ale morální soud celé, tj. demokraticky chápané veřejnosti. Do jaké míry má být společenský systém ekonomicky racionální a do jaké míry sociálně spravedlivý, musí rozhodnout demokratická veřejnost, nikoliv vědci. Ukořím vědců je objasňovat, nikoliv hodnotit“ (1968, s. 984).

K článku Fojtíka se vrátil též Havelec v článku „Ekonomie na rozcestí?“, podle něhož „nejde o ekonomický dualismus, jenž plyne z povahy ekonomie (vztahy lidí a věcí), ale o to, že se v ní konstituovaly národohospodářská věda, ekonomická filosofie a hospodářská politika se svými metodo- logickými postupy. Axiomy národohospodářské vědy musí být založeny na určité ekonomické filosofii, jež je součástí nějaké obecné filosofické doktríny. Teorie hospodářské politiky musí být budovány na předpokladech zdůvodněných národohospodářskými teoriemi. Tato vazba vylučuje do značné míry při volbě předpokladů teorie subjektivismus v negativním smyslu, neboť konstrukce kterékoliv vědy je vlastně subjektivním aktem“ (1968, s. 1026).

Nad postavením ekonomické teorie se zamýšlely též dva úvodníky Fojtíka „K otázkám specifiky Marxova Kapitálu v dějinách ekonomických teorií“ (1969, č. 1 a 2), jehož z množství výkladů Kapitálu zajímal v první řadě výklad, který se stal nejenom rozhodujícím pro podobu marxistické politické ekonomie, ale vzhledem k naprosté uzavřenosti vůči všem ostatním marxologickým výkladům a vzhledem k ortodoxnosti své vlastní aplikace výkladem absolutním. V jeho intencích byl Kapitál pochopen a „zpracován“ jako národohospodářská teorie běžného řádu, která plní svou funkci v podobě „ekonomické části“ univerzální ideologie. Podmínky, za nichž tento ortodoxní výklad vznikl, jsou dnes zřejmé: byla to politicko-mocenská potřeba transformace Marxovy teorie v pragmatickou ideologii.

Rovněž v č. 12 (1969) byl uveřejněn úvodník Havelce s názvem „K metodám ekonomické analýzy“, zaměřený na složitost poznání ekonomické reality. Pokud jde o vlastní proces poznání, znamená to, že každý metodologický postup odpovídá na určitý vytýčený cíl, tedy určitý aspekt složité reality. Kritika vědeckého systému je proto oprávněná ve spojení cíle a metody analýzy. Jakékoliv aprioristické představy (v oblasti metodologie) vedou ke strnulosti a dogmatismu. Teorie užitku, marginalismus, teorie aktů volby atd. byly odsuzovány proto, že metodologicky nevycházejí z pracovní teorie hodnoty. Jako „argument“ se citovalo Marxovo hodnocení tzv. vulgární politické ekonomie. To je téměř klasický příklad diskrepance metody a cíle analýzy. Marxovým cílem bylo odhalit základní pohybový zákon kapitalismu a z tohoto hlediska (cíle) hodnotil i ty práce, kte-

ré si tento cíl nekladly. Tato konfrontace je však ve vědě běžná, aby vynikla zvolená metodologie a aby byla zdůvodněna její oprávněnost pro daný cíl. Nerespektování vztahu metody a cíle analýzy se dopouštějí i ti kritici, kteří odmítají Marxovy ekonomické práce proto, že dostatečně neřeší problém chování hospodářských subjektů, problém tržní rovnováhy atd. Problém volby metody tkví v různé interpretaci ekonomické struktury (sítě ekonomických vztahů). Tuto strukturu lze zkoumat ze dvou hledisek: genetickou (vývojovou) metodou z hlediska jejího vzniku, vývoje, event. zániku a systémovou metodou z hlediska jejího uspořádání a funkce.

Rozhodující otázkou pro ekonomy byla reakce podnikové centrální sféry na průběh zavádění nové soustavy řízení: „Předpoklady pro vznik ekonomické organizace vnitřního obchodu jsou splněny, avšak výsledky neodpovídají daným možnostem. Jen kupní fondy převyšující výrobu spotřebního zboží s nezajištěným odbytem vytváří předpoklady efektivní organizace obchodní činnosti. Nízká úroveň obchodního rozpětí při daných odvodech do státního rozpočtu neumožňuje rozšiřovat a zkvalitňovat obchodní kapacity a podvazuje hospodářskou soutěživost“ (Rulf, 1967, s. 763). „Uvolnění v oblasti cen nemůže být jen důsledkem vytvoření tržní rovnováhy, ale mělo by k ní přispět. Stav, kdy pevné ceny představují 87 % z maloobchodního obrátu, vylučuje využití cen k vytváření tržní rovnováhy“ (s. 762). Ekonomové se ptají (obdobně jako již O. Kraus v r. 1964), jak dlouho může trvat podpora „společenského centra“ jejich snažení o zvýšení výkonnosti ekonomiky, proč tak nemůže a nebude moci tak činit?

Z ideového hlediska se takovým základním odrazovým můstkem, na který bezprostředně reagovala většina zde uveřejněných materiálů, počínaje Hrnčířem a konče Ernstem, stal článek publikovaný v *Hospodářských novinách* 5. 4. 1968 „Nástin koncepce rozvíjení ekonomické soustavy řízení“, jehož autory byl Horálek-Kožušník-Sokol a Turek.

Modifikací Krausovy otázky o míře ochoty a schopnosti politické sféry reformovat ekonomickou soustavu řízení v mezinárodním měřítku byla Čížkovského otázka ve stati „Rada vzájemné hospodářské pomoci jako nástroj mezinárodního ekonomického řízení“: „Jaké jsou možnosti, naděje na to, že RVHP (nebo jiný mezinárodní orgán tohoto typu) sehraje aktivní roli v přestavbě systému řízení v členských zemích a jejich národohospodářských struktur při využití moderních nástrojů k urychlení této přestavby?“ (s. 481). Čížkovský upozornil na to, že „vytvoření mezinárodního trhu a jeho institucionální forma jsou podmiňující se procesy. V každé dílčí etapě se jeví určité rozvinutí tržního mechanismu jako prius, bez něhož nelze pokročit dále, zároveň se stává i vytvoření určité institucionální struktury trhu podmínkou samotné jeho existence. Po prvních krocích rozvoje tržních vztahů se institucionální forma objevuje jako limitující činitel dalšího rozvoje mezinárodního (řízeného) trhu. Pokud se chápal monopol zahraničního obchodu a mezinárodních ekonomických činností jako nutnost jejich realizace prostřednictvím státu, nabývala i institucionální podoba mezinárodních vztahů ‚diplomatické‘ formy a vystupovala do popředí ‚nedotknutelnost suverenity‘ apod. Jakmile se ekonomická moc socialistického státu chápe spíše jako výsledek procesu pružného přizpůsobování se konkrétnímu rozložení zájmů mezinárodních ekonomických partnerů s cílem zajistit optimální rozvoj ekonomiky státu, pak se jako přípustné jeví velmi různé formy“ (s. 488-489).

Kamínek do mozaiky jednoho z článků Kaiglovy doktríny vložil Hrnčíř úvodníkem „Směnitelnost československé koruny“ (č. 7, dáno do tisku 1. 6.) snažící se překonat neúčinné způsoby zapojení čs. ekonomiky do světové ekonomiky „Vyhlášení směnitelnosti rublu nelze očekávat. **Zbývá alternativa samostatného postupu čs. ekonomiky a čs. měny ke směnitelnosti.** Směnitelnost měny malé vyspělé země s podmínkami pro otevřený model, orientující se na intenzivní formy hospodářského rozvoje a růstu, uvádí do přímé vazby hodnotové a cenové relace

uvnitř dané ekonomiky s relacemi ve světovém hospodářství. Směnitelná měna překonává bariéru, kterou tvoří národní hranice, a integruje ekonomiku do světového hospodářství v protikladu se současným stavem i stavem, který jsme měli před začátkem ekonomické reformy; tehdy bylo jedním z principů vydělení ekonomiky od hodnotových relací a parametrů ve světovém hospodářství. Postup ke směnitelnosti koruny se nemůže vyhnout přizpůsobování a ovlivňování vývoje vnitřních veličin – důchodů, produktivity, cen, mezd atd. K tomu je třeba realizovat racionální kritéria (vnitřní cenové relace a jednotný reálný kurs měny), odstraňovat ochranářství, využít existujících rezerv a možností zefektivnění zahraničního obchodu (vytvářením prostoru a podmínek pro podniky k přizpůsobování vývozu podle kritérií světového trhu), získat zahraniční půjčku a využít ji jednak prostřednictvím banky pro zájemce z podnikové sféry na dovoz techniky k uskutečňování transformace výrobní struktury (na základě úvěrových podmínek), jednak jako devizovou rezervu pro krytí poklesu vývozu při likvidaci neefektivních položek; orientovat hospodářskou politiku na rovnovážný vývoj otevřené ekonomiky, to znamená realizovat a ekonomickými nástroji regulovat vývoj tempa a struktury růstu, cenové hladiny, celkové peněžní poptávky v relaci k disponibilní nabídce, vývoj mezd atd. z hlediska směnitelnosti měny“ (s. 633-639).

Podle Liptáka ve stati „Hypotetické úpravy neracionálního zapojení krajiny do mezinárodní dělby práce“ je „chápání vztahu absolutních komparativních, rostoucích a klesajících nákladů, které mění svoje dimenze v průběhu rostoucí úrovně zemí, předpokladem určení a kvantifikace komparativní výhody národní práce, což má vztah k intenzitě snižování hladiny společenských výrobních nákladů, k zlepšování postavení států, které je dané nejen působením vnitřních faktorů. Nakolik je ovlivnitelné působení vnějších faktorů, nakolik je ovlivňované vnějšími faktory, existuje souvislost a podmíněnost mezi principem objemu komparativních výhod a zlepšováním absolutního postavení země“ (s. 542). Na základě této teze se autor domnívá, že „v případě naší země dochází v průběhu padesátých a šedesátých let k ztrátám národní práce v důsledku nadměrného zapojení československé ekonomiky do mezinárodní dělby práce“ (s. 533). Daného tématu se dotkl též Ali-Tabassi v poznámce „Problematika cen v mezinárodním obchodě“, podle něhož „srovnání integračního procesu v rámci EHS a RVHP ukazuje, že ve společném trhu se ekonomické sblížování a vyrovnávání tržních podmínek prosazuje intenzivněji než v RVHP. Trh RVHP ignoroval tržní peněžní vztahy; tím se isoloval od světového trhu“ (s. 1157).

Tyto závěry zdánlivě paradoxně doplnila Machová v článku „Ekonomická integrace a samostatnost socialistických zemí“: „Intenzita mezinárodní dělby práce a výměny činností mezi socialistickými zeměmi je ve srovnání s potřebou nízká. Kooperace výrobních závodů různých zemí je ojedinělým zjevem. Vnitřní trhy jednotlivých zemí se uzavírají převážně do sebe“ (s. 543). „Negativní vliv direktivního systému řízení na proces ekonomického sblížování se nevypěchává jeho působením uvnitř národních ekonomik. Bez komplexních kalkulací na obou stranách nelze počítat s rozvinutím spojení mezi partnery z různých zemí. A podobně je tomu i s takovými podmínkami, jako jsou podmínky předávání duševního majetku, spoluúčasti na výzkumných a vývojových pracích atd. atp.“ (s. 551).

Machová se vrátila k tomuto tématu ve stati „Plánovitost v soustavě zemí RVHP a ekonomická samostatnost“. „Uskutečňování plánovitosti, vyvozované z premisy o tom, že plánovitost tvoří atribut vztahů těchto zemí, se shoduje s tím, o čem bylo usilováno v rámci tzv. koordinace plánů. Jestliže existují rozpory mezi preferencemi zemí a RVHP jako celku, zásada dobrovolnosti negarantuje přijetí plánu (naturní bilance), který by ztělesňoval optimum z hlediska soustavy jako celku. A protože příčiny rozporů v preferencích trvají a naturálně centralistický přístup je

neumožňuje v konkrétních případech překonávat, tato alternativa nedává řešení. Naturální přístup na bázi dobrovolnosti nedává rovnováhu, nadstátní centralismus a direktiva nejsou slučitelné s ekonomickou samostatností, tržní mechanismus nezajišťuje preference soustavy jako celku. Z tohoto dilematu nenašla teorie východisko, protože východisko neexistuje. Aparát RVHP má mít charakter účelového, služebného zařízení vůči členským zemím. Mezi zeměmi existují vedle shodných a společných také rozdílné potřeby a zájmy a tudíž i rozdílné možnosti a ochota k účasti na těch či oněch akcích spolupráce“ (s. 1102, 1004-1005, 1109, 1011).

V Akademii, nakladatelství ČSAV, vydal EÚ ČSAV 12 čísel XVI. ročníku časopisu. První číslo šlo do tisku 20. 11. 1967 a vyšlo v lednu 1968, poslední číslo bylo předáno do tisku v říjnu 1968 a vyšlo v prosinci téhož roku. Datum předání do tisku je přitom uvedeno ještě v 11. čísle (2. 10. 1968). Rozsah ročníku se zvětšil o dalších 32 stran na 1172. Roční předplatné podle tiráže časopisu bylo stanoveno na 66 Kč (9 USD, 3,15,3 GBF, 36 DM). Složení redakční rady zůstalo téměř beze změn, pouze ji opustil hned na počátku roku Otakar Turek. Redakce členila obsah časopisu na Státě, Diskuse, Konzultace, Přehledy, Z vědeckého života, Poznámky, Informace a Recenze.

Pozoruhodný a ojedinělý článek Emiliána Šady „Hospodářská podstata služeb“ lze nalézt v č. 6 v rubrice Diskuse, který představuje rozvinutí teleologické koncepce služeb na základě teorie K. Engliše i F. L. Riegera. Podle autora „teorie produktivní a neproduktivní práce v dosavadní podobě je ekonomickou fikcí. Rozlišování výrobní a nevýrobní sféry v naší socialistické ekonomice je nesmysl“ (s. 553, 541). Součástí článku byla poznámka č. 3, která uváděla základní data ze života K. Engliše do února 1948, tohoto „českého logika a národohospodáře“.

Příspěvky byly věnovány aplikaci Kaleckého teorie růstu na smíšenou ekonomiku (Ghassemlou), teorii národohospodářského plánování (Fišer), vývoji osobní spotřeby v ČSSR (Kučera), neoklasické teorii růstu (Hájek), teorii optimálního růstu (Kotulan), vztahu mezi růstem produktivity práce a růstem mezd (Markovin), strukturální slabosti slovenského průmyslu (Turčan), invencím, inovacím a Cobb-Douglasově produkční funkci (Toms), vztahu ekonomické teorie k státnímu a nadstátnímu intervencionismu v zemědělství (Goulli), vztahu inflace a zaměstnanosti (Klaus), neutrálnímu substitučnímu technickému pokroku v jednosektorových modelech ekonomického růstu (Šafaříková), rozvoji kultury v nových podmínkách řízení (Kontra), soudobému kapitalismu (Kolář), službám, jejich definici (Remeš), podstatě (Šada), gnozeologickému chápání (Kontra) a produktivní povaze (Hashimoto), souvislosti mezi vývozem kapitálu a pohybem konjunktury (Ondrouch), reprodukci pracovní síly (Netík), rovnosti, nerovnosti a vyrovnávání ekonomické úrovně oblastí (Adamčík), zdanění obyvatelstva (Veltruský), významu teorie zbytnosti a nezbytnosti potřeb pro cenovou politiku (Adamíček), Perrouxově teorii pólů rozvoje (Lacko), systémovým přístupům ve srovnávací ekonomice (Habr), národohospodářské analýze a projekci investic (Nešvera), specializaci hospodářsky méně vyvinutých zemí (Dankovičová), vlivu technického pokroku na prostorové aspekty rozvoje národního hospodářství (Tyl), měření technického pokroku (Hájek), národohospodářské analýze a projekci investic v čs. hospodářství 1948-1980 (Nešvera), ideální daňové soustavě (Vostatek), odložené kupní síle, spotřebě a rovnováze (Fogl), vývoji ekonomické struktury společnosti a jeho důsledků pro prostorovou ekonomiku (Zbořil), teoretické koncepci determinant směnitelnosti soudobých měn (Chvojka), vývoji čs. hospodářství v letech 1926-1937 (Krejčí), projekci vývoje nevýrobní sféry (Sova), metodologii prostorové rovnováhy ekonomického systému (Outrata), dělnické samosprávě v Jugoslávii (Gorupič), nemarxistické teorii hospodářské politiky (Jakš).

Seriál konzultací se zabýval nemarxistickými teoriemi integrace a světového kapitalistického hospodářství: klasickou a neoklasickou teorií světového hospo-

dářství (Hrnčič), neoliberálními teoriemi integrace a světového hospodářství v západním Německu a Švýcarsku (Bednařík), mezinárodní hospodářskou politikou a ekonomickou integrací v díle J. E. Meada (Hrnčič), teorií ekonomické integrace a světového hospodářství J. Tinbergena (Hrnčič), T. Scitovského (Tíkal), G. Myrdala (Bednařík-Šedivec), A. Marchala (Cikánková-Goulli), A. Predöhl (Bednařík), francouzskou teorií hospodářské integrace (Soukupová-Nesvadba), teorií mezinárodní ekonomické integrace R. Sannwald a J. Stohlera z pohledu západní Evropy (Bednařík), vztahem anglických skeptiků P. Streetena a S. Della k projektům evropské integrace (Tíkal). Význam tohoto projektu objasnil v úvodní stati „K marxistickým teoriím ekonomické integrace a světového kapitalistického hospodářství“ Z. Bednařík. Závěrečnou poznámku v souvislosti s ukončením konzultací o marxistických teoriích ekonomické integrace učinil Tíkal: „Marxistická teorie ke zkoumání integrační problematiky přistoupila značně opožděně. Rozpory uvnitř imperialismu se přeceňovaly natolik, že se nevěřilo v možnost realizace integračního projektu mezi kapitalistickými státy“ (s. 1120). Na tyto konzultace navázaly příspěvky o oblasti volného obchodu jako formě integrace (Tíkal), sektorové integraci v zemích Euratomu (Izák), funkcionálních aspektech reprodukčního procesu ve světové ekonomice (Chvojka), sociálně ekonomických typech mezinárodní ekonomické integrace (Pavlát).

Čtenáři časopisu byli informováni o konferenci o Marxově Kapitálu v USA (Klaus), populačním vývoji v USA (Frejková), cenové a důchodové politice Velké Británie (Machoň), vztahu mezi systémem informací a rozvojem ekonomické teorie (Chytilová), kvantifikaci podmínek dosažení stavu samočinného růstu v rozvojových zemích podle prof. Oliviera (Dočkal), vypracování národohospodářského rozhodovacího modelu pro střednědobé plánování (Černý-Hejl-Loula-Očenášek), konjunkturním výzkumu dvacátých let v SSSR (Kroiher) a o centrální politice ochrany konkurence v USA (Kalina).

Recenzenty zaujaly tyto publikace: V. Balhar *Zahraniční obchod* (Kyprová), E. Němeček *Teorie měnových kurzů v kapitalistické měnové soustavě* (Chvojka), sborník *Eseje o teoriích ekonomického růstu* (Hrubý), F. Oliva *Ekonomické studie 1943-1968* (Šilhan), B. Muldau *US-Investitionen in der EWG* (Havelka), J. K. Galbraith *The New Industrial State* (Pleva), O. Turek *O plánu, trhu a hospodářské politice* (Fišer), M. Kaser *COMECON. Integrations Problem of the Planned Economics* (Tauchman), *EHS - dnešek a budoucnost* (Hromek-Iša), P. Eisler *Vývoj terciární sféry a ekonomický růst v USA* (Frejka), E. Bartoš *Automatizácia a pracovná síla* (Kosta), P. Pelikán *Člověk a informace* (Miloš Zeman). Ten napsal: „V prostředí, trpícím nedostatkem informací, může studie o zacházení člověka se zprávami působit jako nechtěná provokace. V této souvislosti je zajímavé zvýraznění pojmu užité hodnoty a pokračující rehabilitace „subjektivistické“ teorie v očích marxistů. Předčasná anticipace nadosobního hlediska, spojená s přeceněním morálních stimulů, vedla Marxe k iluzorní představě budoucí socialistické společnosti; abstrahování od užité hodnoty a v širším smyslu i od dynamiky lidských potřeb pak vedlo k fiktivní objektivizaci ekonomických procesů, k nahrazení dialektiky subjektu a objektu fatalistickou absolutizací mimolidského vývoje. Autorovo pojetí této koncepce rozbíjí a vychází od lidské bytosti jako causa finalis společenského procesu. Práce, které k polemice neprovokují, jsou nudné; obsahují maximum zpráv a minimum informací. Tato kniha plní společenskou objednávku doby, tj. vědecké řízení společnosti. Kybernetika znamená průlom exaktnosti do sféry, která byla ideologickou par excellence. Jakou katastrofou musí být pro ty, kdo svou průměrnost vydávají za ideál, kvantifikace této průměrnosti“ (s. 877-880). Dále byla recenzována kniha K. Kouby a kol. *Úvahy o socialistické ekonomice* (Fišer). Recenzent uvedl, že „kniha je dokumentem o rozvoji ekonomického myšlení v [různých] oblastech, tj. administrativně direktivního systému, obnovení trhu a plánování v tržní ekonomice“ (s. 1076). Marhoulová recenzovala knihu D. Fišera *Plánování ve vyspělých kapitalistických zemích* a zdůraznila, že „plánování je charakteristickým rysem ekonomického

mechanismu fungování soudobého kapitalismu, bez jehož přínosu si lze těžko představit ekonomické úspěchy rozvoje kapitalistické společnosti“ (s. 1153).

Rok 1969

Na počátku tohoto roku při recenzování *Statistické ročenky ČSSR 1968* Nachtigal poněkud hořce komentoval fakt, že publikace, kterou byl zvyklý hledat v knižních novinkách na počátku podzimu, se objevila na pultech knihkupectví počátkem ledna. „Inu, v minulém roce se nám ‚zadrhlo‘ více věcí a kdyby zpoždění statistické ročenky bylo jediným negativním důsledkem bouřlivých událostí loňského roku, jistě bychom mohli být šťastni. Nacházíme zde nové sestavy, vyplývající ze zavedených prvků ekonomické reformy, i některá fakta, dříve utajovaná a v roce 1968 uvolněná pro veřejnou publikaci. Přitom autorský kolektiv ročenky v úvodu konstatuje, že uvolnění dalších údajů nebylo do uzávěrky předávání rukopisu pro tisk dokončeno, což lze chápat jako příslib obohacení příštího vydání ročenky. Doufáme, že všeobecný vývoj v ČSSR, k němuž došlo a dochází v druhé polovině loňského a v letošním roce, nebude mít za následek, že by autoři nemohli tento svůj příslib čtenářům splnit“ (s. 377).

Při anotaci sborníku *The Future of Capitalism* (New York, 1967) si M. Starý poznamenal, že „podle názoru referujících budou se stále rozhodněji prosazovat státní regulační zásahy, což zajistí plnou zaměstnanost a stálý ekonomický růst. Tím však bude do určité míry ohrožena osobní svoboda i svoboda podnikání, to znamená faktory, které na druhé straně stimulují kapitalistický pokrok“ (s. 188).

Na tento princip extrapolace zaútočil M. Zeman v úvodníku (č. 6) „Futurologie a politická ekonomie“: „Futurologický, syntetický přístup k prognózám není ani zdaleka tak jednoduchý. Princip extrapolace spočívá na předpokladu neměnnosti relací uvnitř systému, že se nijak výrazněji nezmění individuální ani sociální preference, že se zachová existující politický systém, že nedojde k výraznějším vědeckotechnickým inovacím, neboť jinak by nebylo možné předvídat počet automobilů i do roku 2000 – kdo zaručí, že v této době budou ještě existovat automobily?, nebylo by možné předvídat poměr mezi vládními a soukromými investicemi (kdo zaručí, že roku 2000 budou ještě nějaké soukromé investice?), nebylo by možné předvídat soutěžení mezi USA a SSSR (kdo zaručí, že tyto celky budou existovat ještě za třicet let ?) atd. Je tedy otázkou, zda výchozí předpoklady jsou správné. Domnívám se proto, že je užitečné odlišit od vlastní prognózy tzv. projekci. Projekce v podstatě znamená promítnutí přítomné *dynamické* struktury do budoucnosti. Dynamičnost této struktury je natolik evidentní, že od ní projekce nemůže abstrahovat. Konstantnost, státnost projekce se však projevuje v tom, že se implicitně popírá variabilita dynamických údajů – jinými slovy, předpokládá se konstantní tempo růstu, konstantní tempo akcelerace nebo naopak konstantní tempo eliminace určité negativní tendence, aniž by byla provedena seriózní analýza“ (s. 483-484). Tomuto tématu věnoval Zeman článek „K budoucnosti ekonomických systémů“ (1970, č. 12), kde předpovídal vznik prognostické ekonomie, a uvedl, že „zatímco dříve vystupovala budoucnost jako časový úsek, v němž se dále rozvíjejí dosavadní struktury, stává se nyní budoucnost pojmem, označujícím takový stav zkoumaného systému, který je strukturálně nepodobný stavům dnešním“ (s. 1089).

K Habrově tezi v článku „Systémové principy ve srovnávací ekonomice“ (1968), že přístup spojený s používáním pojmu *command economy* pro charakteristiku centrálně plánovaných hospodářství [jako hierarchické organizace, v níž vyšší rozhodovací orgány (decision makers) vydávají příkazy podřízeným decision takers, kteří je provádějí, aniž by přitom měli vlastní prostor pro rozhodování] vede k povrchním nebo falešným závěrům, se vyslovil G. Grossman poznámkou (s. 370-372), že přesné a matematické výklady nejsou v západním teoretizování na poli srovnávací ekonomiky zcela neznámé (D. Granick, J. H. Montias, B. Ward, D. W. Jorgenson). Západní autoři uznávají hierarchičnost a určitou samostatnost jednotlivých stupňů řízení (A. Nove).

Na tuto poznámku odpověděl Habr, že „český autor si může pokládat za poctu, jestliže jeho článek se setká s odezvou u tak vynikajícího experta. V čem je podstata neshody? Nebyl bych tak přesvědčen o správnosti svého tvrzení, kdybych neměl osobní zkušenosti dvojího druhu. Jednou jako příslušník národa, který více než kterýkoliv jiný na vlastním těle poznal šalbu sugestivnosti i vznešeně znějících nálepek – politických nebo ekonomických, po druhé ze styku s některými odchovanci západní srovnávací ekonomiky. Nejsem si jistý, zda představy o vlastnostech systému, jemuž comparative economics říká command economy, jsou tak blízké realitě, jak se to snaží ukázat prof. Grossmann. Ostatně lze vyjít i z jeho vlastní charakteristiky ‚příkazního principu‘. Operuje se pojmem ‚dokonale ústředního plánu‘ a v praxi existuje docela něco jiného“ (s. 372).

12 čísel XVII. ročníku časopisu vydal EÚ ČSAV u Akademii, nakladatelství ČSAV. První číslo šlo do tisku 18. listopadu 1968 (druhé 16. prosince 1968, třetí 23. ledna, čtvrté 13. února, páté 24. března 1969) a vyšlo v lednu 1969, poslední číslo bylo předáno do tisku 20. října 1969 a vyšlo v prosinci téhož roku. Rozsah ročníku se zmenšil o 24 stran na 1148. Na poslední straně prvního čísla čtenáři našli oznámení nakladatelství Academia: „Stoupající výrobní náklady a zvýšení rabatu PNS v roce 1969 ovlivnily ztrátovost časopisů do té míry, že jsme byli nuceni přikročit k mírnému zvýšení prodejní ceny počínaje 1. 1. 1969. Věříme, že najdeme u odběratelů pro toto opatření pochopení.“ Monopolní organizace si diktuje: předplatné bylo stanoveno na 72 Kčs, ale zahraniční předplatitelé slízli smetanu. Ze své peněženky museli opět vytáhnout jen 9 USD (3,15,3 GBP, 36 DM).

Výkonnou redaktorkou se stala Taťána Olšovská. Zpočátku řídila časopis dosavadní redakční rada: Bohumil Komenda (vedoucí redaktor), Josef Brčák (zástupce vedoucího redaktora), Vladimír Anděl, Jaromír Císař, Svatopluk Černý, Drago Fišer, Ernest Freistadt, Milan Horálek, Pavel Hrubý, Jiří Chlumský, Antonín Chyba, Antonín Kerner, Zdeněk Kodet, Ivan Okáli, Bohumil Prouza, Jiří Sláma, Josef Tauchman, Zdeněk Tlustý a Luděk Urban. Od č. 6 (dáno do tisku 3. května) došlo k organizačním i personálním změnám. Vedoucím redaktorem zůstal B. Komenda a výkonnou redaktorkou T. Olšovská, ale zástupcem vedoucího redaktora se stal Jiří Chlumský. V redakční radě zasedli Július Braník, Svatopluk Černý, Drago Fišer, Pavel Hrubý, Antonín Kerner, Imrich Rubík, Zdeněk Tlustý, Miroslav Toms, Luděk Urban. Nově byl zřízen redakční kruh, jehož členy se stali Vladimír Anděl, Josef Brčák, Anna Červenková, Jaroslav Císař, Jiří Dvořák, Milan Horálek, Antonín Chyba, Zdeněk Kodet, Alžběta Kvasničková, Vladimír Novotný, Jaroslav Petráček, Václav Škrant, Antonín Štraub a Josef Tauchman.

Obsah časopisu byl rozčleněn na Statě, Diskuse, Konzultace, Přehledy, Z vědeckého života, Poznámky, Informace a Recenze. Objevila se nová rubrika: Knihy zaslané redakci (od 6. čísla). Na konci ročníku našli čtenáři oznámení: „Vážení čtenáři, jestliže vám chybí z ročníku 1969 našeho časopisu některá jednotlivá čísla, můžete si je doobjednat v nakladatelství ACADEMIA.“ Ani Nachtigal asi netušil, že tento ročník např. v dnešní Moravskoslezské vědecké knihovně v Ostravě bude podobně jako dva předcházející ročníky označen písmenem Z a na dalších dvacet let zmizí v tzv. trezoru. Poslední čtenář dle razítka si jej vypůjčil 25. 2. 1971.

V rubrice Diskuse se objevil příspěvek o vývoji čs. zemědělství od Olmové, ale především zde uveřejnil Toms tři příspěvky, týkající se dosavadní aplikace produkčních funkcí (č. 2-4) v československé teorii a praxi, na něž zareagoval Tlustý dvěma příspěvky na totéž téma, který se soustředil na problematiku ekonomických vlastností parametrů substitučních produkčních funkcí neoklasického typu. „V parametrech je klíč pro dešifrování mnoha otázek, jako pracovní a fondové elasticity produkce, kvantifikace technického pokroku, adekvátnosti vstupů a výstupů produkčních funkcí, problematiky tzv. produktivní funkce, substituce mezi výrobními faktory, marginálních produktivit a řady dalších otázek.“

Této problematice se dotýkají příspěvky o technickém pokroku v modelech růstu (Hájek), vzta-hu vědeckotechnické revoluce a zlomech ve vývoji produktivity výrobních faktorů (Štrauch), elasticitě substituce a alternativních typech technického pokroku (Hájek), průběhu reprodukce základních fondů (Španěl), utřídění mimoinvestičních faktorů růstu (Kocanda-Smutná), možnos-

tech volby techniky v hospodářsky méně vyvinutých zemích (Kuš), strnulosti trhu práce, krátkodobém pohybu produktivity a rozdělování (Toms).

Redakční rada na úvod k „seriálu konzultací o teoriích, jejichž předmětem je tržní mechanismus a jeho fungování, a to o teoriích u nás méně známých“ připomněla, že: „v souvislosti s reformami v socialistických zemích, určených snahou o zvýšení efektivnosti řízení, je diskutována problematika úlohy trhu a tržního mechanismu. Reálné problémy praxe znovu nastolují otázku, kterou už počátkem dvacátých let nastolila teorie. Znalost existujících teorií o určitém jevu by měla být předpokladem diskuse, v níž by se vyjasňovalo, co je a co není aplikovatelné. Konzultace je nutno chápat jako první informaci“ (s. 35).

Autoři si kladli poněkud jiné cíle. Dle úvodní poznámky Mervarta „seriál konzultací o mechanismu fungování ekonomiky v teorii mezního užítu byl připraven autory z oddělení politické ekonomie Ústavu sociálně politických věd University Karlovy. Z množství směrů zahrnuje výklad myšlenek několika klíčových teoretiků, jejichž dílo je u nás málo dostupné. Kniha *Éléments d'économie politique pure* není v žádné čs. veřejné knihovně. Výběr byl ovlivněn i znalostmi autorů konzultací, snahou neopakovat transmisi názorů teoretiků, obsaženou v dílech typu nedávno u nás vyšlé Jamesovy knihy *Dějiny ekonomického myšlení dvacátého století* a publikační možností časopisu PE. V konzultacích jsou proto vyloženy teorie L. Walrase, V. Pareta, A. Marshalla, E. H. Chamberlina, J. Robinsonové a J. R. Hickse, které jsou uvedeny touto kapitolou a zakončeny poznámkami o díle H. von Stackelberga, W. Fellnera a dalších. Na závěr seriálu je připojena kapitola, uvádějící teorie vyvažujících sil v díle J. K. Galbraitha“ (s. 35-36).

Struktura a zaměření příspěvků se odlišovaly od původního autorského i redakčního záměru. Konzultace byly věnovány teoriím mezního užítu (Mervart), teorii rovnováhy v díle L. Walrase (Mervart), teorii spotřeby, výroby a rovnováhy v díle V. Pareta (Mervart) a A. Marshalla (Červenková), teorii konkurence v díle E. H. Chamberlina (Mervart) a J. Robinsonové (Mach), Hicksově teorii poptávky (Marhoulová), teoriím tržního mechanismu v marginální analýze (Mervart), Galbraithově teorii vyvažujících sil (Fišer), E. Baronemu a jeho Ministerstvu výroby (Plachký) a teorii plánování tržních subjektů v díle E. Schneidera (Mervart). Mervart v závěrečné poznámce shrnul, že „prvních devět příspěvků je tematicky i historicky pevněji spjata než tři poslední příspěvky, které představují sondy do literatury, jejíž celkový rozsah a zhodnocení uvedené konzultace nemohly podat. Autorský kolektiv se zabývá teoriemi plánování, s kterými se čtenáři budou moci seznámit v tomto časopise, ovšem nikoli již v seriálu konzultací, ale v individuálních příspěvcích“ (s. 1132). Z tohoto záměru zůstalo jen torzo v podobě dvou příspěvků Fišera.

Tento směr úvah o příštím zaměření výše uvedené rubriky, navazující na diskusi o vztahu ekonomiky a politiky, předjímal v č. 4 tohoto ročníku D. Fišer v úvodníku nazvaném „Plánování jako rozhodovací proces“, podle něhož prostor pro rozhodování je předpokladem plánování, čili možnost volby, což považuje z filozofického hlediska za znak svobody. Tuto tezi podpořil citací R. Kalvody („Moderní duchovní skutečnost a marxismus“, s. 151): „Vedle obsahového vymezení svobody, jehož projekcí je totálně rozvinutý svobodný člověk, krystalizuje v Marxově myšlení i pojetí svobody jako svobodné volby; ve vzájemné vazbě těchto dvou rozměrů svobody se utváří marxistický libertinismus.“

Dalším příspěvkem na toto téma byl úvodník Wheelera v překladu Olšovské „Plán a trh (vylučují se nebo doplňují?)“, komentující publikaci J. K. Galbraitha *The New Industrial State*. Tato stať vyvolala reakci samotného Galbraitha, který se vymezil vůči teorii konvergence, a proto jejich polemiku uvádím.

Wheeler napsal: „v prvních letech socialistického plánování existovala silná tendence ignorovat v praxi význam trhu. Koncem padesátých let počalo stále více autorů hovořit o nedostacích

centralizovaného plánování a navrhovat znovuožívání trhu... Ekonomové v kapitalistických zemích zdůrazňovali nedostatky trhu jako prostředku k rozdělování zdrojů a zhroutení soutěže vyvolané růstem podniků. Galbraith shrnul tento směr myšlení, jenž snižuje úlohu trhu a vydává plánování za jeho novou alternativu. Rozpor mezi potřebami moderní tovární společnosti plánovat a kolísáním poptávky na trhu rozšiřuje i na socialistické země. ‚Rozsáhlá industrializace vyžaduje v obou případech, aby se do značné míry odstranil neomezený vliv trhu a spotřebitele‘. Paradox, který Galbraith nepostřehl, spočívá v tom, že věda, jež produkuje vysokou technologii, vyžadující jistotu, produkuje současně neustále i novou technologii, jež – nezávisle na vůli investorů – činí starou úroveň zaostalou. Čím větší je dočasný úspěch monopolu při zadržování inovací, tím větší je pohroma, která ho nakonec stihne. Podnik i ekonomika, jestliže má obstát, musí přijmout rizika a změnu. Jestliže podlehne přání ‚technostrukturní‘ nebo byrokracie po okamžité jistotě, přivolává větší a nekontrolovatelnou nejistotu. I když byrokrat při sestavování svých plánů chce kontrolovat všechny výrobní faktory a trh, není to podstatné ani pro plánování, ani pro výrobu. Plánování se může přizpůsobovat značným odchylkám od plánu. Na rozdíl od Galbraitha Šik dospěl v důsledku zkušenosti s plánováním k závěru, že trh je součástí plánování na mikroekonomické i na makroekonomické úrovni. Soutěže na trhu musí plánovači využít ke zkoumání hodnoty a k určení, je-li společensky nutná práce. Trh je nezbytný k tomu, aby umožnil centrálním plánovačům rozhodovat o dobré sociální politice. Trvání na tom, že rozhodovací orgány (decision makers) ve velkých společnostech nejsou motivovány cílem maximalizovat zisk, je pro Galbraitha důležité, aby se mohl vyhnout logickému závěru svých ostatních argumentů. Jestliže ti, kdo rozhodují, již nejsou vlastníky, tato skutečnost podlamuje důležitý předpoklad kapitalismu, že ‚vlastník je nejlepší správce svého kapitálu‘. Když se technologie stále zespolečenštuje a soukromé vlastnictví ztrácí svou funkci, a jestliže podniky kontrolují trh a činí jej zastaralým, proč by se nemělo stát odpovědí na toto dilema společenské vlastnictví a společenská činnost? Galbraith tvrdí, že ‚téměř v celém nekomunistickém světě socialismus jako veřejné vlastnictví průmyslových podniků je opotřebovaným heslem‘, ale nikde nevysvětluje, proč se domnívá, že odborníci a inženýři jeho soukromě vlastněného podniku budou jednat velkoryse, moudře a společensky uvědoměle, zatímco v socialistickém hospodářství musí zklamat jako ‚nepraktičtí‘. Asi si myslí, že socialismus vyčerpал svou schopnost vývoje a změny, přitom však se jeho ‚technostruktura‘ přes rozpory, které ji ohrožují, může vyvinout v novou formu společnosti. I když vlastnictví dosáhne tak obrovského rozsahu, že se nutně zroztluje mimo řízení té které společnosti, zásadní třídní konflikty zájmů trvá. Může existovat dosti vysoká produktivita a reálné mzdy, aby zabránily jakémukoli revolučnímu hnutí a dokonce podpořily politický konservatismus mezi mnoha z organizovaných a vysoce placených dělníků, ale ekonomický konflikt zájmů mezi námezdními dělníky a soukromými vlastníky výrobních prostředků stále existuje. A tento konflikt zájmů musí mít hluboký vliv na rozhodovací orgány v korporacích, neboť pracovníci v těchto orgánech jsou posuzováni a odměňováni za snižování nákladů a zvyšování zisků. I za socialistického vlastnictví zůstává konflikt mezi celospolečenskými zájmy a místními a skupinovými zájmy ředitelů a dělníků v jednotlivých podnicích. Šik zdůraznil potřebu vládních zásahů (například dovozů) k podnícení soutěže. To je rovnováha, z níž se dá vycházet při vědomém využívání trhu, přičemž se uznávají jeho hranice a také se umožňuje použít v omezeném počtu případů jak cenovou regulaci, tak přímé stanovení cen státem. Vláda lidu může prostřednictvím centrálního plánování při zespolečenštění výrobních prostředků použít svých přebytků na investice tam, kde to podle jejího názoru přinese nejlepší výsledky pro celou společnost, i když tržní tlaky budou zaznamenávat odlišné preference spotřebitelů na použití omezených zdrojů. Může stavět školy a nemocnice, i když ‚tržní anarchie‘ by poskytla zdánlivě rentabilnější výsledky z investic do výroby cigaret nebo automobilů. Může se také rozhodnout vychovávat spotřebitele, aby pocítili potřebu jiných věcí; socialistická vláda však musí postupovat opatrně v ‚manipulaci spotřebitelů‘, kterou Galbraith považoval za nevyhnutelnou, aby se zajistila stabilita trhu nezbytná pro plánování. Plánování nevyžaduje žádnou takovou stabilitu – ačkoli by se to byrokratům velmi zamlouvalo. Sociální politika, pečlivě uvážená a omezená na důležité služby a zboží, si možná vyžádá značné odchylky od trhu. Mezi příklady patří výchova, věda a zdravotnické služby. Odklon od rozhodujícího vlivu trhu při investicích a výrobě běžných druhů zboží však vede k nekonečným úskalím a zmatkům. Bez trhu se stává nemožným

rychle zavádět technologické inovace, kvalita zboží má tendenci se zhoršovat, omezuje se rozmanitost produkce a nové výrobky, zpomaluje se zvyšování reálných důchodů. Cenová struktura se počne vyvíjet na základě svěvolných rozhodování a naplňovat rozpory. Odklon od nákladů jako základu pro tvorbu cen k subjektivně stanoveným cenám končí nevyhnutelně propletením konfliktních cílů a tak málo spolehlivými údaji o skutečných nákladech, že se stává stále více nesnadným činit racionální společenské soudy. Trh nestačí. Nejen proto, že technologie vyžaduje plánování. Plánování by mělo mít mnohem větší úlohu, než je možné za kapitalismu, jestliže má společnosti efektivně sloužit. Musí kontrolovat a ovlivňovat vývoj celého hospodářství; je třeba plánovat stále více různých druhů činností, které nemohou nebo by neměly být vykonávány za účelem zisku – a toto je trend ve všech vyspělých společnostech. Patří sem plánování na místní, oblastní a národní úrovni na úseku kontroly radiokomunikací a spojů, omezování znečištěného ovzduší a vod, nebo rekonstrukce velkých měst. Zde se vyžaduje celospolečenský účel, sociální etika a morálka. Hlavní účel kapitalistického podniku, zisk pro třídu vlastníků výrobní prostředky, je v rozporu s takovou společenskou morálkou. Právě v tomto klíčovém bodu činí společenské vlastnictví výrobních prostředků rozhodující rozdíl. Plánovací a rozhodovací orgány socialistického hospodářství mají za svůj hlavní úkol zvyšovat celkovou životní úroveň. Nemohou vytěžit zisk ze soukromého vlastnictví výrobních prostředků. V socialistické společnosti mohou být manažeři pobízeni jak morálními, tak ekonomickými podněty, jež jsou v souladu se společenskými zájmy. To zůstává základní odlišností od kapitalismu, i když vlastnictví společnosti je tam rozptýleno a částečně odloučeno od přímé kontroly výroby. Manažeři společností stále ještě slouží soukromým zájmům. Věda a moderní technologie však ve stále větší míře vyžadují, aby sloužili společenským cílům. „Technostruktura“ nemůže vyřešit tento rozpor, a v boji za zachování práv vlastníků soukromého majetku spočívá reálné nebezpečí, že se posune směrem k fašismu místo k socialismu. Jen důkazy přednosti socialismu, demokratického socialismu, zajistí společnost proti nebezpečí militaristického fašismu. Aby dokázali tyto přednosti, socialističtí manažeři musí využít moudře a pružně jak plánování, tak trh. Tomuto úkolu se není možné vyhnout“ (1969, s. 386-393).

Na tento úvodník reagoval Galbraith příspěvkem „Poznámka k plánu a trhu“ v srpnu 1969: „Četl jsem zajímavé pojednání člena korespondenta G. S. Wheelera k mé poslední knize *The New Industrial State* a zrovna tak zajímavé srovnání, jež činí mezi mým stanoviskem a stanoviskem akademika O. Šika. Vážím si přátelského a vědeckého tónu výkladu člena korespondenta Wheelera. Dovolte mi odpovědět ve stejném duchu v několika bodech.

1. Předně nedokazují, že kapitalistické ekonomiky se stávají plánovanými společnostmi a že větší využívání trhu v socialistických ekonomikách znamená ústup od plánování – nebo dokonce ústup od samého socialismu. S postupující technologií vzniknou snahy zmenšit nejistoty, jež jsou spojeny se suverenitou spotřebitelů a s trhem. Přesun iniciativy od spotřebitele k vyrábějící firmě a k státu je popisován jako plánování. Avšak já popisuji směr pohybu a nikoli konečný výsledek. Totéž je možno říci o opačné tendenci k decentralizaci a k spoléhání na trh v socialistických zemích. V důsledku toho trh zůstává důležitým v západních ekonomikách a plánování zůstává důležitým v socialistických ekonomikách. Tyto tendence ke konvergenci se nevylučují: jak za socialismu, tak i za kapitalismu odrážejí společné imperativy, jež zahrnují požadavky technologie. Za kapitalismu si tyto požadavky vyžadují autonomii pro firmu, za socialismu stabilní parametry plánování.

2. Wheeler má za to, že považují tendence technostruktury, jakmile podřídila maximalizaci zisku svým vlastním souhrnným cílům, za společensky příznivé. Není tomu tak. Vzestup technostruktury přináší relativně efektivní produkci technických výrobků. A přináší relativně vysoké mzdy těm dělníkům, kteří spadají do rámce systému. Tak se některé z klasických zdrojů napětí v průmyslové společnosti zmírňují. Ale jiné problémy – včetně úlohy byrokracie vůči jednotlivci, úlohy organizované průmyslové moci a jejího vlivu na stát i závazku omezovat ekonomický dopad sociálních vymožeností – se stávají závažnějšími. Jako vědec jsem pochopitelně citlivý na to, když jsem označován za apologeta kteréhokoli ekonomického systému.

3. Wheeler cituje osobnosti Chase Manhattan Bank a Alfreda P. Sloana, bývalého ředitele General Motors, oproti mému tvrzení, že technostruktura maximalizuje růst, technologickou virtuo-

zitu a své vlastní zabezpečení stejně jako zisky, a na podporu tvrzení, že maximalizace zisků je jediným cílem. Ve všech společnostech velmi mnoho lidí nachází automaticky útočiště v ortodoxii.

4. Wheeler uvádí, jako bych naznačoval, že technostruktura se snaží stabilizovat technologii, trh a chování spotřebitelů. Nečiním tak. Technostruktura spíše sleduje racionálnější kurs na značné investování do technologie (často s vládní účastí), aby se uspokojující proporce technické změny prováděla pod její vlastní záštitou a kontrolou a v její prospěch. Nesnaží se tedy zabránit technickým změnám" (1969, s. 1049).

4. Teorie podniku a ekonomická reforma 1967 – 1969 (Kožušníkův problém a eliminace Wardova nebezpečí Kocandou, Pelikánem a Ruskem)

Pro počátek je nezbytné vytknout před závorku formulování jednoho problému, který bude zaměstnávat ekonomy ještě hodně dlouho, zvláště když lze přesně určit moment jeho veřejné prezentace. Na sympoziu o podniku 16. – 17. 12. 1968 v Liblicích, první akci Klubu mladých ekonomů při ČSE, Kožušník uvedl v diskusi, že „i kdybychom připustili odprodej části kapitálového jmění obyvatelstvu, činí úspory obyvatelstva (jako jediný možný fond k tomuto účelu) pouze zhruba jednu devítinu této částky" (Mlčoch, 1969, č. 3, s. 281). Otázka metod masové privatizace je otevřena. Co jí však v PE předcházelo a co ji doprovázelo?

Na Moskevském sympoziu mladých vědeckých pracovníků socialistických zemí 15. – 18. 8. 1967 I. A. Tančuk prohlásil, že „ve většině socialistických zemí není rozšíření hospodářské samostatnosti podniků ohraničeno vlastnickými vztahy, ale plánováním. Vlastnická samostatnost podniků je chozrasčotným prvkem v hranicích stanovených zákonem a plánem. Její rozšíření je nástrojem zvýšení efektivity výroby jako cíle plánovitého hospodářství" (Soukup, 1967, s. 1004). Podle Čípka „v polovině šedesátých let zvítězil v socialistických zemích Evropy názor, podle něhož je třeba nahradit centralistickou direktivní soustavu řízení novou ekonomickou soustavou" (1969, s. 729).

Na článku Komendy (1966) navázaly stati „Zájem podniků na cenových změnách a centrální regulace cen" (Kožušník, 1967) a „Funkce drobných podniků" (Remeš, 1967). Heřman v článku „Úvaha o některých problémech řízení zahraničního obchodu" zvažoval důsledky působení tržních vztahů na zahraniční obchod: „je třeba uvážit otázku oprávnění k přímé účasti na zahraničním obchodě. Výrobci i spotřebitelé musí mít možnost se vlastní kalkulací přesvědčit, zda jsou schopni sami účelně uskutečňovat zahraniční obchodní operace, či naopak, zda je výhodnější použít služeb specializovaných subjektů" (1967, s. 738).

Ve stati „K adekvátnosti funkce úvěru a bankovní organizace v ekonomické soustavě řízení" Vencovský (1967) porovnával mechanismus a efektivnost poskytování úvěru monobankou (levný provoz) s efektivností bankovního systému se soustavou komerčních bank i jiných organizací: „Státní banka redistribucí již vytvořené kupní síly prostřednictvím úvěru nahrazuje peněžní trh – dlouhodobý i krátkodobý" (s. 660). „Je otázka, zda systém jediné banky – jež slučuje funkce emisní i komerční – může jinak než administrativně působit úvěrem a úrokem na ovlivňování ekonomických procesů. Ani jeho vnitřní reorganizace nemůže nahradit ekonomické působení úvěru; čím jednodušší bankovní soustava, tím složitější její vnitřní uspořádání" (tamtéž).

V roce 1968 se implementaci nové soustavy ekonomického řízení věnovaly stati o důchodové politice (Turek) a vztahu podniku a centra (Suchan). PE (č. 8, dáno do tisku 24. 6. 1968) přinesla komentář Ernsta k zasedání odborné sekce politické ekonomie ČSE 28. 4. 1968, nazvaný „Respektovat základní principy socialistické ekonomiky je teoretickou chybou?", v němž reagoval na návrhy Horálka, Kožušníka, Sokola a Turka. „Ze strany teoretické fronty se objevily připomínky, že článek je souborem mnoha dílčích námětů a že je kompromisem mezi direktivní soustavou řízení a novým, ekonomickým systémem řízení. Ze strany aplikované teorie a praxe byly vznášeny připomínky k stavu propracovanosti materiálu. Ustanovování podnikových či správních rad, živelné

odvolávání ředitelů a vedoucích pracovníků a vůbec tlak z podnikové sféry zdůrazňuje i potřebu základních, institucionálních řešení v naší ekonomice. Probíhající politické změny umožňují i v tomto směru mnohem progresivnější zásahy. Výše uvedení čtyři autoři využívají poznatky z fungování kapitalistických tržních ekonomik (trh peněz, akcií apod.) podle toho, do jaké míry odpovídají charakteru socialistického hospodářství. Tato skutečnost vyvolala námitky ze strany několika přítomných soudruhů. Respektování základních principů socialistického hospodářství (podle Soka společenského vlastnictví výrobních prostředků a rozdělování podle práce) Klaus označil při konstrukci ekonomického systému řízení za ideologický předsudek, Ježek za logickou chybu a Šillar dokonce za dogma, resp. metodologickou chybu. Stranou pohledu pozorovatele, upřeného na ten nebo onen vývoj mezd, cen, daní, nákladů, na úroveň hospodaření toho nebo onoho podniku, na potíže výroby či obchodu apod. zůstává komplexnější pochopení hospodářského dění, které je spjato s pochopením toho, jak sociálně ekonomická struktura, tj. statika ekonomiky, ovlivňuje ekonomické jevy. Model budoucí společnosti, vedoucí k maximální racionalitě, je odsouzen předem k nezdaru, není-li v souladu s existující sociálně ekonomickou strukturou společnosti, chybí-li mu síly, které by jej podporovaly a prosadily do reality. Význam institucionálního uspořádání, tj. vytvoření určité struktury subjektů v podniku a ve společnosti vůbec, a tedy i jejich určitého postavení, spočívá v tom, že z něho pramení zájmy (a „nezájmy“) s určitým zaměřením. Institucionální uspořádání se projevuje skrze tyto zájmy i v určité úrovni práce, techniky, pracovní morálky a výroby vůbec. Proto také postavení pracovníků a podniků v direktivní soustavě řízení, které nerespektovalo ekonomickou realitu (zbožní charakter výroby), mělo negativní důsledky na efektivnost naší ekonomiky a musí být nyní změněno. Ježek a Klaus [Kulturní tvorba, č.15/1967] píší: „Zbožní výroba si vynucuje v socialistických i v kapitalistických zemích existenci tří základních subjektů: státu, představitelů podniků (podnikatelů) a představitelů dělníků (odborových organizací).“ Tyto názory vycházejí z takové představy o subjektech v zbožní výrobě, že bychom měli aplikovat v ekonomickém systému řízení způsob řešení typický pro zbožní výrobu v její kapitalistické podobě. Proto také bojují proti uplatňování výrobní samosprávy, proti hmotné odpovědnosti kolektivu pracovníků podniku za výsledky jeho hospodaření apod. Proto se jim zdá nelogické uvažovat i o jiné regulaci mezd, o specifice kapitálového trhu u nás apod. Ve zbožní výrobě s kapitalistickou sociálně ekonomickou strukturou není pro tyto jevy a úvahy místa, jsou zbytečné. Chceme-li pochopit dění v ekonomice podniku, korporace či společnosti jako celku, musíme určit subjekty, které tvoří jeho strukturu, a nikoliv pouze různé orgány, které tyto základní subjekty představují, tedy jejich představitele (např. vůči jednotlivým pracovníkům, veřejnosti apod.) a jejich různé možné organizační formy, tj. subjekty odvozené. Z ekonomického hlediska to znamená určit subjekt, který vyrábí, a jeho postavení a subjekt, který si přivlastňuje výsledky výroby (vlastnický subjekt). V socialistické zbožní výrobě ekonom musí vycházet z sociálně ekonomické struktury socialistické společnosti. Jinak vytváří nereálné modely, které budou konec konců společenskou praxí odvrženy. Socialistické přeměny odstranily soukromého vlastníka, který nesl rizika spojená s podnikáním i příslušné zisky. Model socialistické společnosti musí zkoumat tuto novou realitu v ekonomické struktuře společnosti a zjišťovat její vliv na mechanismus fungování ekonomiky a jednotlivé ekonomické kategorie. V souvislosti s postavením podniků v novém ekonomickém systému řízení se vynořuje otázka, kdo je subjektem podniku z ekonomického (vlastnického) hlediska, kdo si přivlastňuje jeho konkrétní výsledky. Ekonomický systém řízení představuje pokus o respektování nové sociálně ekonomické struktury v podmínkách zbožní výroby. Tomu má proto odpovídat i nové institucionální uspořádání ekonomiky, a to zejména v oblasti podniku a jeho vztahu k centru. Vlastnická funkce, tj. přivlastňování si konkrétních výsledků ekonomické činnosti včetně příslušného rizika a rozhodování o nich v rámci dané ekonomickými nástroji a ostatními podmínkami by měla připadnout ale všem podnikajícím subjektům, jejichž vytvoření si vyžádá daná úroveň výrobních sil a dělby práce, potřeba soutěže apod. Nevylučuje centrální řízení ekonomiky, které musí vytvářet takové podmínky pro rozhodování podniku, aby byl zabezpečen rovnovážný růst ekonomiky jako celku. Je nutné vyjasnit, jaké předpoklady je nutno respektovat, máme-li pracovat ještě s modelem socialistického hospodářství a jak je ovlivňují různé ekonomické kategorie. Práce a názory, které překračují tyto předpoklady, nemohou být již z těchto důvodů odmítány. Nemohou být ovšem vydávány ani za modely socialistického hospo-

dářství, neboť půjde buďto vysoce abstraktní, v praxi nepoužitelné, nedokončené modely, nebo o modely kapitalistického hospodářství“ (1968, s. 782-785).

Některými výše uvedenými nedostatky v návrhu Horálka, Kožušníka, Sokola a Turka se zabýval návrh E. Divily, R. Goullího a F. Záhlavy „K nové orientaci zemědělské politiky“, k jehož sepsání vedla autory „obava, aby v souvislosti s novou etapou hospodářské reformy nebyl zaujímán stejný postoj k zemědělství jako při zahájení reformy. K zemědělství nelze přistupovat jako k autarktnímu zbytku ekonomiky“ (1968, s. 830). Vliv zavedení úročení jako ceny zásob základních a oběžných prostředků na chování podniku rozebíral Brus (1968): „spolu s růstem výše úročení (a jiných stálých nákladů) v poměru k hodnotě produkce, podnik maximalizující čistý důchod (nebo zisk) na jednoho zaměstnance dosahuje bod rovnováhy při stále vyšší produkci a vyšší zaměstnanosti, ale současně při nižší úrovni čistého důchodu (nebo zisku) na jednoho zaměstnance“ (s. 939).

Dle Kocandy a Pelikána („Socialistický podnik jako účastník trhu“) „o reformu se zajímají západní teoretikové, kteří se ptají spolu s B. Wardem: „Předpokládejme systém s relativně samostatnými podniky (pracovní kolektivy) v tržních vztazích. Budou se výrobci chovat stejně racionálně v socialistické ekonomice jako v kapitalistické ekonomice?“ Tyto otázky se týkají životaschopnosti socialistické tržní ekonomiky“ (1967, s. 93). Kocanda a Pelikán se opírali o představu, odlišnou od Šikových názorů: „O přednostech centrálně plánované regulace v socialistickém tržním modelu lze mluvit tehdy, jestliže je prokázáno, že tento model nemá organickou vadu v běžném každodenním rozhodování podniků na trhu. **Trh v tomto systému představuje určitou platformu, na níž vyrůstá stavba plánovitě, centrální regulace**“ (1967, s. 93).

Eliminaci Wardova nebezpečí shrnuli Kocanda a Pelikán do následujících tezí: „Kritikové socialistického systému, založeného na tržních vztazích, se nemohou opírat o argumentaci Warda, podle něhož při rozhodování o výrobních faktorech (s výjimkou přijímání a propouštění pracovníků) se dá předpokládat stejná racionalita v chování socialistického podniku, jaká je v kapitalistickém podniku. Předpokládaná odchylka (přijímat jen pracovníky, kteří vytvoří větší přírůstek hrubého důchodu než činí jejich základní mzda, ale i podíl na zisku) je odstranitelná. Jde-li o samosprávné podniky v reálném trhu, je možné diferencovat odměny dosavadních a nových pracovníků. Pro obecný model se jeví tato úprava dostačující a vede ke kritériu, velmi blízkému tomu, jaké existuje v kapitalistickém podniku. V abstraktním modelu po této úpravě nemá socialistická tržní soustava z hlediska racionality chování podniků vadu, která by ji negativně odlišovala od kapitalistického systému. Lze očekávat působení faktorů (např. účinnější celospolečenská regulace, rozvinutí podnikatelské iniciativy bezprostředních výrobců apod.), které by měly vést k příznivějšímu rozvoji ekonomiky, než je to pravděpodobně v kapitalismu“ (s. 102).

Mršoch v článku „Alternativy chování podniku v decentralizovaném modelu socialismu“ analyzoval účelovou funkci podniku v nové soustavě řízení (1967, s. 979). „Při neměnnosti stavu pracovníků v podniku je možno považovat maximalizaci hrubého důchodu za účelovou funkci podniku“ (s. 980). S odvoláním na E. Domara prohlásil, že závěry Warda jsou založeny na nerovnoprávném ocenění práce v Illyrii. „Ekonomika jako celek bude trpět strnulostí trhu práce, vyvolanou neexistencí jednotné, objektivní mzdové hladiny, charakteristickou pro ekonomiku se zainteresovaností na mase zisku“ (1967, s. 986). „Mezi počtem let v podniku a výsledkem podniku je mizivá korelace. Podíly na hospodářském výsledku podniku musejí být odstupňovány podle možnosti pracovníků ovlivnit chod podniku jako celku. Považuji na rozdíl od R. Kocandy a P. Pelikána za zainteresovanost na mase zisku za podmínku efektivního chování podniku“ (s. 987).

Podle Ruska (1968) závěry Warda „o snižování objemu výroby a propouštění zaměstnanců při růstu ceny jeho produkce v podniku, kde se pracující podílejí na výsledcích podniků v tržních podmínkách a rozhodují o jeho činnosti z hlediska osobního příjmu, ruší uplatnění kategorie úrokového důchodu, takže podniky reagují normálně“ (s. 342). „Diferencované postavení kolektivů vyžaduje kromě rozdělování podle práce uplatnění dalšího principu, a to rozdělování podle rozsahu, v němž se kolektiv zřekl svého bezprostředního důchodu ve prospěch investic. Tomu odpovídá forma důchodu, který závisí na velikosti investice, úrok. Je-li rozdělován jako osobní důchod, lze jej označit jako úrokový důchod“ (1968, s. 338-339).

Morkovin si všiml omezené platnosti Wardova a Mlčochova modelu chování podniku: „Snaha podniku o maximalizaci hrubého důchodu na jednoho pracovníka znamená, že pokud se hrubý důchod nezvyšuje jen díky růstu cen, snahu o maximalizaci produktivity živé práce“ (1968, s. 480). „K Mlčochovým závěrům lze poznamenat, že mezi zainteresovaností podnikového kolektivu na maximalizaci hrubého důchodu a zisku není podstatný rozdíl, neboť způsoby dosahování maxima obou těchto veličin jsou stejné s jedinou výjimkou – vyšší masy zisku lze dosahovat též omezením výše mezd. Zájem kolektivu pracovníků podniku je zárukou, že této cesty k zvyšování zisku nebude zneužíváno. Jádrem Mlčochova návrhu je zainteresovat na mase zisku vedoucí pracovníky. Antagonismus mezi zájmy vedoucích a řadových pracovníků, který existuje v důsledku rozdílnosti výše jejich podílů na výsledcích hospodaření podniku, by byl zostřován ve větší míře, než je to za socialismu nevyhnutelné“ (s. 480). „Pokud jde o řešení navrhované Kocandou a Pelikánem, v reálné ekonomice nelze vycházet z teze o klesajícím mezním produktu práce. Proto lze mít pochybnosti, zda by k takovému řešení bylo nutné sáhnout v reálné ekonomice kterékoliv socialistické země“ (s. 481).

Mlčoch ve stati „Hrubá výroba, hrubý důchod, efektivita a extenzita našeho hospodářského růstu“ (1968) diskutoval model chování podniku zainteresovaného na hrubé výrobě a hrubém důchodu s použitím matematického aparátu marginální teorie firmy. „Jde o aplikaci postupů této teorie na dosud tímto způsobem neprozkoumané účelové funkce podniku. Hrubý důchod podniku představuje hybrid hrubé produkce a zisku. Marginální produktivita práce je v rovnováze podniku s účelovou funkcí hrubého důchodu nižší než u účelové funkce zisku. Při stejných (nepružných) cenách je rovnovážná výše materiálových nákladů u obou podniků stejná. V nákladech narůstá podíl mezd. S růstem inputu práce je rovnovážná produkce vyšší u podniku s účelovou funkcí zisku. Podnik s účelovou funkcí hrubého důchodu má tendenci zvyšovat input práce tak dlouho, až se mu podaří celý hrubý důchod rozdělit na mzdy, takže zisk je nulový. Jestliže tedy kritérium hrubého důchodu dává naději na pokles výrobní spotřeby, zůstává plynutí živou prací dědictvím po hrubé výrobě (s. 641, 657-658).

Levčík a Kosta (1968) se věnovali Lange-Lernerovu řešení subjektivity podniků v tržním socialismu, kritice Wardova modelu tržního syndikalismu a navrhli založení správních rad podniků za účasti zaměstnanců a představitelů dalších institucí zainteresovaných na chodu podniku. Do této diskuse přispěl Vostatek statí „Čtyři typy podniku a socialistické odměňování“ (1969), která byla též přednesena na semináři KME o podniku. „Jednotlivci je v ‚centralistickém‘ modelu ponecháno rozhodování o tom, zda pracovat či užívat volného času“ (s. 308). Vostatek odmítal jak Kocandovu a Pelikánovu eliminaci Wardova nebezpečí, tak i návrhy Ruska: „Způsob, jakým by zanikal úrokový důchod (úměra s amortizací), je v rozporu s požadavkem rovnosti v odměňování, neboť výše úrokového důchodu ‚vzniklého‘ ze stejné efektivní investice v různých odvětvích, závisí na životnosti investic (zařízení) a na průběhu její amortizace. Amortizace nepřipadá již těm, kteří investovali, nemají již nadále nárok na úrok ani na vrácení amortizovaných částek. Z tohoto důvodu nemohou mít zaměstnanci zájem o investování, neboť výnos je většinou podstatně menší než výnos z vkladů ve spořitelně (vklad je přitom vlastnictvím majitele), na dlouhodobé hmotné zainteresovanosti samosprávného (kolektivistického) systému, protože ‚nevyhovuje základnímu požadavku efektivního hospodářského vývoje – nemá v sobě zabudovanou tendenci k minimalizaci nákladů, včetně nákladů mzdových (resp. mzdy nejsou za náklad vůbec považovány). V manažerském systému ‚složitější je otázka, jakou podobu má mít trh kapitálu. Stát musí ovlivňovat výši akumulace a úrokovou hladinu. Většina kapitálu musí být v držení státu jako největšího podnikatele. Výnos kapitálu pro stát musí být závislý na hospodářském výsledku (zisku), nemůže být předem dán. Má-li mít stát ze svého kapitálu výnos závislý na skutečné výnosnosti podniku, lze těžko předpokládat účinný státní tlak na co nejvyšší efektivnost podnikového kapitálu (jako protiva tlaku na zvyšování příjmů zaměstnanců, zejména na zvyšování prémie a podílů na hospodářských výsledcích). Jeví se proto nezbytné zachovat soukromé vlastnictví podnikového kapitálu – tím větší, čím menší je zespolečenštění výrobních sil v příslušném odvětví či podniku. **Rozsah soukromého vlastnictví musí být poměrně přesně vymezen; musí být vyloučeno, aby se jednotlivec mohl zmocnit (hospodářské) vlády nad společností.** Trh kapitálu je citlivý na náhlé změny v politice státu. Nemohou být náhle ‚upravena‘ pravidla hry. S rozvojem výrobních sil se bude

podíl soukromého kapitálu zmenšovat. Místem, kde se střetává zájem na minimalizaci nákladů a hmotná zainteresovanost, je nejvyšší podnikový orgán – „podniková rada“. Její postavení v konkrétním podniku (odvětví) by mělo být nepřímou úměrnou síle přímého státního tlaku na minimalizaci nákladů. Příkladáme oběma podmínkám (efektivnosti) manažerismu stejnou váhu, tj. stejný počet hlasů“ (s. 314-316).

V PE 1969, č. 3 komentoval Mlčoch (jako jeden z jeho účastníků) průběh sympozia o podniku 16. – 17. 12. 1968 v Liblicích, které jako svou první akci uspořádal Klub mladých ekonomů při ČSE a kde se diskutovalo o otázkách vnitřní struktury socialistického podniku (typu podniku), motivace, hmotné zainteresovanosti a racionality chování. Na podkladu výše uvedeného referátu Vostatka se vedl spor o samosprávný versus manažerský systém. Podle Kreutera samospráva je oprávněná v malých podnicích s jednoduchou strukturou, zatímco ve velkých podnicích se složitou organizační strukturou je samosprávný orgán realizovatelný jen formálně, avšak nemusí se chovat krátkozrace. Pro realizaci přichází v úvahu ten či onen model s potlačením svých nevýhod. Nutnost pluralistických forem podniku se ukázala jako jeden z mála závěrů, o kterých panovala dosti všeobecná shoda.

Příspěvek Mlčocha posuzoval alternativy socialistického podniku (Langeho tržní řešení, družstevní a samosprávnou variantu) z hlediska ekonomické racionality. Jako kritérium racionality použil optimální (efektivní) alokaci výrobních činitelů, jak ji definuje ekonomika blahobytu (technologická K-efektivita). Jde o kritérium v Paretově smyslu, které tehdy ještě v naší teorii nezdědománilo. K-efektivita je zcela indiferentní k hodnotícím soudům (ideologické povahy). Na půdě „čistě“ teorie není místa pro jinou účelovou funkci než zisk. Měli bychom, jak uvedl, konstruovat podnik s takovou vnitřní strukturou, aby zisk byl jeho předmětem motivace. Tomuto požadavku odpovídá podnik kapitalistického typu. Při určitých vnitřních vztazích může být zisk kritériem maximalizace, podmínkou samosprávného typu; nutně je však podmínkou jeho efektivního chování. Pokud Illyrie v tomto světle vyhlíží méně efektivní, oligopolní tržní situace na tom nic nemění. Ward ukazuje, že illyrijský oligopolista se nechová lépe než oligopolista kapitalistický. Jako „obhájece“ dokonalé konkurence vystoupil i Kouba: „... jde o analytický, modelový nástroj, který musí být východiskem každého ekonomického zkoumání“.

Achillovou patou všech koncepcí je dlouhodobé rozhodování, s čímž souvisí otázka kapitálového trhu. Dnes je nesporné, že nelze tuto otázku neřešit. Bez této instituce nelze hovořit o tržním mechanismu; stát nemůže převzít funkce, jež plní kapitálový trh (Klaus). Nutnost institucionalizovat kapitálový trh si začínají uvědomovat i jugoslávští ekonomové (návrh na předepsání klasické investiční funkce pro podnik z výnosů tohoto druhu). Bližší představy, jakou formu by měl kapitálový trh mít, kdo by měl být jeho subjektem, nejsou. Hovořilo se též o noetické hodnotě marginální teorie, trhu práce a míře jeho strnulosti aj.

Názorová shoda panovala jen v následujících bodech: a) v komplexu společensko-ekonomické situace je vytváření rad pracujících a samosprávy nejpřijatelnější a nejdůležitější cestou „uvolnění“ podniku s tím, že je třeba brát v úvahu možná úskalí s tímto řešením spojená; b) vedle podniků samosprávných musí existovat i podniky státní, družstevní a dokonce soukromé; c) problému racionality chování podniku je třeba věnovat zvláštní pozornost; shoda však není v tom, zda dominujícím kritériem této racionality musí být zisk (s vědomím všech omezení a celé řady „vedlejších“ účelových funkcí).

Ježek se střetl s Fišerou o pojetí metamorfózy přístupu k teorii mzdy: „vyplývá-li nová ‚metamorfozovaná‘ úloha mzdy z přenesení některých podnikatelských funkcí na mzdu, bude třeba vyjít z opačného hlediska a zkoumat, do jaké míry jsou tyto podnikatelské funkce slučitelné s vlastnostmi mezd, pohybem mzdové struktury a chováním příjemců mezd jako samostatných subjektů trhu práce ve vazbě na hospodářské výsledky podniku.“ „Skutečnost, že ve společnosti neexistuje vrstva lidí, vlastníků výrobních prostředků, kteří by byli nositeli podnikových zájmů, musí být tímto nositelem kolektiv pracovníků. Z tohoto hlediska požadavek Fišery metamorfozovat mzdu je výrazem souvislostí, do kterých bylo utváření mzdy postaveno novou ekonomickou soustavou“ (Ježek, 1967, s. 676). „Hledání odpovědi na otázku, co je základem velikosti důchodů pracovníků, by mělo znamenat jednak navázání a prodloužení kontinuity teorií, které dosud poli-

tická ekonomie k tomuto problému přinesla, a jednak by mělo znamenat obohacení o pohled z nových aspektů, které sebou přináší socialistické zboží hospodářství“ (s. 677).

Ve Fišerově a Ježkově zkoumání pokračovali Jüngling a Nachtigal příspěvkem „Rovnováha na trhu práce“, kde mzdou definovali jako specifickou tržní cenu práce. Jak o dva roky později napsal Netík (1969, s. 957), v r. 1967 „se používalo termínu ‚trh práce‘ opatrně, v učebnicích politické ekonomie nebyl uznáván vůbec, např. když uveřejnili [výše uvedení autoři] svůj článek, mohl vyjít v tomto časopise nikoliv jako stať, nýbrž pouze v části Diskuse.“ K diskusi mezi Fišerou a Ježkem o teorii mzdy se dvěma příspěvky o podnětech a antipodnětech k práci se vrátil J. Karl (1969), podle něhož „mnoho našich představ bylo založeno na našich přáních a nesprávných teoretických východiscích než na znalosti mechaniky fungování socialistické společnosti“ (s. 6).

Podle Netíka („Trh práce v socialistických podmínkách“, 1969) „se ztotožňuje uznávání tohoto trhu s uznáváním zbožího charakteru pracovní síly. Jeho zvláštnost je dána změněnou sociální strukturou. Trh práce dosud nebyl v naší literatuře analyzován a doceněn, podobně jako trh kapitálu (peněz). Této problematice se věnoval zejména Klaus. Význam trhu kapitálu i trhu práce je spjat se samostatností podniků jako tržních subjektů. Má-li se podnik chovat jako tržní subjekt, musí mít nejen možnost vkládat své peníze do výroby, na investice, na zvýšené mzdy apod., nýbrž musí mít možnost si tyto peníze půjčit nebo naopak uložit. Jestliže tyto možnosti nemá, může se stěží chovat jako tržní subjekt. Z porušení jak logiky direktivního, tak ekonomického modelu mohou vzniknout jedině škody. Nemůže-li si podnik uložit své peníze do banky nebo i do jiného podniku (např. formou akciové účasti) a má-li při tom určitou samostatnost při výrobě zboží, snaží se nutně umístit své peníze buďto investic nebo do zvýšení mezd, což nemusí být společensky efektivní. Takovýto vývoj si pak zpětně vyžaduje centrální direktivní zásahy v oblasti investiční a mzdové politiky, neboť může mít inflační vliv. Podobnost se situací v československém hospodářství není čistě náhodná. Takto je možno objasnit praktický význam nedílnosti všech tří složek trhu.“ „Teoreticky budiž rozpaky ekonomika, v níž je mzda primárně důchodem, nikoli nákladem. V čistě samosprávném, ‚illyrijském‘ systému Wardova typu by měl trh práce zřejmě podstatně odlišnosti a plnil by pouze některé funkce této instituce“ (s. 957).

Olmová rozebrala Myslivečkův článek o ekonomickém postavení družstevních podniků v socialistickém zemědělství. „Družstvo je určitou formou, která může být naplněna různým obsahem, tj. komplexem ekonomických vztahů“ (1967, s. 135). K tomu Mysliveček poznamenal, že „výsledek teoretické analýzy je adekvátní metodě, jíž k rozboru bylo použito. Olmová uvažovala o zemědělském družstvu v socialismu obecně, abstrahovala od podmínek, které ovlivnily vznik družstev a jejich ekonomickou charakteristiku. Je skutečně nemožné představit si takové postavení státního podniku, kdy – právě tak, jako u zemědělského družstva – budou otázky výroby, jejího zaměření, realizace apod. plně odvislé od rozhodování daného výrobního kolektivu? Jaké je zdůvodnění skutečnosti, že některé kolektivy výrobců v socialismu jsou vystaveny podnikatelskému riziku (včetně vlivu přírodních podmínek), zatímco jiné kolektivy jsou chráněny určitými zárukami? Bez (administrativních) tlaků zvnějšku ta známá podoba družstev jako převažující typ a v rámci celé vesnice by nemohla vznikat pouze na dané materiálně technické základně. Tlak (v podobě vlivu trhu na výrobce) nemá stejný dopad na všechny rolníky: cena produktu může být pro jednoho (malého) výrobce ztrátová, pro jiného (většího) naopak výhodná. A tak zatímco jeden výrobce bude hledat východisko v družstevní formě hospodaření, druhý tak činit nemusí“ (1967, s. 679, 682).

Ke statím Myslivečka (1966) a Olmové (1967) se vyjádřil Michajlov, podle něhož „při sporech o charakter našeho zemědělského družstva bývá rozhodujícím argumentem určitá funkce, kterou mělo nebo má družstvo plnit. Je-li specifikou družstva relativně větší ekonomická samostatnost, pak specifikou státního podniku musí nutně být relativně menší ekonomická samostatnost. Je-li však větší ekonomická samostatnost důležitým předpokladem pro vyvolání zájmu a úsilí pracovníků o efektivní výrobu, pak státní podniky odsuzujeme k zaostávání, neboť nemohou dosáhnout efektivnosti družstevní výroby. Konkrétní podobu družstva můžeme vysvětlit jen z jeho organického začlenění v ekonomické struktuře určitého socialistického systému“ (1968, s. 1032, 1034, 1038).

Podle Hlaváče a Vanera „společnost není jen souhrnem jednotlivců, ale je to soustava kolektivů, a to nejen relativně ekonomicky samostatných kolektivů, ale i určitých řídicích kolektivů, představujících bezprostředně celospolečenské zájmy. Dále zde existuje velká skupina pracovních kolektivů v nevýrobní sféře na různých úrovních“ (1967, s. 320). Podle [Josefa] Nikla ve stati o podnikovém vlastnictví „soustava řízení je budována na využívání regulovaného tržního mechanismu, který předpokládá relativní ekonomickou samostatnost podniků. Tyto principy se staly veřejným vlastnictvím. Vedle celospolečenského vlastnictví (kde došlo k nejvyššímu stupni zespolečnění práce) musíme uvažovat o existenci socialistického podnikového vlastnictví dílčích kooperací, ovšem v rámci celospolečenské ústředně plánovitě řízené socialistické kooperace. Krokem zpět proti Šikovu pojetí je stať Hlaváče a Vanera. Redukují vlastnictví na formu výrobních vztahů. Autoři však rozpoznávají, že nevystačíme se státním socialistickým vlastnictvím a formulují názor, že socialistické ekonomické vztahy vystupují ve formě skupinově společenského čili podnikově státního vlastnictví. Nejasné zůstává, kdo si prvotně přivlastňuje výsledky výroby, zda podnik či stát. Centrální ovlivňování je omezeno dosaženým stupněm poznání, takže v sobě nese prvky subjektivismu. Tato funkce je oslabována ekonomickým nebo administrativním monopolem oborových podniků a musí být posilována protimonopolními opatřeními. Vlastnictví v tzv. státním socialistickém sektoru není celospolečenským nebo státním vlastnictvím v tom smyslu, že společnost jako celek představovaná státem si přivlastňuje produkci těchto podniků. Stát by musel centrálně tuto produkci podnikům zpětně rozdělovat v podobě základních a oběžných fondů, mezd, neprodejných zásob i ztrát. Pak by podniky státního sektoru hospodařily na účet státu, což je dle dosavadních zkušeností nesprávné. V ČSSR muselo od toho být upuštěno. Můžeme je označit jako společenské podnikové vlastnictví v rámci celospolečenské plánovitě kooperace. Znamená to, že si socialistické podniky prvotně přivlastňují vyrobenou produkci jakožto nedílnou součást celospolečenské kooperace a odevzdávají jí část svého nadvýrobku“ (1967, s. 1082-1083, 1090).

Podle poznámky Velicha „ekonomické postavení podniku je podmíněno technicko-organizačním postavením podniku, stupněm koncentrace výroby a rozvoje společenské dělby práce a kooperace a konečně soustavou řízení. Pro objasnění vlastnické stránky ekonomického podniku postačí zaměřit se na třetí faktor, který v sobě relativně obráží oba podstatnější faktory, a proto ukazuje historickou stránku (změny) ekonomického postavení podniku. Změny rozhodování jsou procesem změn v realizaci formy vlastnictví, stupeň samostatnosti podniku vyjadřuje i stupeň jeho vlastnické samostatnosti. Společenské socialistické vlastnictví na dnešním stupni vývoje vystupuje jako smíšené státní a podnikové vlastnictví. Nelze podle platné právní úpravy usuzovat, jaký vlastnický vztah představují základní fondy národních podniků. Jestliže je to podnik, kdo rozhoduje o tom, co bude vyrábět, o struktuře své výroby a jejím rozsahu, o směrech prodeje svých výrobků a jiných ekonomicky významných činnostech, pak je to výrazem toho, že základní fondy se vlastnický realizují jako podnikové. Vlastnictví je funkce podnikání (Marx). Avšak rozbor hlediska, kdo rozhoduje – podniká, ještě nestačí k určení toho, kdo vlastní, protože je možné oddělení podnikání ve smyslu rozhodování o průběhu reprodukčního procesu od rozhodování ve smyslu přivlastňování si výsledků reprodukce. Jde o oddělení dvou stránek procesu rozhodování: stránky, která ukazuje, kdo rozhoduje, od stránky, která ukazuje, v čí prospěch se rozhoduje. V socialistickém (i kapitalistickém) hospodářství, kdy vzrostla úloha státu v ekonomice, má v určení vztahu podnikání a vlastnictví stále podstatnější význam politický faktor. V určení formy socialistického vlastnictví jsou mocensko-politické vztahy rozhodující. Určení formy vlastnictví podle kritéria ekonomického rozhodování může být plněji postiženo jen tehdy, jestli toto rozhodování je zkoumáno z obou jeho stránek, které jsou podstatné pro určení formy vlastnictví. Sjednocení či oddělení těchto stránek ekonomického rozhodování je podmíněno nejen ekonomickými faktory, ale především politickými. Obsah formy vlastnictví je možno odvodit ze způsobu ekonomického rozhodování, které je podstatným rysem podnikání. Nejdříve je nutno charakterizovat podnikání, abychom objasnili jeho vlastnickou funkci. Potom lze z již určené formy vlastnictví dělat nějaké závěry pro podnikatelskou činnost a také pro určení podnikatelských orgánů. V žádném případě však není mezi formou vlastnictví a podnikatelským orgánem takový vztah, aby bylo možno bez-

prostředně z formy vlastnictví vyvozovat konkrétní podobu podnikatelského orgánu podniku“ (1968, s. 788-790).

Opět se ozval Málek (1969), který vymezil rozdíl mezi právním a ekonomickým pojetím vlastnictví: „Otázka řízení a podnikání pojatých jako činnost, která je podniku imanentní, obnovila zájem o teorii ekonomického vlastnictví. Výsledné dispozice, jimiž ekonomické objekty do podnikové sféry vstupují a z ní vycházejí, manifestují totiž fakticky to, co bývá obsahem vlastnictví. K otázce řízení a podnikání přistupuje faktor zaměstnanecké reprezentace jako fenoménu kolektivního vlastnictví. Celospolečenského vlastnictví dosahuje společnost, ovládá-li reprodukční funkci integrované společenské práce, což se děje zvláště ovládnutím společenského produktu, národního důchodu a státního rozpočtu. Podnik je naproti tomu ekonomickým vlastníkem, pokud ovládá reprodukční funkci práce podnikové. Samostatným by bylo podnikové vlastnictví, které by nezáviselo na *ekonomickém prostředí*, lépe řečeno, pokud by na něm záviselo jen jako na nezbytném zprostředkovateli směnných hodnot, bez jejich odčerpávání. Prostor na podnik může působit živelně, je-li vyplněno mezivlastnickými tržními (směnnými i rozdělovacími) vztahy, v nichž se vlastnictví daného podniku vzájemně a neovládaně střetá s vlastnictvími podniků ostatních, jak je tomu v klasickém modelu soukromopodnikatelského systému. Dynamika vlastnictví daného podniku je výslednicí jeho vlastních kvalit i vnější živelnosti. Anebo na dané podnikové vlastnictví působí mimoekonomické prostředí *ovládané* – a vlastně tedy prostředí rovněž vlastnické. Ekonomické vlastnictví je protějškem živelnosti. V prvním případě uvažované podnikové vlastnictví tvoří ostrůvek ovládanosti v moři živelnosti, kterou představují všechna ostatní podniková vlastnictví. Ve druhém případě tvoří vlastnickou enklávu v prostředí vlastnictví širšího, společného všem podnikům. V čem však tkví onen kvalitativní rozdíl, který nedovoluje podnikovému vlastnictví splynout s vlastnictvím společenským? Východiskem je nesporně specifika práce. Optimální spojení specifické živé i zvěčněné práce vytváří podnikový organismus zapojený do systému společenské dělby práce jako její nezbytná složka, na které jsou ostatní složky i celek svým způsobem závislé a která proto vůči nim oplývá relativní výlučností. Proti momentu konkretizované dělby práce stojí zespolečenštění všech prací až do hodnotové anonymity, která je však pojitkem všech složek v celek společenské reprodukce, ať už živelné či ovládané (v celospolečenském vlastnictví). Namísto živelných horizontálních interakcí jako absolutního mechanismu na odstraňování chyb a nedostatků se uplatňují vertikální vlivy celospolečenské ekonomické intervence. Podniky se začínají lišit nejen dělbou práce, ale i vertikálními vztahy. Podniky, které je třeba dotovat, jsou závislé na celospolečenském vlastnictví, zatímco podniky rentabilní, které dotace umožňují, se tváří nezávazně. Tato divergence vertikálních mezivlastnických vztahů se jeví sama o sobě pro symbiózu obou vlastnictví více než pochybnou. Pouto vlastnictví celospolečenského s podnikovým spočívá ve spojení mezivlastnických vztahů vertikálních s mezivlastnickými vztahy horizontálními, tj. vztahy mezipodnikovými. Ty totiž zprostředkují i vlivy vztahů vertikálních (a to nejen dotačních) více či méně zprostředkované v celé ekonomické šíři. Jejich prostřednictvím se stává, že závislými na celospolečenském organismu jsou všechny podniky, nejen nerentabilní, bezprostředně dotované ze státního rozpočtu, ale nepřímí i ty, které svou rentabilní existenci nutně opírají tak či onak o podniky ostatní, včetně dotovaných, protože jsou jejich přímými nebo nepřímými dodavateli či odběrateli. Potřeba reprodukovat heterogen společenské dělby práce jako homogen vytvořila horizontální mezivlastnické vztahy jednotlivých podniků jako vztahy integrační, umožňující celek společenské reprodukce, ať již živelné nebo ovládané, což záleží na míře intervence vztahů vertikálních. Vertikálně horizontální systém tvoří symbiózu celospolečenského vlastnictví s vlastnictvím podnikovým. Celospolečenskému v podstatě přísluší ovládat mezivlastnické *prostředí* enklávních vlastnictví podnikových tak, aby podniky autonomně rozvíjely ovládnutí reprodukční funkce své práce a aby byl zároveň optimálně ovládnut systém celospolečenské reprodukce. Specifickým momentem vertikálně horizontální polarity – a zároveň pouta – této vlastnické symbiózy je základní jmění vložené do podniku společností. Tato minulá zespolečenštěná práce, sama o sobě statická, nezakládá ekonomické vlastnictví. Ale ve spojení se živou prací podnikovou se dostává do pohybu a spolupodmiňuje vlastnickou symbiózu“ (s. 839-840).

V 17. ročníku PE kromě příspěvků o organizaci řízení společnosti (Gorupič, 1969), „Příspěvků k otázkám analýzy důchodové pozice podniků (oborů)“ (Fogl, 1969) a poznámky „Makroekono-

mická rovnováha a zainteresovanost na hrubém důchodu“ (Karas, 1969) se zdá být nejvýznamnějším příspěvkem stať o chodu hospodářství (Malypetr, 1969), podle něhož „je nesporné, že na situaci národního hospodářství má podíl nedostatečný předstih ekonomického výzkumu. Zde se zabývá hospodařením národních podniků a trhem výrobních prostředků, odkud je třeba začít odvíjet řešení... Půjde o důslednější řešení zejména v otázkách působnosti trhu, volnosti podnikového rozhodování a plnější ovladatelnosti chodu hospodářství jako celku z centra, při zajištění dlouhodobých kritérií činnosti podniků a hmotné zainteresovanosti. K dalším principům nové soustavy, které by se zdály být alternativním návrhem narušovány, se ještě později vrátíme. K tomu, aby tržní mechanismus plnil na všech úsecích funkce, které od něj v podmínkách socialistického hospodářství očekáváme, je především zapotřebí, aby ceny faktorů výroby byly výsledkem určité formy trhu. Existence takového trhu se může stát součástí centrálního (nikoli direktivního) řízení za předpokladu, že hlavním prodávajícím by byl stát jako reprezentant celospolečenských zájmů a kupujícími by byly podnikající organizace reprezentující skupinové zájmy. **Snad by bylo přesnější hovořit o pronájmu**“ (s. 238).

Rozvíjení tohoto směru úvah v tomto ročníku bylo uzavřeno statí Ernsta „Teorie podniku (firmy) a jeho motivace na rozcestí“ (1969, č. 12), podle něhož „ekonomická teorie, která chce být ‚praktickou‘ teorií, tj. být k něčemu a někomu užitečná, což otevírá možnosti k ověření a rozvíjení jejích hypotéz, se zřejmě nemůže vyhnout zkoumání subjektů, které se pohybují na scéně hospodářského života. Musí tedy věnovat pozornost chování a rozhodování ekonomických subjektů a podmínkám a příčinám, které toto chování ovlivňují. Pokusme se nyní sledovat aplikaci obecných postulátů teorie motivace jednak v Marxově koncepci, jednak v kritice tradiční teorie firmy. Marx charakterizuje hybnou sílu kapitalistického podniku jako snahu o dosažení zisku nebo snahu o maximalizaci zisku apod. Tam, kde jde o přesné vymezení cíle podnikatele, např. při analýze problematiky rovnováhy v ekonomice, typu ceny apod., tam pracuje s pojmem míry zisku. Dnes někteří ekonomové docházejí s ohledem na kritiku tradiční teorie firmy k tomu, že realističtějším konceptem cíle firmy by byla míra zisku. Objektivně je obecným cílem (kapitalistického) zbožího výrobce snaha o maximalizaci (optimalizaci) poměru jeho důchodu k jeho nákladům. Důchod chápeme jako přebytek tržeb nad náklady, přičemž i sám obsah kategorie nákladů závisí na konkrétním sociálně ekonomickém postavení určitého subjektu, ke kterému se vztahuje. Výraz maximalizace zisku, který je dán rozdílem tržeb a nákladů a bývá interpretován buď jako maximalizace tržeb při daných nákladech anebo minimalizace nákladů při daných tržbách, nevyjadřuje totiž adekvátně skutečné ekonomické podmínky, kdy žádná z obou veličin není konstantní, ale dochází k jejich současnému pohybu a vzájemnému ovlivňování, což je právě vyjádřeno v maximalizaci jejich poměru, který ukazuje dynamiku důchodu na jednotku zálohovaných nákladů (kapitálu). Marxovo pojetí cíle kapitalistického podnikatele jako míry a nikoliv pouze masy zisku bylo v souvislosti s tím, jak vymezoval podmínky rovnováhy v ekonomice, podepřeno i existencí různého organického složení kapitálu v různých odvětvích a tedy i různým množstvím zálohovaného kapitálu v poměru k vytvořené nadhodnotě. Formulace cíle kapitalistického podniku jako maximalizace zisku není podle našeho názoru udržitelná a realistická ani pro podmínky, kdy by existoval stejný kapitálový vklad u všech podnikatelů (D. Dubravčič). Tento předpoklad nevyjadřuje současnou dynamiku a vzájemnou závislost obou faktorů, na nichž závisí výše zisku. I dnešní praxe ukazuje, jak např. prostý zbožího výrobce v oblasti služeb apod. váží, nakolik efektivní je jeho práce přes čas nebo v neděli a ve svátek, porovnává s tím výdělek při normální pracovní době a podle toho mění input své pracovní doby i její intenzity. Většina ekonomů se omezuje v diskusi o cíli podniku na názor, že tímto cílem je pouze maximalizace zisku. Tento fakt nemohl nepříznivě neovlivnit také přístup těchto ekonomů k vymezování cíle socialistického podniku. Většinou se přitom hovoří o maximalizaci zisku nebo hrubého důchodu jako o cíli podniku obecně, ačkoli jde jen o dílčí pohled na motivaci podniku, spjatý se statickými podmínkami. Z diskusních závěrů tohoto dílčího pohledu se pak činí obecný, pesimistický závěr o neefektivnosti ‚ilyrijského‘ či ‚kolektivistického‘ podniku“ (1969, s. 1078-1079).

Čtenáři se také mohou ještě seznámit s výsledky a metodami sociologického výzkumu podnikových rad pracujících (Barta, 1969). Podle něj „většina dotázaných ve všech skupinách souhlasí s všeobecným zakládáním rad pracujících. Míra souhlasu se však liší. Nejvyšší je u předsedů rad

pracujících a jen o málo nižší u předsedů závodních výborů. Naproti tomu zhruba pětina až čtvrtina podnikových ředitelů a předsedů CV KSČ nepodporuje vytváření rad pracujících jako instituce závazné pro všechny podniky. Respondenti z jiných odvětví národního hospodářství než z průmyslu vyjadřují svůj souhlas se zakládáním rad o stupínek silněji než dotázaní z průmyslu, což je patrné zejména u předsedů stranických organizací. Výsledky šetření při všech problémech a nevyřešených otázkách, na něž poukázalo, můžeme považovat za povzbudivé“ (s. 705-706).

Kreuter v článku „Ke vztahu oligopolní struktury ekonomiky k ekonomickému růstu“ konstatoval, že „1. statická analýza chování oligopolního podniku neopravňuje k závěrům, že oligopolní tržní struktura bude mít méně pozitivní vliv na růst než konkurenční tržní struktura, 2. v oligopolizované ekonomice existuje vnitřní mechanismus stimulování ekonomického růstu i v krátkodobé situaci, který může kompenzovat negativní vliv strnulých oligopolních cen na rozdělování důchodů. Tento mechanismus vyplývá jak z tendence velkých podniků k expanzi a nerespektování běžné poptávkové situace, tak i z té skutečnosti, že oligopolní tržní struktura převládá v celé ekonomice, 3. oligopolní tržní struktura je důležitým faktorem dlouhodobého ekonomického rozvoje, protože umožňuje realizaci technicky a ekonomicky nejnáročnějších inovací, které by konkurenční tržní struktura neumožnila“ (1970, s. 36). „Podstatné na funkci soudobého oligopolního mechanismu je právě to, že velké firmy uvažují v dlouhodobém horizontu, a proto také v ekonomice počínají i v krátkých obdobích výrazně vystupovat na povrch ty síly, které určují její dlouhodobý rozvoj“ (1970, s. 36).

Črtu o harvardských ekonomech uveřejnil M. Stádník. Další dvě pokračování byla již záležitostí XVIII. ročníku. Čtenáři byli informováni o vztahu některých významnějších ekonomů k územně ekonomické problematice (Stehlík), o urbanismu a prostorové ekonomice v USA (Zbořil), o založení Ústavu světové ekonomiky ČSAV v Praze v květnu 1969 (Tauchman), o diskusi v týdeníku Der Volkswirt o konjunkturních cyklech a jejich ovládnutí (Zlámal), o zkušenostech ze zavádění ekonomické reformy v Maďarsku (Csikós-Nagy), o výsledcích srovnání životní úrovně obyvatelstva v ČSSR, NSR a Rakousku v letech 1954 – 1965 (Kociánová) a o Letní škole pro mladé ekonomy ze socialistických zemí k otázkám teorie soudobého kapitalismu v červnu 1968 na Zvíkově (Klausová- Gúrlíková).

V tomto ročníku lze najít recenze publikací P. F. Druckera *Podnikové řízení a hospodářské výsledky* (Velich), I. Rendeka *Optimální plán* (Vepřek), *Zemědělství v ekonomickém rozvoji. Od analýzy k prognóze* (Goulli), G. Adlera-Karlssona *Western Economic Warfare 1947 – 1967. A Case Study in Foreign Economic Policy* (Olšovský), J. Součka aj. *Metodologie makroekonomických projekcí a její aplikace na podmínky ekonomického růstu ČSSR* (Habr), J. J. Servan-Schreibera *Le défi américain* (Ježek), *Statistické ročenky ČSSR 1968* (Nachtigal), G. Myrdala *Asian Dramat: An Inquiry Into the Poverty of Nations* (Schmidt), *Úvodu do hospodářských dějin* (Faltus), J. Mervarta *Cenová politika a tržní mechanismus* (Morkovin), F. Kutty *Člověk – práce – technika* (Ruffert), M. J. Lemeševa *Mezotrasleavyje svjazi selskogo chozjajstva* (Nikl), K. P. Hensela aj. *Die sozialistische Marktwirtschaft in der Tschechoslowakei* (Kosta), *Ekonomické statistiky* (Češka), D. Petziny *Autarkiepolitik im Dritten Reich – Der nationalsozialistische Vierjahrplan* (Čížkovský), J. Schermera *Prognostika, věda, plánování* (Fišer), J. Sereghyové *Model řízení a problémy v oblasti mezinárodních ekonomických vztahů* (Štrébl) a *Stručného hospodářského vývoje Československa do roku 1955* (Lehár).

V tomto roce zveřejnili autoři ještě články o stabilizačních účincích fiskální politiky (Izák), pozemkové rentě v podmínkách státního intervencionismu (Michek-Havránek), hospodářské diferenciaci v československém zemědělství (Choma), devizovém trhu, měnovém kurzu a devalvaci v pojetí Fritze Machlupa (Strnad), ocelářském průmyslu Japonska (Machač), zemědělské důchodové politice (Divila-Goulli-Záhlava), růstových aspektech vnějších ekonomických vztahů ve světle Heckscher-Ohlinova teoremu (Ondráček), předpokládaném vývoji osobní spotřeby zemědělského obyvatelstva (Matoušková), cenovém modelu v kultuře

(Adamíček), rozvoji zemědělství a technickém pokroku (Keil), teorii mezinárodního obchodu (Tauchman), vztahu československých a zahraničních obchodních cen (Štouračová), mezinárodních měnových vztazích v anglosaské ekonomické teorii (Strnad), terciárním sektoru a ekonomickém růstu (Brdek), teorii ekonomického času (Hrubý), optimalizačním modelu národního hospodářství (Bernovský-Vaner), meziodvětvovém transferu zemědělských odborníků (Rubík), změnách ve struktuře dělnické třídy v kapitalistických zemích a demokratické alternativě (Hiršl), agregátním zkoumání účinnosti fungování národního hospodářství (Kalina) [na nějž reagoval Nachtigal statí „Ke Kalinovým úvahám o agregátním zkoumání účinnosti fungování národního hospodářství“], efektivnosti vědeckotechnického rozvoje (Kocman), problémech jugoslávského zemědělství po hospodářské reformě (Divila-Záhlava), neoklasické a keynesovské analýze trhu práce (Netík), multiplikátoru v reálné (direktivní) ekonomice (Rybáčková-Klacek), kritériích efektivnosti rozvojových investic z hlediska zahraničního obchodu (Benda), mezinárodní mobility pracovních sil v západní Evropě (Soukup), koncepci zemědělské politiky (Divila-Goulli-Záhlava), podmínkách vnější rovnováhy v hospodářském růstu (Ondráček), multiplikátoru a hospodářské politice (Rybáčková), komparaci ekonomických systémů na příkladu kritiky teorii industriální společnosti (Jakš), determinaci mezd z hlediska vývoje mzdových teorií (Ježek), využití statistických metod k analýze vlivu úvěrové politiky na stabilitu měny (Pavelka) a o vnitřních a vnějších aspektech vývozu kapitálu z USA (Ondrouch).

Rok 1970

Redakční rada a redakční kruh ve výše uvedeném složení zabezpečoval vydávání XVIII. ročníku časopisu do května 1970. Obsah časopisu byl rozčleněn podle obálky jednotlivých čísel na State, Diskuse, Konzultace, Přehledy, Z vědeckého života, Poznámky, Informace a Recenze a Knihy zaslané redakci. Celoroční obsah byl rozdělen odlišně na Pojednání, Z vědeckého života a Recenze. Vydavatel a periodicitu vydávání časopisu se nezměnily. První číslo šlo do tisku 18. 11. 1969 a vyšlo v lednu 1970, poslední číslo bylo předáno do tisku 21. 10. 1970 a vyšlo v prosinci téhož roku. Předplatné za 1148 stran tohoto ročníku PE bylo stanoveno na 72 Kčs, ale zahraniční předplatitelé museli zaplatit více: 10 USD, případně 4,3,7 GBP, zřejmě díky stoupajícímu zahraničnímu ohlasu. Čs. koruna posilovala a export myšlenek ekonomů do devizové ciziny se stal lukrativnějším.

Redakční rada projednala na své schůzi dne 16. ledna prohlášení ekonomů ČSR ke konsolidačnímu programu KSČ a ztotožnila se s ním. „Pro časopis jsou čínnem tvůrčí teoretické příspěvky, a proto redakční rada bude usilovat, aby ještě více než v minulosti časopis přinášel pojednání, jež budou rozvíjet teorii marxistické politické ekonomie a analyzovat aktuální problémy socialistické ekonomiky. Otevíráme stránky časopisu všem autorům s výzvou, aby v duchu prohlášení napomohli k tříbení vědecké pravdy v odborně fundovaných diskusích a svými příspěvky rozmnožovali přínos českých a slovenských ekonomů k tvůrčímu rozvoji ekonomické teorie“ (s. 100). Tato výzva i níže uvedené prohlášení ekonomů byly publikovány v druhém čísle, které bylo dáno do tisku už 16. prosince 1969.

V „Prohlášení ekonomů ČSR ke konsolidačnímu programu strany“ se říká: „V době, kdy vedle strany vyzývá komunisty a občany k angažovanosti při realizaci květnových a zářijových dokumentů ÚV KSČ, chceme vyjádřit podporu politickému kursu konsolidace společenského života. Vyjadřujeme svůj názor kolektivně proto, že individuální postoje se jen pomalu přeměňují v obecné hnutí. Jako teoretičtí pracovníci v oblasti ekonomie a řízení, kteří svou práci a svůj zájem nemohou a nesmějí odtrhnout od hospodářské praxe, vítáme přístup vedení strany k odstranění nedostatků a napětí v hospodářství. Při úsilí strany a aktivitě pracujících lze urychleně překonat vleklou krizovou situaci, nedůstojnou potenciálu naší země a jejího lidu. Vítáme, že nejbližší plénum ÚV KSČ rozhodne o dalších krocích k hospodářské stabilizaci. Většina socialistických států hledá způsoby, jak zvýšit efektivnost a pružnost ekonomik, jak otevřít cestu vědeckotechnické re-

voluci a s ní spojené racionální integraci a proudy hospodářsky výhodných změn. Každá země, vycházejíc ze společných principů a reálných předností socialismu, volí konkrétní orientaci s ohledem na optimální využití svých zdrojů, rozšiřuje své zapojení do mezinárodní socialistické dělby práce i do světového hospodářství. Tak posiluje i hospodářský potenciál socialistického táboru. To je smyslem probíhajících ekonomických reforem, opírajících se o leninské pojetí ekonomické racionality. Pokusy o zdokonalení socialistického systému řízení v Československu v letech 1958-1959 a 1965-1969 neměly úspěch proto, že jejich realizace se neuskutečnila v duchu záměrů, schválených stranickými orgány. Další příčiny naznačily poslední dokumenty ÚV KSČ. Hospodářské ozdravení vyžaduje marxistickou politickou koncepci. Tento předpoklad nebyl po delší dobu splněn. Chybějící koncepce věcných a strukturálních problémů hospodářství je dalším důvodem neúspěchů hospodářské politiky. Pokládáme za svůj úkol přispět k vypracování hospodářskopolitické orientace a ekonomické reformy, odpovídající marxisticko-leninským postupům a ekonomickým, politickým i společenským podmínkám. Centrální plánování, opřené o koncepci rozvoje a využívání zbožně peněžních vztahů, pokládáme za základ systému řízení socialistické ekonomiky. Došlo k podcenění plánování v ekonomické teorii a dokonce i k oslabení úlohy centrálního plánu. Plánování může celkový vývoj ovlivnit tím účinněji, čím více staví na všestranném zdůvodnění reálných cílů a čím více využívá takových forem tvorby a realizace plánů, které zainteresují podniky na racionálním hospodaření a rozumné míře samostatné iniciativy a aktivity. Zainteresovanost a ztotožnění se se společenskými cíli povzbuzují iniciativu. Vytvořit prostor pro iniciativu a zájem podniků na inovacích a na účelné racionalizaci řízení a výroby je jednou ze základních úloh státního plánu. Inflační tlaky vyžadují restriktivní politiku a zesílené státní zásahy. V takové situaci je žádoucí vyvarovat se forem řízení, které vytvářejí atmosféru vzájemné apriorní nedůvěry mezi centrem a podniky a vedou k zakrývání rezerv. Proto oceňujeme úsilí vedení strany založit důvěru lidí i podniků ve stát a důvěru státu v občany a podniky. Zkušenosti ukazují neshodnou orientace na systém řízení, který by mechanicky podchycoval stejnyými organizačními formami a instrumenty všechny podnikatelské činnosti, od energetiky až po místní řemesla. Dnes je žádoucí cesta diferencovaných přístupů k jednotlivým oblastem hospodářského života, k oborům i podnikům. Hospodářská politika nemůže reagovat stejně, dochází-li k napětí nebo plynulosti či přebytku buď jednotlivých oborech nebo v celém národním hospodářství. Ve spolupráci se slovenskými ekonomy chceme se podílet na rozpracování formulace federace v rozvoji jednotné československé ekonomiky. Kritický vztah k vlastní práci a její hodnocení z hlediska politické aplikace čeká i ekonomickou frontu. Toho je možno dosáhnout diskusí s přihlédnutím k názorům usilujícím o zdokonalování socialistické ekonomiky i vysokou společenskou a politickou odpovědností. Odmítáme politické postoje O. Šika, zejména vyjadřované v zahraničí, a považujeme za žádoucí zhodnotit vývoj jeho názorů. Je v zájmu ekonomické vědy odlišit, co z toho, co se v nedávném období vydávalo za tvůrčí rozvoj ekonomické teorie socialismu, je vědeckým přínosem a co je produktem deformací této teorie, co bylo zkresleno povrchní propagandou či co bylo ovlivněno politickým avanturismem či dogmatismem. Odmítáme názory, které zaměňují teoretické názory a závěry s návodem na praktická řešení a podceňují celou oblast vědecké a odborné aplikační práce, zejména pro řešení perspektivních potřeb. Odmítáme apolitické a ve svých důsledcích škodlivé postoje, které přehlížejí nebo oslabují politický vliv na ekonomické otázky. Autonomní právo politických rozhodnutí o závažných společenských problémech při volbě různých ekonomických alternativ patří k vedoucí úloze strany a nezbytné funkci státu při řízení hospodářství. Vědecká pravda se tříbí v odborně fundovaných diskusích a též v konfrontaci protichůdných názorů. Diskuse o stavu hospodářství, o hospodářské politice a systému řízení mají společenský dosah. Pro politické rozhodování mohou být užitečné jen propracované alternativy, které je užitečně prověřit zkušenostmi praktických pracovníků jak ze státní správy, tak i podnikohospodářské sféry. Teoretického pracovníka nesmí sebesvůdnější 'objev' zbavovat odpovědnosti, chce-li jeho aplikaci prosazovat v praxi. Proto i teoretičtí pracovníci musí přihlížet k tomu, zda jsou v dané situaci vytvořeny podmínky, aby teoretické záměry mohly být racionálně aplikovány. Neztotožňujeme se s těmi, kteří při probíhajícím tříbení postojů k současnému politickému vývoji v naší zemi se rozhodli stát stranou. Toto prohlášení považujeme zároveň za výzvu ekonomům, aby dali všechny své síly a schopnosti k uskutečnění programu naší strany. V soula-

du s míněním řady ekonomů – a jsme přesvědčeni, že převážné jejich většiny – chceme vyjádřit odhodlání a snahu přispět k rozvoji čs. ekonomiky pod vedením ÚV KSČ a jeho předsednictva v čele s G. Husákem“ (s. 97-99).

Jediný Turek ve stati „Závislost důchodu na efektivnosti, parametrické prostředí a ekonomická reforma“ odmítl odpovědnost ekonomického výzkumu za dosavadní průběh ekonomické reformy. Podle něj „v dokumentech, jimiž strana a vláda přijímala zásady nové soustavy řízení, se klade důraz na dva principy, které měly přivodit zásadní změnu předreformní situace: podniky si na sebe musí vydělat a musí žít v náročném prostředí. Tři roky po přijetí zásad nové soustavy jsme ještě hodně daleko od uskutečnění obou uvedených principů. Někde musí být chyba. V chování obou hlavních partnerů – centra i podniků – převládala setrvačnost z minulosti: vyjednávání o podmínkách determinujících důchodovou pozici podniku. Velmi málo se tak změnilo i na nízké parametrickosti prostředí, zděděné z direktivního systému. Podniky to vycítily a orientovaly se na to. Při tom některé společensky škodlivé efekty těchto snah byly hlubší než v direktivním systému. To byl významný inflační faktor. Jelikož neexistovala iniciativní činnost centra, jež by energicky stanovila režim odbourávání různého druhu důchodového přilepšování, zůstala iniciativa na podnicích, které dokázaly ovlivnit dotační a daňovou politiku podle svého zájmu“ (s. 609, 620).

„Většina podmínek úspěchu byla v řadě materiálů i v teoretických pracích včas formulována. Závažná meze byla v nerozpracovanosti otázky podnikatelského rizika a s tím související otázky postihů za neúspěch podnikání. Toto je na jedné straně nezbytná podmínka rovnováhy systému, střídlivosti investičního rozhodování, správné funkce úvěrového systému, na druhé straně problém sociálně choulostivý. V přípravě reformy se obešel, a to se projevilo na účinnosti ekonomického systému. V přípravách se nedocenil také etický aspekt snahy vytvořit závislost podnikových důchodů na efektivnosti. Tím nechci tvrdit, že princip závislosti podnikových důchodů na efektivnosti je nutno z etických důvodů zavrhnout; myslím však, že problém, jaká porce neúspěchu má dopadnout na prostého pracovníka podniku a jaké by měly být případné kompenzace, není dosud uspokojivě dořešen. V tom je také jeden ze zdrojů rezistence proti zavádění ekonomické racionality. Racionálně uspořádané a ovládané ekonomické mechanismy mohou poskytovat některé dobré služby a k takovým patří i mechanismus založený na závislosti důchodů na efektivnosti. Výsledky posledních let při snaze oživit takový mechanismus v naší ekonomice by neměly být důvodem k jeho zavržení“ (Turek, s. 621-622).

Přes výše uvedené ztotožnění redakční rady s G. Husákem nejprve zmizel z frontispisu obálky redakční kruh (č. 7, které šlo do tisku 29. 5. 1970). V osmém čísle, které šlo do tisku 23. 6. 1970, se lze tamtéž dočíst složení nové redakční rady, v níž kromě Taťány Olšovské (výkonný redaktor), Imricha Rubíka a Zdeňka Tlustého nezůstal z dosavadní redakce nikdo: Vítězslav Soural (vedoucí redaktor), Květoslav Roubal (zástupce vedoucího redaktora), Jiří Dvořák, Antonín Chyba (dříve oba redakční kruhy), Antonín Kerner, Jaroslav Krojher, Miroslav Křížek, Miroslav Rosický, Josef Tauchman, Jaroslav Vejvoda, kterou ještě o něco později doplnil Václav Šedivec (č. 10, dáno do tisku 9. 9. 1970).

Jménem redakční rady PE se Imrich Rubík rozloučil v nekrologu s Júliem Bránikem [mimo jiné ředitelem Výzkumného ústavu financí, členem KSČ od roku 1930], který zemřel 27. 8. 1970 ve věku 62 let: „J. Bráník se vždycky ujímal slova k ožehavým problémům, aby se je snažil konstruktivním způsobem zodpovědět. Za důkaz může posloužit jeho studie v Ekonomickém časopisu v roce 1968, v níž podrobil kritice metodiku výpočtu národního důchodu v socialistických zemích. Usiloval přitom o uznání práce, vynaložené v terciární sféře za produktivní práci“ (s. 957).

Je možná trochu symptomatické, že v duchu uvedeného prohlášení ekonomů se v osmém čísle objevil úvodník Háby „Lenin a současné pojetí socialismu“. Ješ-

tě předtím časopis zveřejnil příspěvek Soukupové „Lenin a marxistická teorie sou-
dobého kapitalismu“ (č. 7). V dalších číslech si čtenáři mohli osvěžit své znalosti
Leninova díla četbou úvodníků Hronovského „Lenin o základních rysech socia-
listické ekonomiky“ (č. 9), Rumlera „Aktuálnost Leninovy teorie monopolního ka-
pitalismu“ (č. 11) a Křížka „K otázce periodizace ekonomického vývoje socia-
lismu“ (č. 12), které vycházely z jejich vystoupení na konferenci VŠE v Praze
uspořádané ve dnech 13.–14. 4. 1970 u příležitosti 100. výročí narození V. I. Lenina
(Hába, Křížek), případně 23. 4. 1970 na zasedání, pořádaném EÚ ČSAV a Vědec-
kým kolegiem ekonomie ČSAV k 100. výročí narození téhož koryfeje marxismu-
leninismu (Rumler, Hronovský).

5. Spor o inflaci 1970

V duchu Prohlášení ekonomů ČSR se předmětem úvah teoretiků stala starost o
stabilizaci, resp. o inflační tlaky. Do této diskuse se koncentrovaly náměty k řešení
vztahu podniků a centra, vztahu politiky a ekonomiky a chování podnikové sféry.
Téměř předvídavě byla těmto otázkám věnována většina statí v prvním čísle toho-
to ročníku, které lze považovat za teoretický úvod k dalším úvahám: „K problema-
tice stabilizační politiky“ (Janda), „Pokus o komparaci kvantitativní teorie peněz a
keynesovské makroekonomické teorie“ (Klaus), „Úloha peněz v klasických a key-
nesiánských modelech“ (Izák).

Tato diskuse začala již v roce 1968, kdy úvodní stať k 11. číslu „Inflační nerovnováha na trhu
spotřebních předmětů“ od J. Klacka a V. Klause rozebírala „zjednodušení“, které „spočívalo v za-
nedbání efektivní poptávky a ztotožnění socialistické ekonomiky s ekonomikou nabídkového
typu, v nichž nemohou být přebytná (nedostatečná) poptávka, ladem ležící peněžní aktiva oby-
vatelstva a podniků na straně jedné, výrobní a odbytové zásoby na straně druhé, fronty před ob-
chody, černý trh, spekulace a cenové eskamotérství s nedostatkovými materiály, náhradními díly
a řadou spotřebních předmětů, obtíže doprodeje, ničení zbytečných výrobků, případně jejich vý-
voz do zaostalejších zemí. Nepřipouštělo se, že by si spotřebitelé, investoři nebo stát mohli roz-
mýšlet, zdali koupí či nekoupí nyní nebo až za nějakou dobu, případně použijí své prostředky nebo
požádají o spotřebitelský, investiční nebo státní úvěr (deficitní financování bylo běžnou akcí naše-
ho státu), čímž dochází k odklonu od původní efektivní poptávky, která vycházela z určitého stavu
ekonomiky. Opomenutí těchto momentů vyplývá z neexistence kategorie, ve které se tyto poru-
chy projevují, ekonomické ceny. K těmto poruchám mohlo dojít proto, že vedle ceny chyběl zá-
kladní stabilizační nástroj skutečné ekonomiky – peníze. V čs. ekonomice existuje nákladový typ
ceny, protože změna cen při tržní nerovnováze je výjimečným způsobem řešení. Tento typ inflace
je zakrýván a interpretován jako inflace vznikající z přebytné poptávky, což implikuje požadavek
odčerpání přebytné poptávky obyvatelstva. Mzdy do konce roku 1967 nerostly rychleji než
produktivita práce, ale to se může vzhledem k důchodovému postavení podniků stát, bude-li za-
veden samosprávný systém. Analýza potvrzuje tezi o celkové globální rovnováze (při nerovnová-
hách strukturálních) na trhu krátkodobých spotřebních předmětů a tím i o přeceňování
probíhající inflace, jejíž kořeny podle našeho soudu je třeba hledat na trhu výrobních prostředků,
zvláště pak na trhu investic. Inflační nerovnováha není takového typu a takového rozsahu, že by
bylo třeba tuto nerovnováhu, resp. přebytnou poptávku likvidovat nějakým násilným způso-
bem (měnovou reformou apod.). Dočasně volná peněžní aktiva obyvatelstva jsou normálním sta-
vem aktiv industriální společnosti. Z tohoto hlediska nemusí být obyvatelstvu násilným
způsobem odejmuty (a to ani nebereme v úvahu otázky politické a sociální). Tato peněžní aktiva a
forma, ve které se vyskytují, jsou hrozbou rovnovážnému fungování ekonomiky. Za nevhodnou
považujeme strukturu držby těchto peněžních aktiv. Aktiva obyvatelstva mohou být držena v růz-
ných formách, které se liší stupněm likvidnosti peněžních aktiv, a tím i zároven stupněm ohrožení
tržní rovnováhy. Veškerá aktiva jsou v peněžní ekonomice držena v souladu s jejich budoucím po-
užitím v různých formách: od peněz přes různé formy bankovních vkladů s odlišnou mírou likvid-

nosti až k cenným papírům (obligacím, dluhopisům), u nichž je míra likvidnosti (nebezpečí použití aktiv na trhu zboží) omezená. To by předpokládalo existenci peněžního trhu, který by zadržoval část aktiv a tím by převáděl část peněz z peněz transakčních, tj. pasivních peněz na trhu zboží, do peněžních bilancí, které vystupují na trhu peněz, nijak bezprostředně neovlivňují rovnováhu na trhu zboží a představují držbu peněz jako aktiv, jako majetku, který vyplývá z jiného chápání funkce spotřeby. Peněžní trh by musel být institucionalizován a přijímán potenciálními jeho účastníky. Svou funkcí může splnit za předpokladu, že bude fungovat, což znamená, že bude držitelům peněžních aktiv stále zabezpečovat možnost přeměny držby aktiv podle jejich požadavků. Naše veškeré peníze jsou transakční, to znamená, že se vyskytují pouze na trhu zboží, tj. v celém svém rozsahu ohrožují jeho rovnováhu. Navíc ještě jich je více, než kolik by trh zboží vyžadoval, takže je třeba je převést na trh peněz, aby neohrožovaly stabilitu trhu zboží na straně jedné, ale zároveň aby zůstaly v majetku jejich původních držitelů. Pro vznik peněžního trhu je nezbytná existence cenných papírů, protože peněžní aktiva na bankovních kontech a vkladních knížkách jsou stále ještě dočasně ladem ležící peněžní prostředky, které mohou být kdykoli a okamžitě použity na nákup zboží. Jednotlivec může prodat i cenné papíry a směniti je za likvidní aktiva. Avšak co může jednotlivec, nemohou udělat všichni držitelé cenných papírů, takže jednotlivec může prodejem svých cenných papírů získat „nebezpečné“ likvidní aktiva jedině na úkor jiného účastníka peněžního trhu. To je ukázka stability ekonomického systému, která je zajištěna pomocí peněžního trhu, fungujícího jako vestavěný stabilizátor. Proto považujeme peněžní trh za podmínku stability socialistické ekonomiky našeho typu. Peněžní trh chápeme odlišně než jak jej chápou, slovně přiznávají a fakticky odmítají přední ekonomové nové soustavy [Horálek, Kožušník, Sokol, Turek]. A jak by mohl tento peněžní trh vznikat? Je třeba vytvořit cenné papíry, vydávané různými ekonomickými subjekty (hlavně státem), je možné vydávat státní dluhopisy – které stát už dávno vydávat měl, protože státní dluhopisy by byly cestou financování státního dluhu a deficitního státního rozpočtu – a zároveň tím i jiné cenné papíry – bankovní, podnikové, stavební losy atd. Vzhledem k dlouhodobému deficitnímu financování měl stát vydávat dluhopisy ex ante. Neučinil-li to, může to udělat ex post. Není to nic jiného než státními orgány zamyšlené sestavování státního rozpočtu ve formě přebytku (ekonomický efekt by byl stejný), navíc v případě státních dluhopisů by sociální a politický dopad byl nepochybně příznivější. Nešlo by totiž o nenávratné odčerpání peněžních aktiv obyvatelstva, ale o dobrovolnou změnu likvidity peněžních aktiv obyvatelstva. Vypsání státních a jiných druhů veřejných půjček by tak velmi lehce vytvořilo předpoklady pro existenci peněžního trhu a tím i pro stabilitu ekonomiky a jejího růstu“ (1968, s. 989, 991, 998-1000).

Zdůvodnění tohoto návrhu podal v následujícím čísle Klaus v poznámce „Je ekonomika peněžní nebo reálná?“ „Otázka, tvořící nadpis tohoto článku je významná jak po stránce teoretické, tak praktické. Bez jejího zodpovězení nejsme totiž vůbec schopni pochopit, co to jsou peníze, jaké mají v ekonomice funkce, co je to rozvinutá zboží výroba a peněžní politika. Většina našich ekonomů poněkud zapomíná na vzájemnou podmíněnost obou těchto sfér, což je vlastní Keynesově logice. Klasikové zkoumali ty funkce peněz, které souvisejí se zboží podstatou peněz. Jejich úkolem je zprostředkovávat výměnu zboží. Z toho jasně vyplývá jejich odvozenost, degradování peněz na zboží. Podle klasické dichotomie určovala reálná sféra ekonomiky strukturu relativních cen (a o tyto ceny jim šlo), zatímco peněžní sféra určovala zcela neutrální absolutní ceny, které podle předpokladu klasiků o úrokové míře nijak neovlivňovaly relativní ceny. Relativní ceny byly určovány reálnými silami na straně nabídky a poptávky. Absolutní ceny byly zcela nezávisle určovány množstvím peněz a rychlostí jejich oběhu. Keynes se snažil nalézt odpověď na Wicksellovu otázku a výzvu, že ekonomové musí ukázat, jak vstupují peníze do určování poptávky a nabídky zboží. Keynes se snažil dokázat, že každá ekonomika je peněžní, což znamená, že peněžní rovná se reálná“ (1968, s. 1153). „Peněžní ekonomika se vyznačuje tím, že peníze nevstupují jako částečné peníze, v peněžní ekonomice nejsou všechny peníze transakčními, nejsou pouze zbožím, ale existuje i spekulativní poptávka po penězích – a tím i peněžní trh. Zároveň s tím platí i závislost poptávky po penězích na úrokové míře. Peněžní ekonomika existuje tam, kde nejsou jasné odhady do budoucna a kde musí majitel peněz volit a rozhodovat, jestli použije peníze na zboží transakce, nebo je nechá ležet ladem, nebo je bude investovat do cenných papírů. Podle Keynesa „důležitost peněz vyplývá ze skutečnosti, že jsou spojovacím článkem mezi přítomností a budoucností“, a proto

není náhodou, že „rozvinuté peníze“ nebyly nutné ani v naturální, ani v quasi peněžní ekonomice, ani v centralizované socialistické nezbožní ekonomice. Skutečných peněz není třeba v ekonomice, kde vládne Sayův zákon, kde není problém efektivní poptávky, kde peníze neleží ladem, ale jsou transakčně používány, kde existují plnohodnotné peníze a jsou proto odděleny relativní a absolutní ceny atd. Podmínky nepeněžní ekonomiky nesplňuje ani dnešní kapitalistická zbožní výroba, ani dnešní socialistická výroba zboží“ (1968, s. 1151-1156).

Proti myšlenkám Klause o vztahu inflace a plné zaměstnanosti (1968) vystoupil V. Izák. V článku „K inflaci a plné zaměstnanosti v soudobém kapitalismu“ (1969) se vyslovil proti hypotéze rostoucích mezních nákladů a diskutoval, zda použití klasického trhu práce, kde nabídka a poptávka determinují reálné mzdy, je relevantní pro kapitalistické trhy, ukázal na problémy spojené s předpokladem krátkodobé maximalizace zisku jako kritéria chování podniku při analýze vzniku inflačních impulsů. Při existenci oligopolní struktury trhu nutnost zvýšení cen při zvýšení mzdy v krátkém období je možností, která by se mohla odehrát na konkurenčním trhu. V období autonomního přizpůsobování podniku rostoucí mzdě mohou působit faktory, modifikující vliv inflačních impulsů (např. technický rozvoj, poptávka).

V únoru 1970 uspořádal EÚ ČSAV seminář o inflaci vedený Koubou za účasti Ježka, Kožušníka, Kutty, Moulavího, Sokola, Vencovského, Wheelera a níže uvedených autorů příspěvků. PE následně zveřejnila jak předložený materiál „Úvod ke zkoumání inflace v československé ekonomice: obecná část“ (Klaus) a empirická část (Janáček-Klaus-Kupka), tak i zprávu z vlastní diskuse (Kalina). Na stať Janády upřel svou pozornost Fogl („Poznámky k problematice stabilizační politiky“), na teoretickou část materiálu o inflaci Turek („Ke studii V. Klause, Úvod do zkoumání inflace v československé ekonomice“), empirickou část Klacek („Komentář ke zkoumání inflace v československé ekonomice“). Spor se vedl o charakter institucionálních a strukturálních zdrojů inflačních tlaků, o pojem ekonomické rovnováhy, oslabování parametričnosti prostředí, empirické měření inflační mezery, o nesoulad mezi empirickou analýzou a vývojem čs. hospodářství.

Podle Kožušníka je nutná opatrnost při aplikování metodiky a závěrů teorie na čs. ekonomiku, která se nechová podle předpokladů těchto teorií. Turek upozornil na fakt, že podnik může část svých aktiv uložit do solidně zúročeného vkladu v bance a že trh cenných papírů znamená jen rozšíření možností mechanismu přemísťování úspor. „V každém případě si myslím, že ‚limonáda v regálu je‘ a že musíme pozornost věnovat tomu, proč ji podniky ‚nekupují‘ a bez patřičné rozvahy se vrhají do investování; teprve potom bych případně uvažoval o rozšíření sortimentu ‚limonád‘. Liším se od V. Klause v tom, že on akcentuje význam trhu cenných papírů a úrokové míry, zatímco větu ‚navíc hrozba opravdové platební neschopnosti a tedy i zkrachování neexistuje‘ dává jen do závorky, zatímco já bych to udělal opačně“ (1970, s. 434, 435).

Kromě toho byli čtenáři informováni o daňových reformách v západních zemích v letech 1966 – 1968 (Pískač), zahájení graduační školy EÚ ČSAV, změnách v systému řízení rumunského hospodářství (Ernst-Jüngling), maďarském zemědělství v nové soustavě hospodářského řízení (Divila), způsobu financování investic v socialistických zemích (Suchan), zdrojích ekonomických informací (Kučerová), vývoji francouzského plánování (Soukup), společenských spotřebních fondech v SSSR, Polsku a v ČSSR (Hiršl), polské diskusi o hmotné zainteresovanosti (Šteiger), ekonomickém výzkumu hospodářsky méně vyvinutých zemí v americké Cambridgi (Foltýn), mezinárodní konferenci o buržoazním ekonomickém myšlení v Budapešti (Jakš) a o XIV. mezinárodní konferenci zemědělských ekonomů (Kabrhel-Choma).

Tak trochu ve stínu uvedených aktivit zůstala mezinárodní konference „O plánování a tržních vztazích“, kterou uspořádala ČSE za účasti Mezinárodní ekonomické asociace ve dnech 4. – 8. 5. 1970 v Liblicích. PE zveřejnila jak zprávu o této

konferenci (Pleva), tak některé hlavní referáty, např. „Zahraniční obchod a státní regulace“ (Havasová, MLR), „O efektivnosti konkurence a plánování“ (Lindbeck, Švédsko) a koreferát J. Habra. Podle Lindbecka „ústřední plánování je silné v mobilizaci, akumulaci a rychlé alokaci zdrojů. Naproti tomu konkurence nezávislých firem v tržní soustavě může být úspěšná, pokud jde o statickou alokační a technickou efektivnost, existuje-li ovšem nějaký druh ústředního plánování, který zajistí kolektivní statky a vnější úspory a který také zajistí plné využití zdrojů. Proces inovace se skládá z tisíců a miliónů malých rozhodnutí jednotlivců. Mnohé vlády zanedbaly ty oblasti, kde plánování má ‚komparativní‘ výhodu vůči konkurenci: základní výzkum, vnější úspory, regionální politiku (lokační politiku), rozdělování důchodů a bohatství aj.“ (s. 703-704). Habr nepokládal za správný názor, že „předpokladem dokonalé soutěže je dokonalá informace. Dokonalá informace by vedla k stagnaci podnikatelské činnosti. Jedině nedokonalá znalost vytváří nevýhody, které jsou nutnou podmínkou k tomu, aby iniciátoři mohli využít svých výhod“ (s. 1000).

Ježek v tomto ročníku zveřejnil další dvě pokračování svého článku o mzdových teoriích. Dále PE zveřejnila statě o instrumentarii hospodářské politiky (Jakš), strukturálních změnách faktorů zemědělství (Jeníček), hospodářských důsledcích emigrace (Jurečka). Ten napsal: „Emigraci obyvatelstva musíme z hlediska vysílající země hodnotit jako negativní jev. Mělo by být věcí společnosti odstranit co nejvíce pohnutek, které emigraci vyvolávají. Východiskem by přitom mělo být pochopení emigračního aktu jakožto výsledku rozhodnutí, během něhož byly váženy výhody a oběti“ (s. 173-174). Dále to byly statí o jednofaktorovém a dvoufaktorovém modelu růstu (Španěl), komparativních nákladech v teorii mezinárodního obchodu (Chvojka), rozvoji kolchozů (Nikl), tržních formách v zemědělství kapitalistických států (Česaný), rozvoji techniky v ČSSR (Říha), trendech ekonomického času a časoprostoru (Hrubý), ekonomické charakteristice zemědělských družstev (Olmová), vývoji čs. zemědělství (Choma), ekonomice vzdělání (Nikolič), marginalistické teorii rozdělování (Kotulan), ekonomické integraci jako o cestě k překlenutí technologické propasti mezi západní Evropou a USA (Tíkal) („dvakrát vyšší produktivita práce v americkém hospodářství“, s. 537), modelu dynamické analýzy hospodářství (Mervart), teorii měnových vztahů socialistických zemí (Podlaha), problematice plánování v díle Ragnara Fríse a Jana Tinbergena (Fišer), chování výrobního závodu s multiproduktem (Mervart), nemarxistické teorii hospodářské politiky (Jakš), chování firmy (Marhoulová), dynamice národního důchodu SSSR v letech 1950-1967 (Vajnštejn), tvorbě a udržování základních složek lidského kapitálu (Bénard), postavení a úloze družstev (Myslivenček), dynamice multiplikačního procesu a makroekonomické nerovnováze (Izák).

Rubrika Recenze byla věnována rozboru publikací I. Frisse aj. *Reform of the Economic Mechanism in Hungary* (Sokol), L. Jünglinga a V. Nachtigala *Ekonomická rovnováha za socialismu* (Štrébl, Soukup), *Spätkapitalismus ohne Perspektive. Tendenzen und Widersprüche des westdeutschen Imperialismus am Ende der 60er Jahre* (Jakš), F. Machlupa *International Monetary Economics* (Štrébl), A. Kruse *Aussenwirtschaft-die Internationalen Wirtschaftsbeziehungen* (Chvojka), J. Liptáka *Medzinárodná delba práce v poľnohospodárstve* (Staněk), H. Cholaje *Cena pŕdy v ekonomické kalkulaci* (Olmová), G. L. Shackleho *The Years of High Theory: Invention and Tradition in Economic Thought* (Klaus), G. S. Shackleho *Ekonomika pro potěšení* (Klaus), L. Stoleruho *L'équilibre et la croissance économiques. Principes de macroéconomie* (Soukup), R. Lacka *Náčrt vývinu priestorovej ekonomiky* (Stehlík), A. L. Vajnštejna *Narodnoj dochod Rossiji i SSSR* (Kroiher), N. J. Kobrinského *Základy ekonomické kybernetiky* (Havelec), A. Bönsche *Wirtschaftsprogrammierung im Kapitalismus* (Jakš), R. F. Mikesella *The Economics of Foreign Aid* (Texler), H. G. Johnsona *Essays in Monetary Economics* (Chvojka), P. Coulboise *Les éléments pour une de la politique des revenus* (Kociánová), N. N. Kolosovského *Teorija ekonomičeskogo rajonirovanija*

(Stehlík), M. Friedmana *Price Theory. A Provisional Text* (Karas), R. Mossého *Les problèmes monétaires internationaux* (Švecová), *Ekonomičeskiye zakony socializma i ich ispol'zovaniye* (Kudeříková) a W. S. Churmana *The Systems Approach* (Fišer).

6. Závěr

Utlumování snah o ekonomickou reformu mělo své vnitřní příčiny (např. otázky slovenské ekonomiky, inflačních procesů, chování decizních struktur, ale i mezinárodní izolace). Jak to řekl Sokol ve výše uvedené recenzi: „Ekonomický vývoj ve složených systémech naráží na určitá systémová omezení“ (s. 93). V PE se objevily teze o problémech, které „vznikly v národním hospodářství též v roce 1968 a počátkem roku 1969, kdy došlo k prohloubení ekonomické nerovnováhy, k oslabení centrálního řízení a k posílení živelných prvků ve vývoji ekonomiky, což hospodářskou situaci zkomplikovalo, a proto je třeba urychleně odstranit i škody z těchto let. V usnesení ÚV KSČ z ledna 1970 se konstatovalo, že konsolidační úsilí strany přineslo první výsledky a pravilo se v něm: „Je úkolem členů strany prosazovat důsledně dokončení ozdravného procesu v národním hospodářství a pro jeho úspěšný průběh získávat aktivní podporu a iniciativní účast všech pracujících“ (Říha, 1970, s. 386, Olšovský, 1970, s. 580). Tyto procesy a jejich politicko-ekonomické vnímání mají svůj odraz ve změně směřování ekonomického výzkumu.

K vývoji časopisu samého v oněch letech stačí poznamenat, že zde již lze mluvit o Politické ekonomii jako o časopisu, který představuje určitou vědeckou tradici a je jejím nositelem. Časopis se stává diskusní platformou pro kontinuální střetávání názorů jednotlivých ekonomů v některých významných oblastech teoretické i aplikované ekonomie. Kdyby se jenom zde uveřejněné dílčí podněty přetavily v komplexnější syntézu, vznikla by vskutku ideová základna jak pro radikální proměnu ekonomie, tak pro radikální ekonomickou reformu jdoucí za hranice tehdy platného institucionálního uspořádání.

Ekonomická teorie dospěla v oblasti teorie transformace ekonomických struktur k hranicím, které budou překonány až za změněných společenských poměrů v devadesátých letech minulého století. Tyto hranice jsou vykolíkovány teorií konvergence. Stanovil-li Vostatek jako jedinou podmínku pro rozsah soukromého vlastnictví vyloučení hrozby ovládnutí (hospodářské) vlády nad společností jednotlivcem, lze k tomu pouze dodat, že přesně určil význam demokracie obecně a antimonopolní politiky zvláště pro uchování tržního prostředí.

Na čtvrté mezinárodní konferenci ekonomů zabývajících se analýzou nemarxistické ekonomické teorie v Budapešti počátkem června 1970 za aktivní účasti V. Bachára, Š. Heretíka, J. Jakše, P. Ondrčky, V. Pavláta, M. Rumlera, M. Šestákové, M. Šikuly a L. Urbana v písemně zaslaném referátu dle záznamu (Jakš, 1970, s. 1044) M. Zeman prohlásil, že „futorologii a prognostiku nelze zahrnovat mezi buržoazní teorie; legitimní je požadavek zformulovat marxistickou futurologii, která by zahrnovala rozvoj marxismu a vědeckého komunismu. V socialistických zemích při objektivně lepších podmínkách docházelo k nedocenení futurologie. Dnes tedy nejde o to, aby marxismus „přijal“ futurologii, ale aby vyrůstala jako součást marxismu.“

Podobné postoje zaujímal až na jedinou uvedenou výjimku v různém stupni všichni autoři ve svých příspěvcích v tomto časopisu, tj. chápali marxismus jako otevřený systém poznatků, který je schopen vstřebat postupy a témata např. neoklasické a keynesovské teorie (Kotulanův Marx-Walrasův zákon). Ekonomové se stále cítili být součástí socialistického tábora a proporečníky komunismu.